

Deo VI

ISTRAŽIVANJA U ARMIJI

A. ISTRAŽIVANJA U PERIODU RATA

Istorijski je dokazano da ratova nije oduvek bilo, pa prema tome nije neminovno da ih i u budućnosti bude. Sigurno da će istorijski razvoj društva onemogućiti ratove. Ta mogućnost prestanka rata postoji i u savremenom društvu. Pojava atomskog oružja, zbog njegove zastrašujuće razornosti i nesigurne bezbednosti za ma koju grupu ljudi, kao i postojanje mogućnosti opšteg uništenja čovečanstva u eventualnom ratu, može da utiče na stvaranje trajnog mira. Svi oni koji danas nameravaju da vode rat, isto kao i u prošlosti, pokušavaju na neki način da objasne njegovu upotrebu bilo kao »božju kaznu«, kao neminovnost koja »leži u ljudskoj prirodi« ili kao »neophodnost da se ljudsko društvo pročisti od slabih i zakržljalih«, itd. Jednom rečju, pokušava se da se rat objasni nužnošću. Međutim, marksizam je kreativno primenio dijalektički materijalizam na društveni život i njegov istorijski razvoj, odbacujući buržoaska gledišta da su temelji društvenog razvoja i života ideje i osećanja ljudi. Istorijski materijalizam je naučno dokazao da su uslovi života osnova društva, da je svest ljudi odraz materijalnih uslova u kojima oni žive i proizvode i da promena tih materijalnih uslova menja i život ljudi i njihovu svest. Na osnovu toga i svi ratovi kroz društveno-

-istorijski razvitak društva jesu rezultat materijalnih uslova i u krajnjoj liniji vođeni su za postizanje određenih ekonomskih i političkih ciljeva.

Nekoliko hiljada godina prvobitne ljudske zajednice predstavlja epohu bez ratova. Sukobi oko lovišta i ispaša ne mogu se smatrati ratom u pravom smislu te reči, već samo dokaz da su i oni imali za cilj postizanje određene materijalne dobiti. U periodu robovlasničkog i feudalnog društva dolazi već do prvih ratova, a epoha kapitalizma obiluje njima. Uzroci svih tih ratova nisu bili isti i bilo bi nenaučno ratove u kapitalizmu objašnjavati na isti način kao ratove u robovlasničkom ili feudalnom društvenom uređenju. U robovlasničkom društvu oni se vode radi zarobljavanja novih robova, koji sačinjavaju skoro jedinu radnu snagu za održavanje tog društva. U feudalizmu se vode među feudalcima da bi se povećao broj kmetova, gradova i zemljišta, koje je feudalac eksploatisao. U kapitalizmu da bi osvojila nova područja bogata sirovinama i jeftinom radnom snagom, da se razbiju prepreke starog feudalnog društva koje sprečavaju razvoj trgovine i industrije, da se zauzmu nova tržišta i trgovački putevi radi izvoza kapitala i proizvoda, da se obezbede vojnostrategijske baze, da se oduzmu ekonomske pozicije iz ruku druge malobrojnije kapitalističke klase, itd. Svi ti ratovi pokazuju da je njihova osnova ekonomsko-materijalna. A armija se tokom rata pokazala uvek nezasita, tražeći neprekidno hranu i naoružanje, tako da se od samog početka rata treba popunjavati, jer materijalna sredstva su se uvek pre iscrpljivala od ljudske snage.

Pošto dosadašnja istorija ljudskog društva ne zna za rat radi rata, već samo za ratove kojima je jedan od osnovnih ciljeva bio »ekonomska svrha«, pitanje ekonomske opravdanosti rata u savremeno doba je istovremeno i jedno od suštinskih pitanja rata i mira. Tu se može naći jedan od odgovora na pitanje da li je rat u savremeno doba neizbežan, da li je društveno opravdan, odnosno da li se na današnjem stepenu razvitka ljudskog društva ratovi mogu eliminisati iz društvene prakse. Do-

voljno je, makar samo i letimično, sagledati neke podatke o ratovima u novijoj istoriji našeg društva, pa da se dođe do nedvosmislenog zaključka da u savremeno doba nema rata koji bi se ekonomski isplatio. Svaki dosadašnji rat stajao je čovečanstvo ne samo ogromnih ljudskih žrtava, koje se sasvim opravdano, ističu uvek u prvi plan, nego i takvih materijalnih žrtava koje čak i u uslovima primene samo klasičnog naoružanja dovode u pitanje njihovu ekonomsku opravdanost.

No, bez obzira na izneto gledište, armije u savremenom društvu su vrlo opipljive činjenice i već samo njihovo postojanje govori o potencijalnoj mogućnosti budućeg rata. Teorijska pitanja u vezi sa eventualnim ratom postaju sve češća tema današnjice, i to ne samo vojnika nego i političara, naučnika, itd.

Danas je potpuno jasno da će eventualni rat nagomilati na bojištima mnoga i raznovrsna borbena sredstva i posegnuti duboko u privredna i politička pitanja, dosad nepoznata vojnim rukovodiocima. S obzirom na to, rukovođenje armijom će zahtevati neuporedivo veće stručno i opšte obrazovanje nego ranije.

Prvi, a naročito drugi svetski rat, kvalitativno su izmenili ne samo naoružanje armije već i njen sastav. Zauvek su prošla vremena uparađenih i nakinđurenih oficira, a za koje je nauka, učenje, politika i rad bilo mučenje i ponižavanje. Atomska pećurka i pretnja od njene upotrebe odneli su u nepovrat mnoge iluzije, tradicije i shvatanja o armiji i njenom starešinskom kadru. Hrabrost i požrtvovanost su reči koje se ne mogu izbrišati iz vojničkog života, pa ni danas, panika, bekstvo i strah su reči koje su se uvek svesno brisale iz njega, da bi danas postale teme naučne obrade u mnogim armijama.

Reprezentativni oficiri su nestali. Njihovo mesto zauzeli su oficiri sa visokom naobrazbom, teorijski i praktično obučavani brzinom sa kojom se razvija današnja evolucija vojne misli. Danas se naučna saznanja brzo proširuju, a tehnička dostignuća najdrastičnije pokazuju koliko se brzo i lako može zaostati. Pojavio se u vezi s

tim i novi termin — poluvek znanja, koji označava vreme za koje jednom stečeno znanje zastareva u savremenim uslovima napretka nauke. Tako se, recimo, smatra da inženjer koji za pet godina nije pročitao nijedan svoj stručni časopis, dakle, nije pratio razvoj iz svog domena tehnike, ne može više uopšte izvršavati svoje zadatke — nije više inženjer, jer je znanje koje je stekao na fakultetu prevaziđeno. Nema sumnje da i vrtoglav razvoj ratne tehnike uslovljava da je i poluvek znanja oficira savremene armije vrlo kratak i da zahteva neprestano praćenje naučnih i tehničkih dostignuća i usavršavanje u svom domenu rada i komandovanja. Rat se uopšte ne može ukalupiti u unapred predviđen način rukovođenja i ratovodstva, jer ne postoje čvrsti zakoni koji bi upravljali borbom, bojevima, bitkama i operacijama. Jasno je da nijedan oficir neće biti na visini zadatka ako za vreme mira ne uloži ogroman napor da se osposobi za taj budući, nepoznati rat. S druge strane, o fizionomiji tog rata postoje samo pretpostavke, pa je sigurno da će on biti, kao i prošli ratovi, pun iznenađenja, varki i nejasnoća.

Rat i teorija ratne veštine stoje u dijalektičkom odnosu, gde ratna praksa diktira stvaranje teorije, da bi teorija usmerila ratnu praksu, itd. Iako je rat i ratna veština oblast puna neizvesnosti i slučaja, ona nije apstraktna stvar, već realna stvarnost. Ozbiljnost problematike eventualnog rata danas nužno zahteva naučno prilaženje svim aspektima armije i rata, u interesu zaštite ne samo sopstvenog naroda nego i čovečanstva.

Sociološka istraživanja u toku rata, zbog nedostatka mnogih činjenica a i nedovoljne proverenosti onih sa kojima se raspolaže, ne moraju uvek biti verodostojna. Međutim, istraživanja tokom poslednjeg rata, bar ona koja su dostupna javnosti, proverena raznom dokumentacijom posle rata, pokazala su se kao potpuno ispravna. Neprekidna aktivnost protivnika da prikrije svoje prave namere i da stvori lažno mišljenje o njima, zahteva visokospecijalizovan kadar sociologa i psihologa. Oni pored visoke stručnosti, obavezno moraju da poznaju do detalja protivnika (karakteristike, običaje, navike, način života i sl.), kao i njegove društvene, ekonomske, poli-

tičke, vojne, verske i dr. strukture. To će im omogućiti da otkriju nepoznate činjenice, redovno posrednim putem, logičkom dedukcijom, što jedino može dovesti istraživanje do tačnih zaključaka. Pri tome ličnost istraživača i njegovi lični kvaliteti igraju veliku ulogu. Međutim, pogrešno bi bilo shvatiti da istraživač i njegova ekipa mogu sami izvršiti ma kakvo istraživanje u neprijateljskoj armiji, pa čak i u sopstvenoj, ako nemaju svestranu podršku i saradnju sa svim ostalim sektorima rada i ne obezbede korišćenje njihovih podataka.

Većina kvalitetnih socioloških radova sa područja armije objavljena je u posleratnom periodu, zahvaljujući uspesima socioloških istraživanja u toku drugog svet-skog rata. Iako ova istraživanja, diktirana uglavnom praktičnim ratnim potrebama armije, nisu bila organizovana u širem teorijsko-sistematskom okviru, ona su ipak dala osnovne nagoveštaje o velikim mogućnostima i koristima socioloških istraživanja uopšte, a posebno u ratnim uslovima, sa gledišta vođenja rata i odbrane zemlje.

Predmet socioloških ispitivanja u proteklom ratu bio je raznovrstan, počev od ispitivanja neprijateljskih vojnika, sudbine oborenih savezničkih pilota, pa do analize sadržaja neprijateljske propagande i pravilnog usmeravanja sopstvenih propagandnih delatnosti.

1. ISTRAŽIVANJA U OBLASTI PROPAGANDE

Zbog ogromnog društveno-političkog značaja propagande i mogućnosti njene svestrane i raznovrsne primene u armiji, zadržaćemo se malo više na njenom istorijatu, gledištima i sredstvima.

Katolička crkva na Trilentskom koncilu (1545 do 1563) organizuje pokret protiv reformacije, a vrhovna organizacija za rukovođenje ovim pokretom dobija 1622. godine naziv »De propagande fide« (Organizacija za propagandu vere). Po ovoj prvoj instituciji dobila je propaganda i svoj današnji naziv. Verska propaganda nije nastala obrazovanjem »Organizacije za propagandu vere«,

već je poznata iz davnina, gde je pokazala svoju moć i snagu. Širenje hrišćanstva ne bi se moglo ni zamisliti bez fanatičnih propovednika-apostola, bez verskih reformatora (Hus, Savanarola, Mincer, Kalvin i dr.) i čitavog crkvenog nastojanja da propagandom i njenim sredstvima koja su tada postojala (uglavnom govornici) prošire svoj uticaj i vlast. Verska propaganda daje primer za stvaranje političke propagande. Njeni su prvi nosioci politički reformatori koji vode borbu za slobodu upotrebe nacionalnih jezika, protiv srednjovekovnog mračnjaštva i kritike crkve. Zahvaljujući pronalasku štampe, brzo se šire štampani politički leci, kritike, pamfleti i razne brošure. Nešto kasnije, ideje francuske revolucije, već se uveliko šire organizovanom propagandom.

Politička propaganda

Politička propaganda tek u periodu rata dobija puni zamah, zbog čega je mnogi osuđuju kao »najodvratnije sredstvo borbe među ljudima«, što se u izvesnom smislu ne može negirati. Zato mnogi sociolozi o pojmu propagande imaju različita mišljenja, jer istinitost i predmet propagande različito tretiraju. Ako je predmet propagande stvaranje javnog mnjenja, jedni smatraju da samo širenje istine spada u propagandu. Drugi, pozivajući se na čestu praksu, isključuju istinu iz propagande. Zato bi najprikladnije objašnjenje propagande, kao socijalnog fenomena, bilo da je to sistematsko i često prozirano delovanje sugestibilnosti ljudi uopšte, bez obzira da li je istinita ili ne.

Kako je propaganda stereotipna, pa i pored toga vrlo uspešna, najbolje možemo videti na propagandnim parolama oba poslednja svetska rata. Propaganda svih zaraćenih kapitalističkih zemalja je u osnovi isto tvrdila i upotrebljavala iste parole kao i njihovi protivnici. Setimo se samo tih parola. Sve zaraćene zemlje tvrde: da vode odbrambeni i pravedan rat; da se bore za slobodu, civilizaciju i trajni mir; da je bog na njihovoj strani; da je njihova armija nepobediva; da je protivnik prvi napao, pljačka, muči zarobljenike, siluje žene, ubija ne-

vine, daje lažne informacije, te je pobjeda blizu i rat će se uskoro pobjedonosno završiti, itd.

Sve ovo pokazuje da propaganda za vreme rata želi da deluje na najrazličitije stavove ljudi, u čemu umnogome i uspeva. Najčešće se služi stereotipnim, emocionalno obojenim izrazima kao što su, na primer, »zver«, »demagog«, »gvozdena zavesa«, »teror«, »policijski režim« ili »demokratija«, »bratstvo«, »sloboda«, »pravda«, itd. ili pozivanjem na autoritativne ličnosti kao na razne popularne naučnike, vojskovođe, političare i sl., ili obećanjima najrazličitijih uspeha i koristi. Pri tome se redovno iskrivljuju i falsifikuju činjenice koje se neprekidno ponavljaju i sugeriraju slušaocima.

Propaganda je uvek namerna, planska i vrlo često predstavlja duboko prikriven i stalan uticaj na mišljenje i stavove ljudi, u želji da ih pokrene na određene postupke i akcije. Ona retko deluje na razum, a znatno više na strasti, neobaveštenost i primitivnost onih kojima je upućena. Činjenica je da propaganda nije tajna, ali njen aparat, brojno ogroman i često kamufliran. On pod najnevinijim imenima ulazi u sve pore društvenog života. Ogromna novčana sredstva dodeljuju se raznim predstavnicima trgovine, štampe, filma, itd., da bi se na ovaj ili onaj način preko njih uticalo na javno mnjenje i svakodnevni život. Za vreme rata sva propagandna sredstva usmeravaju se ka ostvarivanju ratnih ciljeva.

Nacistička Nemačka razvijala je propagandu do neverovatnih razmera. Još 1933. godine, po dolasku nacista na vlast, obrazovano je Ministarstvo Rajha za narodnu prosvetu i propagandu, da bi se na početku drugog svetskog rata obrazovalo Ministarstvo propagande. Ono je imalo 11 odeljenja, koja su se tokom rata stalno proširivala. Ministar propagande Gebels i šef štampe Ditrih, sa ekspertima Ministarstva spoljnih poslova i Vermahta rukovodili su celom nacističkom propagandom. Pa ipak stvarnost je pokazala da se propagandom ne dobija rat, što nikako ne umanjuje njen realni značaj, snagu i moć.

Propaganda je uvek usmerena ka ostvarivanju političkih, ekonomskih, kulturnih, vojnih ili drugih ciljeva,

bilo u sopstvenoj zemlji ili van nje. U periodu rata njeni glavni ciljevi su podriivanje neprijateljskog morala, njegovih političko-ideoloških shvatanja i stvaranje dezinformacija, a jačanje sopstvenih pozicija u svim domenima. Efikasnost ratne propagande blisko je vezana sa uspesima vojnih dejstava, na kojima i počiva. Ali isto tako, efikasnost propagande zavisi i od čvrstine političkog jedinstva protivnika, privrženosti postojećem društvenom poretku, ubeđenosti u ispravnost borbenih ciljeva, itd.

Neposredno sa propagandom vezan je i pojam tzv. »psihološkog rata« ili »političkog rata«. U stvari oba ova izraza označavaju smišljenu, sistematizovanu i plansku propagandu prema neprijatelju ili protivniku u ratu i miru, odnosno to je upotreba svih sredstava masovnih komunikacija za postizanje političko-diplomatskih ciljeva, prema nekoj drugoj zemlji.

Po svršetku drugog svetskog rata propagandno oružje u SRN nije odloženo već se sve više usavršavalo, bez obzira što je demobilizacijom velikog dela armije ukinuta i tehnička služba propagande. Njena su jezgra pod drugim firmama i na drugim mestima i dalje vrlo aktivna u novim, mirnodopskim uslovima. Nacizam još nije bio ni uništen, a Amerikanci su počeli propagandu svoje moći, praćenu milionima letaka nad japanskim gradom Hirošimom uz paklenu eksploziju atomske bombe. »Mi posedujemo najjači eksploziv koji je ikada do sada postojao...« to je dugogodišnji refren američke propagande i posle završetka rata. Ovde je propaganda pokazala i svoje naličje, masovnu histeriju američkog stanovništva, posle prve atomske eksplozije izvršene od strane SSSR. To znači da propaganda nije baš tako bezazleno i bezopasno oružje i za samog tvorca propagande. Ona može da se usmeri i protiv izvora propagande, kada se neumešno koristi i zasniva na neistini.

Sredstva propagande su mnogobrojna kao što su i metodi propagande raznovrsni. Ona se vodi za sopstveno stanovništvo, ali i za protivničko i neutralno, za armiju i za nacije, ali i za starce, žene, decu, naučnike, državnike, itd. Vodi je državna vlast, diplomatija, crkva, škola, par-

tija, društvene organizacije, naučne i umetničke institucije, itd. Obavlja se najrazličitijim sredstvima društvenih komunikacija. Zahvaljujući napretku savremene tehnike povećao se ne samo broj ovih sredstava već i njihova efikasnost i mogućnost masovnog korišćenja. Svaki međusobni kontakt lica ili grupa, bilo da se vrši rečima, muzikom, slikom, štampom, pokretima ili ma kojim drugim simbolima, predstavlja sredstvo komunikacije od kojeg se očekuje kao rezultat određena reakcija — dejstvo. U čitavom postupku komunikacije izdvaja se kao najbitnije njen sadržaj, tj. ono što se kaže, jer upravo radi prezentiranja tog sadržaja jedno lice ili društvena grupa komunicira sa drugim licem ili grupom.

Sredstva komunikacije su: jezik, štampa, radio, televizija, muzika, slike, literatura, film, pozorište, itd. Jedno od najopasnijih sredstava je usmena propaganda širenjem glasina, jer se ne može kontrolisati. Kombinacija raznih sredstava komunikacije je redovna pojava, jer sva sredstva nisu dostupna svim društvenim slojevima. Pored toga, korišćenjem većeg broja sredstava komunikacija propaganda pojačava svoju efikasnost i sugestivno dejstvo, jer na razne načine i sa raznim intenzitetom prezentira svoj sadržaj. Dejstvo masovnih sredstava komunikacije na moderno društvo ogleda se i u tome što širi oblast ljudske pažnje. U jednostavnijim, ranijim društvima, oblast ljudske pažnje bila je ograničena na predmete i događaje dostupne isključivo neposredno posmatranju. Razvoj tehnike masovnih sredstava komunikacije stavio je danas čitav svet u centar ljudske pažnje.

Od posebnog su značaja ispitivanja kako propaganda, odnosno stepen informisanosti, deluje na stavove vojnika o pojedinim pitanjima i kakav metod informisanja treba primeniti.

Istraživanja koja su izvršena da bi se utvrdio uticaj sadržaja propagandnog materijala na mišljenje i stavove, kao i mogućnosti da se ta mišljenja i stavovi promene, odnosno usmere ka željenom cilju, dala su interesantne rezultate. Tako je utvrđeno da je minimalno dejstvo propagandnog materijala koji svojim sadržajem vrši otvore-

nu presiju na mišljenje i stavove ljudi. Drugim rečima, ekstremnosti su u propagandi nepoželjne, jer ne pokazuju očekivane rezultate. Štaviše, dobijaju se rezultati propagande sa suprotnim dejstvom od onoga koje se želilo postići (tzv. bumerang-efekat). Međutim, ako je sadržaj poruke propagande bio više »umeren u tvrđenjima za i protiv« i na prvi pogled »objektivan i neutralan« dovodio je do željenog menjanja mišljenja i stavova ispitnika.²⁹

Istraživanja su vršena i o stepenu informisanosti koji utiče na mišljenje i uverenje vojnika o mogućnosti da preživi eventualni nuklearni rat. U tu svrhu je primenjena posebno konstruisana skala za ispitivanje uverenosti o mogućnosti da se preživi nuklearni rat, koja je primenjena i na eksperimentalnu i na kontrolnu grupu vojnika. Razlika između njih je bila u tome što je eksperimentalna grupa pre primene ove skale bila detaljno informisana o svim aspektima dejstva nuklearnog oružja, odnosno nuklearnog napada, putem materijala civilne odbrane, dok te posebne informacije nisu davane kontrolnoj grupi. Dobijeni rezultati su potvrdili hipotezu da bolja informisanost pojačava uverenje ljudi u mogućnost da prežive i spasu se u katastrofalnoj situaciji kao što je nuklearni rat.³⁰

Ovi rezultati su značajni za planiranje i organizovanje propagande i vaspitanja pripadnika armije i stanovništva. Oni ukazuju na potrebu svestranog obaveštavanja ljudi o svim aspektima eventualnog nuklearnog rata.

²⁹ Melvin R. Marks and Wilson L. Taylor, A Methodological Study of the Effects of Propaganda — Journal of Social Psychology, Second half 1965. — (Metodološka studija uticaja propagande).

³⁰ The Effect of Preparatory Action on Beliefs Concerning Nuclear War — Melvin J. Lerner: — Journal of Social Psychology, Second half 1965..

Primene analize sadržaja propagande

Za istraživanje očiglednog sadržaja propagande, koja se sprovodi sredstvima komunikacije, koristi se tzv. analiza sadržaja.

Analiza sadržaja je socijalno-psihološki naučni metod istraživanja objektivnog sadržaja koje se prenosi sredstvima komunikacija. Tehnika istraživanja putem analize sadržaja detaljnije je obrađena u trećem delu ove knjige.

Analiza sadržaja, kao pomoćni metod, posebno ilustrativne prirode, ima izvanredno značajnu i raznovrsnu primenu u armiji. Ona može da posluži starešinama armije za proučavanje neprijateljske, savezničke i domaće propagande i da na osnovu toga donese odgovarajuće zaključke o bezbednosti zemlje i negativnim delovanjima sredstava komunikacije o raznim pitanjima vezanim za armiju. Potom može da omogući i naučno proučavanje javnog mnjenja, izjava pojedinaca, da posluži za trajnije praćenje propagandnih stavova, kako bi u njima uočila promene koje vremenom nastaju, a inače su vrlo karakteristične za otkrivanje prikrivenih ciljeva propagande, njenog dotadašnjeg uspeha ili neuspeha.

Tako su, na primer, Jakobson i Lasvell ispitivali metodom analize sadržaje masovne parole u SSSR-u od 1942. do 1943. godine i utvrdili da su se one kretale od »sveopšte revolucionarnog« ka »nacionalnom« delovanju na mase. Kris i Lojts su 1947. godine izvršili metodom analize sadržaja upoređivanje propagande u prvom i drugom svetskom ratu i došli do zaključaka da se propaganda u drugom svetskom ratu znatno manje služila moralnim simbolima, ali zato je bila više istinita no u prvom svetskom ratu. Levin je 1947. godine izvršio vrlo obimnu studiju raznih pisanih podataka, statuta, pravilnika, uputstava i sl., namenjenih Hitlerovoj omladini i američkim skautima, koristeći metodološke mogućnosti analize sadržaja. Dobijeni rezultati su pokazali da su kod Nemaca primarnu važnost imale nacionalne vrednosti i odanosti naciji, a znatno manje inicijativa, požrtvovanje i sl.

Za sada je u centru pažnje sociologa tzv. komparativna analiza sadržaja jer mnogo obećava u daljoj sociološkoj studiji sredstava komunikacija. Naime, karakteristično je za propagandu da se potpuno isti sadržaj ne može prezentirati slušaocima sa raznim stepenom obrazovanja, navika, običaja, moralnih i drugih vrednosti. Obrada njenog sadržaja mora se izvršiti tako da odgovara slušaocima kojima je namenjena. Budući, da razne grupe ljudi čitaju ili slušaju različite vrste informacija po istoj sadržinskoj temi, uporednom analizom sadržaja raznih vrsta komunikacija pruža se mogućnost sigurnijih i svestranijih zaključaka. Tako se dolazi ne samo do otkrivanja cilja, već i stepena važnosti koji je propaganda dala pojedinom od tih ciljeva.

Nijedna zemlja ne može otpočeti rat bez političke i borbene pripreme sopstvene zemlje. Da bi to postigla, ona mora menjati sadržaje radio emisija, televizije, štampe, itd. Ne ulazeći detaljno u raznovrsnost i metode političke pripreme zemlje za rat, analizom sadržaja propagandnih emisija moguće je blagovremeno otkriti i pratiti stepen tih priprema i čak približno odrediti vreme otpčinjanja agresije.

Simbolika u propagandi ima poseban značaj. Šetimo se samo tvorca reči »gvozdena zavesa«, šefa Hitlerove propagande Jozefa Gebelsa, i Čerčila kome nije bilo mrsko da tu istu reč upotrebi u svom govoru u Fultornu, sa kojim je u izvesnom smislu započeo »hladni rat« protiv SSSR-a i socijalističkih zemalja. Ta krilatica je dobila ogromnu popularnost u kapitalističkoj štampi i održala se mnogo godina.

Analiza »propagandne tehnike« može imati raznovrsne oblike i koristiti veliki broj različitih kategorija. Ona se ne mora ograničavati na emocionalne elemente ili »zanatske trikove«, jer su njene mogućnosti vrlo raznolike.

Analiza sadržaja se upotrebljava i za proučavanje besedničkog i govorničkog stila, kao i političkih materijala i raznih političkih govora, zvaničnih i poluzvaničnih (prijemi, večere, kokteli i sl.). Jedna studija analizirala

je 145 govora koji su održani povodom predsedničkih izbora u SAD i pokazala da je 40% govora pokazivalo na klasnu svest, 25% na partijsku lojalnost i da je više vremena utrošeno za napade na opoziciju, nego na isticanje uspeha govornikove sopstvene partije. Jedna druga forma analize sadržaja isto tako je značajna, jer se čitav rad i namena sredstava komunikacije može analizirati i izvući niz zaključaka. Ova analiza sadržaja bavi se raspodelom tematike koju obrađuje sredstvo komunikacije i čiji se celokupan sadržaj prezentira u jednom ili više dana. To se zatim klasificira po određenim temama koje sadržaj obrađuje. Takvom jednom analizom sadržaja je utvrđeno da su vesti iz inostranstva u američkim jutarnjim listovima u 1927. godini zauzimale između 2 i 9 štamparskih stubaca. To predstavlja, s obzirom na obim listova, neobično mali prostor. Iz ovoga se može izvesti čitav niz zaključaka, kao, na primer, da su čitaoci veoma slabo upoznati sa stanjem u stranim zemljama ili da su sami čitaoci za njih malo zainteresovani ili da je unutrašnja problematika zemlje velika te zauzima najveći deo prostora štampe, itd. Ovim se došlo do izvesnog broja hipoteza, koje bi daljom obradom istraživanja pokazale pravo stanje stvari. Istim postupkom može se odrediti da li je neki časopis ispunio svrhu kojoj je namenjen (časopis za žene, decu i sl.), da li je ozbiljan ili »revolveraški«, da li se bavi specifičnom ili opštom problematikom, itd.

Za armiju ova analiza sadržaja je interesantna jer može da utvrdi da li se sredstva komunikacija bave vaspitavanjem stanovništva za odbranu zemlje, da li razvijaju patriotizam, fizičku kulturu, poznavanje tehnike, itd. u kome obimu i koliko to utiče na budući armijski kadar, kojom se tematikom sadržaja otkrivaju stranim obaveštajnim službama podaci koji su važni za odbranu zemlje i kako povezivanje tih podataka, koji su objavljeni raznim sredstvima komunikacija, može otkriti i u kome stepenu poverljivu celinu.

Takođe se analizom sadržaja može vršiti i ispitivanje filmova, da bi se utvrdile njihove glavne karakteristike

i šta se sa njima želi postići. Rezultati ispitivanja su pokazali da su 46% glavnih lica u američkim filmovima imućni ljudi, a samo 17% ih je siromašnih i zapostavljenih. Slično tome, 68% glavnih lica težilo je ljubavi, smatrajući je najuzvišenijom ljudskom vrednošću, a samo 9% se borilo ili želelo pravdu, poštenje, ili neku drugu socijalnu vrednost. Ovakve tendencije popularnih filmova svakako nisu slučajne i imaju sasvim određene propagandne ciljeve — da skrenu pažnju širokih masa sa socijalne problematike i da bogate ljude prikažu u što čovečnijem obliku. To je i razumljivo kada se ima u vidu da tamo sve vrste masovnih komunikacija pripadaju privatnim kompanijama, dakle, bogatim ljudima, koji su vrlo sentimentalni kada se radi o njihovim ličnostima i žele sebe da predstave humanim ljudima, kojima bogatstvo samo smeta i donosi im psihičke potrese i drame. Svesni velikog sugestivnog dejstva svih vrsta masovnih komunikacija, a posebno filma i televizije, kao jakog medijuma, na pojedince i grupe ljudi, oni pribegavaju ovakvoj vrsti propagande radi smanjenja klasnih suprotnosti i njihovih kanalsanja ka težnji za sopstvenim bogaćenjem i sl. Na taj način, vladajuća kapitalistička klasa vrši propagandu svojih političkih ciljeva i ideja.

Najzad, još uvek aktuelna Lasvelova studija o analizi teme ratne propagande u prvom svetskom ratu, pokazuje da su glavni ciljevi protivničke propagande bili: stvaranje mržnje prema neprijatelju; učvršćivanje prijateljstva prema saveznicima; ostvarivanje prijateljstva i saradnje sa neutralnim zemljama, i demoralizacija neprijatelja.

Ova analiza, za današnje mogućnosti propagande svakako da nije kompletna. Uočljivo je da su glavni ciljevi propagande vezani za globalne sredine ljudi kojima je propaganda namenjena: sopstveno stanovništvo, savezničko, neutralnih zemalja i neprijateljsko. Pri tome je cilj propagande sveden samo na emocionalne motive: mržnja, prijateljstvo, saradnja i demoralizacija, što je svakako znatno sužavanje mogućnosti propagande i njenog širokog spektra dejstva. Ciljevi propagande izjednačeni su za

stanovništvo i armiju, a odnos sa savezničkim i neutralnim zemljama sveden je samo na prijateljstvo i saradnju, mikrosociološke grupe nisu uzete u obzir, itd. To jasno govori da je ovako tretiranje ciljeva ratne propagande u savremenim uslovima veoma uprošćeno i jednostrano, što svakako ne umanjuje aktuelnost ciljeva koji su u navedenoj studiji analizirani.

Ma kome bila namenjena propaganda se mora služiti uobičajenim simbolima dotične zemlje, odnosno njenog stanovništva, jer će u protivnom njeno dejstvo biti minimalno, pa i suprotno od željenog. To je razumljivo, pošto mišljenje i stavovi mogu menjati samo ako su poznati, a uticaj za njihovo menjanje odgovara globalnoj sredini u kojoj su ponikli i za koju su prihvatljivi. Zato adaptacija propagande na uobičajene simbole stanovništva je neophodna za njen uspeh i veći intenzitet njenog dejstva.

Isto tako, utvrđeno je da će propaganda imati veći uticaj pri formiranju mišljenja i stavova ljudi ako je uspela da privuče njihovu pažnju i da odgovara ukusima određenih društvenih slojeva. Svaka jedinka lično odabira ono što će čitati, slušati ili gledati. Pažnja pojedinca nije automatski usmerena na sva sredstva komunikacije u podjednakom intenzitetu, jer postoje više komunikacija sa kojima on nije ni upoznat. Zbog toga je neophodno ispitivanje sadržaja komunikacija da bi se utvrdilo koji su sadržaji i kojom vrstom komunikacija pristupačni pažnji širokih slojeva javnosti ili određenim društvenim grupama i slojevima. Na taj način, sadržaj komunikacije može se podešavati tako da pravlači pažnju i onih ljudi koji je ranije nisu pratili, te nisu ni bili izloženi propagandnom dejstvu. Dejstva sadržaja sredstava komunikacija na pojedince, grupe i stanovništvo mogu biti kratkotrajna ili dugotrajna, neposredna ili posredna, sa ciljem da se neke vrednosti još jače utvrde ili pak izazovu promene u shvatanjima ljudi.

Pristup analizi sadržaja komunikacija mora biti jasno formulisan i podešen prema problemu i sadržaju koji istražuje. Studije koje su izrađene na osnovu naga-

đanja, bez jasno formulisanih problema istraživanja i sa neodređenim ili slabo izraženim kategorijama, kao proizvodi istraživačkog rada, slabog su kvaliteta. Treba učiniti grubu podelu između suštine šta je rečeno i forme kako je rečeno. Iako granična linija nije precizno određena, korisno je voditi računa o ovoj dihotomiji. Postoje specijalni postupci radi uspostavljanja odnosa između sadržaja i specifične vrste dejstva koja se istražuje. I, najzad, svaki proizvod komunikacija ima jedan ili čitav niz ciljeva koji su sadržani bilo u njemu ili van njega. Jedno od merila za određivanje kvaliteta sadržaja jeste merenje obima u kome se verno izražavaju ti ciljevi. Na taj način se izbegava greška i isticanje pojedinih tema u sadržini komunikacija koje nisu u skladu sa njenim ciljevima.

2. ISTRAŽIVANJA STANJA MORALA KOD NEPRIJATELJA

Moral je jedan od najvažnijih odlika društvene svesti. On predstavlja skup načela, normi kojih se pridržava određeno društvo, odnosno zajednica. Moral je od neprocenjive važnosti za armiju i on se ne može izolovati od morala društva kome armija pripada i realnog života zemlje. Moralne norme uvek su adekvatan izraz klasne ideologije, što znači da je uvek klasni. Međutim, buržoazija, radi održavanja klasne vladavine i eksploatacije radničke klase, stalno propoveda postojanje opštih normi morala, tj. opštečovečanskog morala. Po njemu je »moralno« da buržoazija vlada, a da radnici poštuju tu vladavinu i održavaju je. Pravi, opštečovečanski moral će biti moguć samo kada nestanu klasne razlike i njihovi ostaci u svakodnevnom ljudskom životu i svesti ljudi. U svakom društvu postoji toliko morala, koliko i društvenih klasa, s tim što vladajuća klasa nameće svoje moralne norme.

Moral kao forma društvene svesti uslovljen je materijalnim razvitkom društvenog života, te je podložan razvoju i promenama. No, i pored toga moralne norme su znatno čvršće i trajnije nego političke, pravne, vojne i dr. Iako moralne norme nisu precizno regulisane, kao

ni sankcije koje se primenjuju prema njihovim prekršiocima, one ipak regulišu sve društvene manifestacije i daju snažan pečat objektivnoj društvenoj stvarnosti. Zato je i moralna snaga objektivna društvena sila.

Moral armije obično se uprošćeno shvata kao čvrstina i borbenost armije, a ne kao kompleksni društveni fenomen, opšteg značaja i vezan za celokupnu delatnost armije. Obuka, vaspitanje, međuljudski odnosi, ponašanje pojedinaca i grupe, rukovođenje i komandovanje, donošenje odluka i njihovo sprovođenje, postupak sa zarobljenicima i neprijateljskim stanovništvom, itd. ne mogu se ni zamisliti bez moralnih normi, koje ih u krajnjoj liniji i regulišu.

Značaj morala za armiju je neosporan i zato je tokom poslednjeg rata moralno stanje neprijatelja bilo važan predmet svestranih socioloških istraživanja, čiji praktični rezultati nisu bili za potcenjivanje.

Japanci su u drugom svetskom ratu bili vrlo značajan i nedovoljno poznat protivnik saveznika, a posebno Amerikanaca. Zato su Amerikanci izvršili niz obimnih istraživanja da bi utvrdili: da li je moral Japanaca tako nepokolebljiv, kao što izgleda, i ima li neke slabe tačke na koju bi se moglo uticati radi njegovog slabljenja: zatim, da li se kod japanskog vojnika javlja psihički konflikt između želje za mirom i volje za borbom, i, najzad, da li japansko civilno stanovništvo pokazuje isto tako visok moral kao i njihov vojnik na frontu, kao i kakvi bi postupci saveznika mogli uticati na slabljenje toga morala. Na ovom istraživanju je angažovana jaka grupa sociologa i psihologa.

Japanski vojnik je bio veoma borben i pokazalo se u praksi da i u najtežim situacijama ne želi da se preda, nego se bori žilavo i uporno do kraja. Borbeni fanatizam je bio opšta pojava kod japanskog vojnika. S druge strane, teška situacija Amerikanaca na Pacifiku zahtevala je neodložno da se preduzmu mere za slabljenje borbenog morala Japanaca i njihove fantastične odvažnosti. Ispitivanje slabih strana — ukoliko ih uopšte ima — japanskog vojnika bilo je vezano sa mnogim teškoćama,

a na prvom mestu specifičnostima japanske kulture, vaspitanja, nacionalnih osobenosti, itd. Ispitivanje je bilo otežano činjenicom da je broj ratnih zarobljenika bio veoma mali i ujednačene društvene pripadnosti.

Istraživanja su vršena na osnovu najrazličitijih materijala pojedinih odeljenja, te je, s obzirom na tako fragmentarni materijal, veliku ulogu igralo teorijsko znanje iz oblasti japanske kulture i društvenog života. Zato i sami istraživači kažu da im se rad uglavnom svodio na to da iz pojedinih delova rekonstruišu celinu. Svaki podatak o Japancima i japanskom vojniku brižljivo je proučavan i stavljan na odgovarajuće mesto, a nastale praznine popunjavane su na osnovu detaljnog poznavanja japanskog mentaliteta, običaja, verovanja, normi, itd. Najzad, i pored svih teškoća, istraživanja su uspešno završena, a njihovi zaključci primenjeni u borbi protiv Japanaca, gde su pokazali znatne rezultate.

Zaključci do kojih su istraživači došli utvrdili su da visok moral Japanaca ima za bazu veru u cara, narod i pravednost rata. Na tim pitanjima japanski moral se nije mogao oslabiti, ni pokolebati. U tom pogledu Japanci su imali fanatične stavove i norme, ali su postojale druge slabosti koje su istraživači utvrdili, a na koje se moglo uticati. Naime, Japanci su podlegali sumnji koja je dolazila od strane samih Japanaca i ta gledišta bila su sklona promenama. Na moral Japanca moglo se uticati preko pokolebane vere u krajnji ishod rata, propagiranjem savezničkog savremenog naoružanja i jačine industrijskog potencijala, kao i putem pokolebanog poverenja prema nižim japanskim oficirima i pojačavanjem postojećeg straha od zarobljavanja. Svi ovi činioci uključeni su u svakodnevnu propagandu, namenjenu japanskim vojnicima na frontu i civilnom stanovništvu u pozadini.

Analize su pokazale da je i uspešna propaganda, pored ratnih napora, doprinela da je moral Japanaca počeo da opada. Po završetku rata utvrđeno je da su ovi zaključci bili tačni, jer ih je potvrdilo i ispitivanje rezultata bombardovanja neprijateljske pozadine u toku rata. Ova

su ispitivanja vršena iz centra u Tokiju sve do 1946. godine. Taj centar, kao i druga dva u Parizu i Berlinu, imao je osnovni zadatak da saslušava i dokumentuje izjave preživelog stanovništva civila i bivših vojnika pobeđenih zemalja kako bi utvrdilo raznovrsna reagovanja na masovne napade iz vazduha i konkretne borbene postupke i propagandu izvršenu na osnovu dobijenih zaključaka. Pokolebani moral protivnika u pozadini i na frontu bio je raznim izjavama stanovništva i bivših vojnika dokumentovan. Doneti zaključci nedvosmisleno su potvrdili da su bombardovanja pozadine i novi propagandni sadržaji doveli do oslobođenja morala Japanaca u pozadini i na frontu.

Od 1943. godine pa do kraja drugog svetskog rata »Odeljenje za psihološko ratovanje« armije SAD je sistematski ispitivalo nemačke vojnike koji su u toku rata bili prebegli ili su pak bili zarobljeni od strane saveznika.

Cilj socioloških istraživanja bio je precizno određen: utvrditi uticaj i dejstvo američke propagande preko letaka, afiša i sl. na borbenost i moral nemačkog vojnika. Štampani propagandni napisi puštani su često iz aviona na nemačke borbene položaje. Postavljalo se opravdano pitanje imaju li oni kakvo dejstvo, u čemu je nedostatak njihovog sadržaja, da li su razumljivi i prihvatljivi za fašističkog vojnika i u kom stepenu utiču na borbenost i moral nemačkog vojnika? Bacanje propagandnih napisa redovno se vršilo u toku bombardovanja kako bi se omogućilo neprijateljskim vojnicima da u opštoj uzbuni i gužvi neopaženo uzmu letak i prikriju ga.

Ispitivanje zarobljenih vojnika i dezertera vršeno je putem upitnika, a po potrebi obavljen je i intervju sa određenim brojem pitanja, koja su imala za cilj da posrednim putem daju što tačnije odgovore na traženu grupu pitanja. Jedno od najbitnijih pitanja upitnika zahtevalo je od zarobljenika da što opširnije i sa svim detaljima prepričaju sadržaj propagandnog letka koji su pročitali pre zarobljavanja ili su sa njim kao sa propusnicom dezertirali saveznicima. Ovo pitanje bilo je značajno zato što se iz datog odgovora moglo tačno

utvrditi koji je deo sadržaja vojnik iz letka zapamtio, a koji je deo zaboravio ili pogrešno interpretirao. Podaci iz letaka, koje je većina vojnika zapamtila, značili su da nacistički vojnici preferiraju ka tom sadržaju i da su to motivi koji imaju prvenstveno dejstvo na njihovu psihu i moral, što praktično znači na celi Vermaht.

Na osnovu dobijenih zaključaka o ovako ispitivanim nemačkim vojnicima utvrđeno je:

— da je nemački vojnik, obasut fašističkom propagandom vrlo slabo informisan, pa i potpuno neinformisan o najvažnijim događajima u svetu koji jasno govore kakav će biti ishod rata za Nemačku;

— da je običan vojnik vrlo malo zainteresovan, a znatno više ravnodušan prema ideološko-političkim aspektima rata i njegovim socijalnim motivima;

— da neobično visoko cene Hitlera i da potpuno primitivno, bez ikakvih stvarnih činilaca, veruju u njegovu »mudrost i pravednost«;

— da ih strašno uznemiravaju iznenadni obrti ratnih situacija, kao i neočekivani napadi, otpor i sl.,

— da njihova borbenost počiva na jakoj disciplini, koja se prvenstveno oslanja na međusobnu solidarnost, drugarstvo i ljubav prema svojoj borbenoj jedinici, itd.

Svi dobijeni zaključci jasno su ukazivali u kome pravcu treba dalje razvijati propagandu za slabljenje morala nemačkog vojnika i pružili jednu opštu orijentaciju za bitnu izmenu propagandnog sadržaja, kako bi se želja za otporom što više pokolebala i stvorila situacija za njihovu masovnu predaju.

Istraživanja, vršena na japanskim i nemačkim vojnicima radi usmeravanja propagande saveznika ka razbijanju njihovog morala, pokazala su da nema morala ma koliko bio čvrst koji se ne može pokolebati ako se primene sva raspoloživa sredstva i usmere prema njegovim slabim tačkama. Iako su moralne norme veoma čvrste, a u armiji još nadopunjene znanjem, borbenim iskustvom, disciplinom i oštrim pravnim sankcijama, ipak pod uticajem opšte situacije na frontu ili lokalnih neuspeha popuštaju i potpadaju pod uticaj realne ne-

prijateljske propagande. Zato moralno-političkoj strani jedinice treba neprekidno posvećivati pažnju. Obuka u armiji ne bi smela da pruži vojnicima i starešinama samo visoko teorijsko vojno znanje, već i da ih još u toku mira naoruža praktičnim sposobnostima, rezonovanju i navikama koje će im prekaliti karakter i stvoriti visok moral i disciplinu. To će im omogućiti da savlađuju sve teškoće i uticaj neprijateljske propagande za vreme rata.

3. UTVRĐIVANJE TACNOSTI PROTIVNIČKIH PRETNJI

Za otkrivanje i predviđanje budućih neprijateljskih namera i akcija sociolozi vrše istraživanja i analize o ciljevima protivničke propagande koja je namenjena sopstvenom, savezničkom i neprijateljskom stanovništvu i armijskom sastavu. Da bi se obezbedio uspeh socioloških istraživanja u ovom domenu, neophodno je sistematsko praćenje celokupnog propagandnog rada neprijatelja, radi preciznog utvrđivanja — putem analize sadržaja i drugih metoda — propagandne tehnike i ustaljenih principa sa kojima se protivnik služi u sastavljanju sadržaja propagandnih tekstova.

Principi propagandnog delovanja i korišćenja propagande ustaljeni su za duži vremenski period, a podležu promenama samo u izuzetnim slučajevima, tj. kada praksa pokaže njihovu neadekvatnost. Zato je neophodno stalno praćenje neprijateljskog delovanja na ovom planu, kako bi se blagovremeno utvrdile promene propagandnih principa, a time i uzroci tih promena. Principi propagande utvrđuju se još za vreme mira tako što se neprestano prati razvoj vojne nauke, teorije vojne veštine i tehničkih sredstava kod eventualnog protivnika. Razvoj celokupne vojne misli u drugim, a posebno u eventualnim neprijateljskim zemljama, prati se preko njihove štampe, radija, pravila i sl. No, u izučavanju ovih materijala mora se polaziti od činjenice da se mnoge stvari puštaju u javnost radi dezinformacija. Zato je potrebno izučiti i utvrditi razlike između zvaničnih i nezvaničnih stavova, između onoga što je realno

i onoga što je sračunato samo na eventualni efekat zastrašivanja i dezinformacije druge strane. To zahteva solidno izučavanje i analiziranje materijala koje treba da vrše čitave ekipe vojnih stručnjaka, sociologa i psihologa.

Tokom drugog svetskog rata vršena su ispitivanja neprijateljske propagande putem njenog sistematskog analiziranja radi izvlačenja zaključaka i predviđanja budućih vojnih namera protivnika i ona su dala pozitivne rezultate. Studije neprijateljske ratne propagande vršene su u specijalnim odeljenjima.

Osnovna zapažanja o Hitlerovoj propagandi bila su elementarni činoci sa kojima se računalo u svim daljim sociološkim istraživanjima. Praćenjem Hitlerove propagande utvrđeno je nekoliko opštih pravila po kojima se rukovodi propagandom namenjenoj sopstvenom i neprijateljskom stanovništvu. Ta opšta propagandna pravila bila su rezultat dugogodišnjih iskustava u radu na propagandi i nisu podlegla brzim promenama. Šta više većina njih nisu se nikad ni menjala sve do propasti nacizma. Najvažnija pravila koja su analizom fašističke propagande utvrđena bila su dragocena za otkrivanje budućih nacističkih namera. Tako je utvrđeno da su sve vojne i političke akcije pre njihove realizacije bile pripremane sistematskom i planskom propagandom, pa se tek kada se verovalo da su sazreli uslovi pristupilo njihovom ostvarivanju. Međutim, u hitnim slučajevima, prethodna propaganda je izostala i počinjala je tek pošto je vojna ili politička akcija izvršena. Ova načela nemačke propagande ukazivala su na to da se pažljivim praćenjem propagandnih sadržaja može utvrditi šta fašisti nameravaju da urade u budućim političkim ili vojnim akcijama, ali isto tako da se tu mogu očekivati i iznenađenja, ako se akcije prethodno ne pripremaju propagandom. Dalje je utvrđeno da se propagandni sadržaj razlikuje prema tome kome je namenjen, kakav se cilj njime želi postići i ko stoji iza njega. Činjenica da se propagandni sadržaj podešava prema nivou obrazovanosti, stručnosti, lakovernosti, itd. grupe kojoj je namenjen. Otkrivanjem te grupe, njenih funkcija i značaja, mogao

se utvrditi i cilj koji propaganda želi da postigne, kao i verovatne buduće akcije. U slučajevima kada se želelo postići iznenađenje, fašistička propaganda je ili širila dezinformacije ili se usmeravala u sasvim suprotnom pravcu od planiranog vojnog dejstva, kako bi iznenađenje bilo što uspešnije.

No, i pored svih pokušaja propagande da prikrije prave ciljeve dejstva ili pak kada posle akcije usledi propagandni program, moguće je pažljivim studijama doći do otkrivanja stvarnih ciljeva ili pak do predviđanja buduće delatnosti protivnika. Kada propaganda počinje posle završene akcije (političkog ili vojnog dejstva) moguće je na osnovu nje odrediti karakteristike i krajnji cilj započetih dejstava, kako neprijatelj ocenjuje perspektive svojih dejstava, itd.

Kada su hitlerovci otpočeli propagandu sa osnovnom temom da će V. Britanija napasti Norvešku, analizom propagandnog sadržaja nije teško bilo otkriti da se fašistička Nemačka priprema na osvajanje Norveške. To je uskoro i potvrđeno iskrcavanjem Nemaca na teritoriju Norveške. Analizom sadržaja i uporednom metodom sravnjivanja programa nemačkih radio-stanica, takođe, blagovremeno je utvrđeno da će Nemci pokušati da izvrše invaziju na V. Britaniju u 1941. godini.³¹

Sredinom 1943. godine Gebelsov propagandni aparat je počeo da najavljuje skorou upotrebu novog, tajnog i neobičnog oružja za napad iz vazduha pod nazivom »čudno oružje« (Wunderwaffe). Ova Gebelsova propaganda imala je jasan cilj da ojača pokolebani moral Nemaca zbog opšteg neuspeha na frontovima, kao i zbog svakodnevnih snažnih savezničkih napada iz vazduha, za koje Nemci nisu imali dovoljno vazdušnih snaga za vraćanje odmazde nad evropskom pozadinom. Kasnije će to novo i »čudno oružje« dobiti i zvaničan naziv V₁ (fau jedan — kao skraćénica od reči Vergeltungswaffe, što u prevodu znači »oružje odmazde«).

³¹ B. L. Smith, M. D. Kaswell, R. D. Casea — Propaganda, Communicatio and Public Opinio, A. Comprehensive Reference Guide 1949.

Postavilo se pitanje da li stvarno hitlerovci pripremaju neko novo oružje i da li će ono uskoro biti upotreb-
ljeno, ili je cilj propagande lažan i isključivo usmeren
na podizanje morala sopstvenog stanovništva i armije, i
na izazivanje straha kod neprijatelja.

Da bi došli do konkretnih zaključaka, istraživači su
prvo pošli putem analize svih ranijih Gebelsovih govora
o naoružanju Vermahta. Na osnovu proučavanja i analize
sadržaja materijala u kojima se govori o nemačkom na-
oružanju, izvršeno je glavno uopštavanje i donet iznena-
đujući zaključak da nacistička propaganda nije obma-
njivala nemački narod kada je u pitanju porast njegove
vojne snage u pogledu naoružanja. Međutim, sav ostali
propagandni materijal koji se odnosio na uspehe na fron-
tu, snazi armije, borbenom prijateljstvu sa ostalim Sila-
ma osovine, stanju kod saveznika, itd. bio je podešavan
prema momentalnim potrebama i stanju u armiji, ali
uvek polulažan ili potpuno neistinit. Činjenica da se po-
daci o naoružanju Vermahta nikada nisu lažno fabriko-
vali govori je nedvosmisleno da se i ovog puta najvero-
vatnije radi o stvarnom pronalaženju novog borbenog
sredstva. Isto tako prethodna ispitivanja pokazala su
skoro sa matematičkom tačnošću da fašistička obećanja
u pogledu novog naoružanja za snage armije nikada nisu
davana ranije od 3 meseca pre realizacije datog obećanja.
Naime, bilo je slučajeva da se objavi na jedan ili dva me-
seca pojačanje nemačke snage novim jedinicama ili oruž-
jem, ali nikada se u proteklom periodu nije dogodio
slučaj da je propaganda počela tri meseca pre realizacije.
Javio se do tada nepoznat slučaj da propaganda traje
preko 5 meseci, a novo oružje, tako dugo najavljivano,
ne pojavljuje se u vazдушnim napadima. Zaključak istra-
živača je bio da je u toku izrade novog oružja moralo
doći do nekih nepredviđenih prepreka u proizvodnji, jer
Gebels ne bi rizikovao da preranim saopštenjem o upo-
trebi »čudesnog oružja« podrije poverenje Nemaca u svo-
ju propagandu i samim tim izazove još veći pad morala u
armiji i kod stanovništva. Zato je nastavljena svakodne-
vna neprekidna analiza svih informacija nemačke propa-

gande za front, pozadinu, savezničke i neutralne zemlje da bi se utvrdilo zašto se odugovlači sa izradom i upotrebom novog oružja. Najzad je utvrđena jedna anomalija u propagandi novog oružja koja je apsorbovala pažnju istraživača. Naime, posle dugog perioda obećavanja novog oružja za odmazdu naglo bi nastao prekid od nekoliko dana. To se desilo u dva maha, jednom u mesecu avgustu (od 19. do 30. avgusta), drugi put u septembru (od 1. do 19. septembra). Pred istraživače se postavljalo razumljivo pitanje da li je prekid propagande novog oružja slučajna stvar ili to ima neki dublji uzrok u proizvodnji zbog čega se odugovlači izrada oružja.

Istraživačima je jasno bilo da prekid propagande nije stvar slučaja, greške ili sl. jer se hitlerovska propaganda već od ranije utvrđenom analizom i uhodanim putevima odvijala striktno planski, dobro pripremljena i bez zastoja. Ovaj slučaj je predstavljao izuzetak, koji ranije nije nikad napravljen. Stoga, istraživači stupaju u kontakt sa odgovornim vojnim faktorima i traže podatke šta se sve na frontu i u pozadini neprijatelja dogodilo neposredno pre 19. avgusta i 11. septembra. Uskoro je utvrđeno da su britanske vazduhoplovne jedinice 17. avgusta bombardovale Penemunde (Penemünde) iako su samo pretpostavljale da se tu možda kriju neki važni vojni objekti, a 7—8. septembra bombardovan je prostor Bulonj—Kale (Boulogne—Calais), pod istom pretpostavkom. Mali vremenski razmak između ovih bombardovanja i prekida propagande novog oružja, najzad je sa velikom sigurnošću uverio istraživače da V₁ nije propagandni blef nego buduća stvarnost. Posleratna ispitivanja potvrdila su u potpunosti tačnost ovih istraživačkih nalaza.

Analiza nemačke propagande dala je još mnogo korisnih rezultata. Jedan od krupnih zadataka ticao se nehumanog postupka Japanaca prema savezničkim pilotima koje su zarobljene izvodili pred preki sud i streljali. Saveznička bombardovanja Nemačke u tom periodu stvarala su velike teškoće Nemcima i oni su putem štampe propagirali pretnju da će ubuduće streljati savezničke pi-

lote kao i Japanci, ako se bombardovanja civilnog stanovništva nastave. Razlog ovim pretnjama bio je jasan, ali da li će one *postati stvarnost*, nije se moglo znati. Postojale su samo razne pretpostavke.

Tokom 1943. godine, saveznička bombardovanja teritorije fašističke Nemačke bila su veoma jaka i intenzivna. Fašističko vazduhoplovstvo nije raspolagalo adekvatnim sredstvima da odgovori na ova masovna saveznička bombardovanja. Zato je, pored ubrzanih priprema za izradu sredstava odmazde V₁ i V₂, pokušalo da na neki način zaplaši saveznike i smanji efikasnost napada iz vazduha.

Bilo je verovatno da je propaganda usmerena na zastrašivanje saveznika, ali se postavljalo i ozbiljno pitanje da li će ipak Nemci u svojim nekontrolisanim postupcima prihvatiti i postupak Japanaca. Tada bi trebalo niz postojećih vazduhoplovnih instrukcija menjati i preduzeti odgovarajuće protivmere u slučaju da saveznički piloti prilikom spuštanja na nemačku teritoriju budu uhvaćeni, zarobljeni i streljani.

Ukoliko bi fašistička Nemačka sa metoda zastrašivanja prešla na metod stvarnog suđenja i pogubljenja savezničkih pilota, bilo je neophodno snabdeti pilote sredstvima za život i borbu na neprijateljskoj teritoriji, kao i primeniti razne postupke za masovne represalije. Panika je već evidentno prodirala u najveći deo starešinskog kadra nemačke armije i nije bilo nemoguće da je sigurnost zarobljenih pilota ubuduće vrlo problematična. Trebalo je što pre dati odgovor na realnu mogućnost pretvaranju propagandnog zastrašivanja u eventualnu stvarnost — sigurnu smrt zarobljenih pilota.

Istraživači su relativno brzo dali odgovor na ovo pitanje. Koristeći ranije stečena iskustva o načinu i principima fašističke propagande, zaključili su da u tom konkretnom vremenskom periodu nema izgleda da će doći do ubijanja zarobljenih savezničkih pilota. Obrazloženje za ovaj zaključak bilo je jednostavno. Nemci su ovakve svoje postupke uvek ranije pripremali, razvija-

njem jake kampanje u obrazloženju i ubeđivanju svoga stanovništva i armije da su takvi postupci potpuno normalni i adekvatni postupcima saveznika. Ovoga puta to su bila samo vremenski ograničena upozorenja, bez korišćenja jačeg tempa propagande u ubeđivanju stanovništva i armije da je streljanje zarobljenih pilota normalna stvar. Prema tome, zaključeno je da se Nemci neće usuditi da primene metode Japanaca.³²

Posle rata, potvrđeno je u svim navedenim slučajevima da se nije grešilo od strane istraživača i da su im zaključci bili potpuno tačni. Gebels je u svom dnevniku zapisao: da nema nameru da sledi japansku proceduru stavljanja pod vojni sud pilota radi izricanja smrtno kazne.

Pored ostalog u toku drugog svetskog rata, rađene su i zvanične savezničke analize da bi se ustanovilo da li i do koje mere saraduje nemačko i italijansko ministarstvo za propagandu (Berellson i De Grazin). Podudaranja između berlinskog i rimskog radija merena su na nekoliko načina — prema veličini pažnje koja se poklanja pojedinim događajima, dužini pojedinih delova radio-emisija, postupku sa pojedinim vrstama i komentarima, sličnosti i prihvatanju pojedinih tema, utvrđivanju kvantiteta nacionalnih emisija, itd. U svima slučajevima istraživači su došli do zaključka o nepostojanju saradnje između nemačke i italijanske propagande. Iako ove analize nisu dale dokaza o potpunom nepostojanju saradnje (što je logički bilo nemoguće tvrditi na osnovu podataka kojima se raspolagalo), one su razjasnile da je saradnja između nemačkih i italijanskih ministarstava za propagandu neverovatno mala, skoro minimalna. Obaveštenja do kojih su kasnije došli okupacioni službenici utvrdila su, zaista, tačnost ovih zaključaka.

³² D. M. Coodarce — The Sociometric Test as a Predictor of Combat Unit Efectiveness. The Language of Social Research, by P. Lazarsfeld, M. Rosenberg, 1955.

4. OTKRIVANJE NEPRIJATELJSKOG DELOVANJA NA SOPSTVENOJ TERITORIJI

U toku rata, sredstva masovnih komunikacija na sopstvenoj teritoriji mogu u manjem ili većem stepenu, ali uvek prikriveno, da posluže protivniku za neprijateljsko delovanje na javno mnjenje, moral itd. stanovništva, pa i armije. Obaveštajne mreže na protivničkoj teritoriji angažuju političke jednomišljenike, koji su zahvaljujući svojim radnim mestima ili poznanstvima i vezama sa štampom, radio-stanicama, televizijom i sl. u stanju da proturaju sadržaje komunikacija sa određenim ciljem usmerenim na opštu dezorganizaciju i prihvatanje defetističkih gledišta. Takva propaganda obično je prikrivena dobro smišljenim planom, koji redovno obezbeđuje tumačenje sadržaja na više načina ili analogijom dovodi do željenog cilja i sl.

Korišćenjem sredstava masovnih komunikacija skala neprijateljskog delovanja postaje vrlo obimna i spoljnom formom neobično raznovrsna, a uz to, na prvi pogled teško uočljiva. Namernim korišćenjem više smišljenih reči i izraza, kao i podešavanjem stila izražavanja moguće je sadržaju dati prikriveni smisao, sa određenim neprijateljskim tendencijama.

Postupak za otkrivanje neprijateljskog delovanja putem sredstava komunikacija na sopstvenoj teritoriji je relativno prost i efikasan. Na početku se vrši analiza svakodnevnih sadržaja sredstava propagande i njihovo upoređenje s drugim sadržajem koji ima izraziti propagandni stav, a smatra se štetnim po sopstvene interese. Ovaj negativan sadržaj služi kao merilo za sadržaj koji kontrolišemo, jer ga upoređujemo sa sumnjivim sadržajem, obraćajući naročitu pažnju na dvosmislene reči ili stil kojim se služi autor sadržaja koji se analizira, pošto se sumnja da je neprijateljski.

Svi dvosmisleni ili višesmisleni izrazi se posebno klasificiraju prema tumačenjima koja su nepovoljna po sopstvenu zemlju i armiju, pa se ti izrazi zamenjuju jedno-

smislenim izrazima i sklapaju u skladnu celinu, držeći se osnovnog skeleta stvarnog sadržaja koji se analizira. Na taj način dobija se celokupan jasni smisao sadržaja teksta koji se analizira i iz njegovog smisla određuje se cilj koji se njime hteo postići. Radi kontrole tačnosti ovakvog proveravanja sadržaja komunikacije za koji se sumnja da je neprijateljski, tekst se daje nekolicini ljudi koji pripadaju sredini kojoj je sadržaj namenjen. Svaki samostalno pročita tekst i napiše kako ga je razumeo, s tim da ako smatra da se dobijeni tekst može tumačiti na više načina, svako tumačenje posebno napiše. Upoređivanjem sličnosti u tumačenju teksta od strane raznih ljudi dobija se mogućnost upoređivanja sa tekstom napisanim jednosmislenim izrazima.

Pored toga primenom posebnih metoda analize sadržaja moguće je utvrditi tehniku pisanja takvih sadržaja, korišćenje posebnog stila pisanja za prikrivanje stvarne tendencije članka, itd. Postupak za otkrivanje neprijateljskog delovanja putem sredstava komunikacija sopstvenog civilnog sektora pokazao se uspešan, ali zbog mogućnosti raznih načina tumačenja teksta predstavlja samo materijal koji opominje da treba preduzimati organizacione mere za sprečavanje takvih sadržaja.

Ukoliko se analiza sadržaja vrši metodom upoređivanja neophodno je prethodno izraditi testove (skale) koji sadrže sve bitne karakteristike poznate neprijateljske propagande, uključujući u to i dobro smišljene uticaje metode propagande kojih pojedinac nije uvek svestan.

U toku drugog svetskog rata izvršena je kontrola sadržaja mnogih novinskih listova i publikacija koje izlaze u SAD. Sadržaji *tipično fašističke propagande* Sila osovina upoređivani su sa sadržajem domaće štampe i publikacija metodom upoređivanja i analizom sadržaja. Rezultati dobijeni ovakvim sociološkim istraživanjem bili su zapanjujući. Završenom analizom jednog popularnog časopisa, na primer, nepobitno je utvrđeno da se 58% stavova u potpunosti podudaraju sa nacističkim gledištima koja se u tim stavovima navode. Samo 3% stavova

tumačili su gledišta suprotna nacističkim, a 39% ostalih stavova bili su »neutralni« tj. mogli su se različito tumačiti. U jednoj drugoj publikaciji utvrđeno je preko hiljadu tvrdnji identičnih sa nacističkim, a samo oko stotinu tvrdnji uperenih protiv nacističkih shvatanja.

Na isti način, putem analize sadržaja, komparativnim metodom i kvantitativnom analizom, došlo se do zaključka da su mnoge publikacije, novinski listovi i radio-emisije, koje su bile u izvesnom stepenu oglašene za sumnjive u pogledu serviranja fašističkih gledišta, potpuno ispravne i na pozicijama savezničkih interesa. Zahvaljujući tome, mnogi listovi i publikacije zaštićeni su od nepravednih osuda.

Rezultati ovih istraživanja u praksi su se pokazali mnogostruko korisni, mada pouzdanost i objektivnost dobijenih zaključaka ne moraju uvek biti sasvim nepogrešivi, pogotovo sa pravnog gledišta pri uzimanju pojedinih lica na zakonsku odgovornost. To su pokazali i sudski procesi. Podaci dobijeni iz navedenih analiza sadržaja i kvalitativnim analizama korišćeni su kao dokazni materijal na nekim sudskim raspravama. Međutim, vrlo je teško bilo utvrditi da li je sličnost sa nacističkim gledištima, koja je neosporno i evidentno utvrđena, namerno organizovano neprijateljsko delovanje ili stvar slučajnosti, neznanja i shvatanja. No, u svakom slučaju, preduzimanje adekvatnih mera za sprečavanje širenja neprijateljskih shvatanja, predstavlja veliki uspeh i doprinos opštim naporima radi pobeđe nad protivnikom.

Iz ovih nekoliko navedenih primera ispitivanja vršenih u drugom svetskom ratu vide se izvanredne koristi koje naučna istraživanja mogu pružiti u toku priprema i vođenja ratnih operacija.

Baza za rad istraživača bili su najraznovrsniji materijali koji su se dobijali putem prislušivanja neprijateljskih radio-veza, proučavanjem agitacionih materijala u vidu časopisa, novina i letaka, analizom sadržaja neprijateljskih radio-emisija, studijom i upoređivanjem saslušanja zarobljenika, itd. Na osnovu analiziranog materijala zaključeno je da je neprijateljska propaganda

po svom sadržaju i načinu izlaganja redovno posebno obrađivana za sopstveno stanovništvo, a posebno za saveznike i neprijateljske zemlje, sa ciljem da se pripreme određene akcije ili organizuju pojedini postupci. Međutim, bilo je, u retkim slučajevima, pojedinih vojnih i političkih akcija za koje nisu preduzimate propagandne pripreme, ali se i tada vodila propaganda od momenta otpočinjanja akcije. I u ovim slučajevima, analizom propagande, iako se nisu mogli unapred predvideti događaji, mogao se utvrditi krajnji cilj takve akcije.

Da bi se mogli izvući potrebni zaključci iz pripreme propagande neprijatelja, analiza se u većini slučajeva morala oslanjati na ranije izvršena uopštavanja: kada neprijatelj vrši pripremu propagandu, s obzirom na vrstu akcije; kojim sredstvima i koga želi da pripremi za učestvovanje u takvim situacijama; kome je priprema propaganda namenjena i sa kakvim ciljem, itd. Isto tako, istraživači moraju znati kada neprijatelj u pripremanju propagande primenjuje metode sakrivanja budućih dejstava, a kada primenjuje metode zastrašivanja i pretnje pre dejstva, sa jasnim isticanjem ciljeva budućih dejstava.

Stalnim praćenjem i studijom sadržaja komunikacija kod neprijatelja omogućuju se odgovori na niz hipotetičnih pitanja. Na taj način se mogu sa izvesnim stepenom sigurnosti poboljšati razna predviđanja o važnim vojnim i političkim kombinacijama protivnika u budućnosti. Naučna obrada oblasti protivničkih komunikacija u drugom svetskom ratu dala je nepobitne dokaze velike koristi studija neprijatelja i njegovih budućih namera. Tako su se mnoga predviđanja, dobijena studijom komunikacija, pokazala ispravna tokom ratnih godina 1943. i 1944. Bili su tačni i zaključci da Nemci ne očekuju veliki uspeh od podmorničkog rata koji vode protiv saveznika, kao i to da neće krenuti u osvajanje Španije i španskog Maroka. Isto tako, tačno je predviđeno da će se Nemci povući sa Kubanskog mostobrana na istočnom frontu i da nemaju namere, nasuprot propagandi koju

vrše, da u 1944. godini izvrše veću ofanzivu na istočnom frontu.

I pored ovih uspeha, naučna studija komunikacija nije dovedena do kraja. Nedostaje kvantitativni indeks zasnovan na formalnim kategorijama kao jedan od važnih mernih instrumenata pri ispitivanju propagandnih sadržaja namenjenih prvenstveno etičkim osobenostima pojedinih društava i njihovih grupa. Neobično je važno utvrditi da li sadržaj komunikacije odražava opšti kulturni i politički nivo čitavog globalnog društva, tj. njegovog stanovništva ili pojedinih društvenih grupa sa specifičnim karakteristikama, jer je zavisno od toga i pristup analizi sadržaja komunikacija u ovim slučajevima potpuno različit.

Propaganda kao društveni fenomen i studija sadržaja komunikacija koje se koriste postaju sve značajnije i masovnije u savremenom svetu.

B. ISTRAŽIVANJA U PERIODU MIRA

Zvanične sociološke institucije, posle drugog svet-skog rata, ukinute su skoro u svima armijama. Pa ipak sociološka istraživanja o armijama nisu prestala, već su samo preneti na sociološke institute i univerzitete, mada su zbog opšte međunarodne situacije obavijena tajanstvenošću i nepristupačna za širu publiku. Tu i tamo u nekim sociološkim časopisima može se naći po neki izvod ili prikaz sociološke studije izrađene na zahtev armije. Oni ukazuju da sociologija može i u periodu mira da pomogne u rešavanju mnogih praktičnih pitanja iz svakodnevnne armijske prakse.

Armije velikih zemalja posle rata doživele su nagle revolucionarne promene u tehnici, kao i promene mobilizacijskih sistema, sistema vojne obaveze, vojne doktrine, strategijskih koncepcija i taktičkih postupaka. Sa sociološkog stanovišta, ove promene su od izvanrednog značaja ne samo za armiju već i za celokupnu društvenu stvarnost. No, i ovi podaci javnosti se malo saopštavaju,

pošto se smatraju vrlo poverljivim, što je i razumljivo, s obzirom na to što obrađuju vitalna armijska pitanja.

1. DVA OSNOVNA INSTRUMENTA RUKOVOĐENJA

Snaga armije leži na visokoj organizovanosti, monolitnosti i jedinstvu akcije. Savremena borbena dejstva i tehnička opremljenost izazivala su prevrat u organizaciji i formaciji armije, obuci i vaspitanju armijskog sastava i primeni mera prinude za postizanje određenog cilja.

Dva osnovna instrumenta rukovođenja stoje starešinskom kadru na raspolaganju od postanka armije do danas. Ti instrumenti su nastava (vaspitanje i obuka) i mere prinude (kazne). Nekada je prinuda bila osnova za vojno vaspitanje. Danas, u savremenim armijama, nastava je postala osnov za ukidanje prinude, odnosno njeno smanjenje na najnužniju meru.

Adekvatna upotreba ova dva instrumenta u savremenim uslovima dovodi do svesnog usvajanja od strane vojnika i razvijanja njihovih sposobnosti i navika. To može ostvariti samo starešinski kadar koji je fizički i psihički zdrav, visokog stepena vojnog i opšteg obrazovanja, human i taktičan, dinamičan i disciplinovan, čvrst i nepokolebljiv u progresivnim idejama i etičkim principima i sa dovoljnim poznavanjem društvenih nauka. To će mu omogućiti da izbegne subjektivističke lakoumne i nezrele stavove i rešenja, na štetu kreativnog rada uopšte, a posebno u rukovođenju.

Vojna nastava

Rešenje ma koga problema u armiji zavisi od mnogih drugih faktora koji neposredno ili posredno utiču i stoje u vezi sa problemom koji se rešava. Zato izolovano posmatranje vojne nastave može dovesti do zapostavljanja nekih važnih pitanja ili da u nastavu unese formalističke elemente ili da proučava samo neke delove jedinstvene celine i slično. Stoga se *vojna nastava* mora

sagledati sa svih aspekata: logičkih, pedagoških, psiholoških, socioloških, praktičnih, itd.

Nastava je jedan od složenijih procesa čovekove delatnosti. Ona je proces saznavanja i usvajanja raznovrsnog znanja, pri čemu se razvija mišljenje i volja, kultivšu emocije i navike, neophodne za kolektiv ili samostalnu aktivnost na svakom mestu i u svakoj borbenoj situaciji. Znanje je čovekovo pravilno odražavanje objektivnog predmeta, objekata i pojava u njihovim uzročno-posledičnim vezama i odnosima. Osnovna znanja čovek stiče u procesu rada, a dva glavna izvora celokupnog znanja su učenje i iskustvo. Učenje omogućuje da se dobije uvid u ogroman fond znanja i naučnih dostignuća čitavog čovečanstva. Iskustvo, kroz praktičnu primenu onog što je naučeno, daje dragocena lična znanja.

Vojni obveznik dolazi u armiju, sa izvesnim opštim i vojnim obrazovanjem, koje je rezultanta konkretnih okolnosti i vaspitanja sredine iz koje je došao. U armiji vladaju drugačije okolnosti i raznovrsnije norme vaspitanja nego u sredini iz koje obaveznik dolazi. Izmenjeno ponašanje vojnog obveznika proizvod je tih drugih — izmenjenih okolnosti i vaspitanja koja vladaju u armijskim međuljudskim odnosima i njenom unutrašnjem životu i funkcionisanju.

U vojnoj nastavi je od izvanrednog značaja pobuditi interes vojnika za lično uzdizanje, vaspitanje i obuku. Zahtevati od vojnika samo napor da rade i uče bez motivacije i interesa, sadrži u sebi izvesno razdvajanje između svesti i činjenice da nešto treba izvršiti. Samo interes nas identifikuje sa nekom idejom ili objektom jer je vrlo dinamičan i deluje na naše aktivno biće.

Armija je sa stanovišta nastave aktivna, dinamična i stvarna socijalna institucija, jer se bavi ne samo vojnom nego i političkom, moralnom, opšteobrazovnom i fiskulturnom nastavom. Nastava u armiji treba da razvija i socijalnu svest, bez koje vojnopolitička nastava ne može biti efikasna u ostvarivanju osnovnih zadataka armije.

Vojna nastava u armiji izvodi se i u periodu mira kao i u ratu, s tom razlikom što je nastava u miru znatno sistematizovanija i dugotrajnija. Vojna nastava obuhvata obuku i vaspitanje vojnika i starešinskog kadra. Vojno-stručna obuka je sticanje znanja i veštine u ovladavanju savremenom tehnikom i naoružanjem, kao i u njihovoj primeni u konkretnim borbenim situacijama. U periodu mira učenje na svakodnevnoj obuci je osnovni izvor vojnog znanja. Manevri, vežbe i praktična borbena zanimanja daju dopunu toga znanja sticanjem praktičnog iskustva u situacijama i uslovima koji se podešavaju prema ratnim zahtevima. Ma koliko se trudili da mirnodopske uslove prilagodimo ratnim, neminovne su izvesne definicije, čije savladavanje u ratu ne bi smelo predstavljati veliku teškoću. Drugarstvo, srčanost, požrtvovanost, svesna disciplina, visoki moralni kvaliteti i monolitnost armije, koje se stiču još za vreme mira, omogućuju da se savladaju i ratne teškoće.

Obuka koja se izvodi postavljanjem pitanja i traženjem kratkih i sažetih odgovora, obično naučenih napamet, ne može da pruži sistematsko znanje vojniku niti daje trajne rezultate. Zato i u savremenim uslovima ostaje na snazi staro pravilo praktičnog izvođenja obuke na tehnicima i naoružanju, a teorijska pitanja obavezno izvoditi uz crteže, šeme, grafikone, tabele, film i slično. Treba imati u vidu, da iako u objektivnoj stvarnosti postoji povezanost izloženog gradiva, u svesti vojnika ono ostaje nepovezano. Zato su neophodni posebni časovi, posle prelaska izvesnog dela gradiva, na kojima će se vizuelnim putem izvršiti celovito uopštavanje do tada iznetog nastavnog materijala.

U procesu vaspitanja postiže se formiranje izvanredno složenih ličnih kvaliteta vojnika i starešina. Vaspitanje je društvena pojava i ne može se odvojiti od istorijskog razvoja društva, jer su tekovine savremenog vaspitanja rezultat dugogodišnje prakse. Od postanka klasnog društva do danas ono je uvek bilo u rukama vladajuće klase koja ga je usmeravala u sopstvenom interesu. Vaspitanje armijskog sastava proizvod je ideja, predstava i

svesti vladajuće klase, njene politike, zakona, morala, itd. Starešinski kadar je taj koji ih putem obuke i vaspitanja prenosi na vojnog obveznika i tako utiče na promenu njegovog ponašanja. Zapostavljajući društvenu stvarnost u kapitalističkim armijama vaspitanje vojnika vrši se sa ciljem da se mladi ljudi potčine zahtevima građanskog poretka. U tom cilju se svi zadaci podvrgavaju njihovim standardima, koji potpuno tipiziraju čoveka-vojnika, odvojenog od objektivne stvarnosti, zatvaranjem u sebe i njegovom što užom specijalizacijom. Lični prosperitet u kapitalizmu postaje smisao ljudskog bitisanja i stvaralaštva, jer obezbeđuje pojedincima visok životni standard. Osnovni zadatak vaspitanja kapitalističkog vojnika nosi pečat iskrivljavanja objektivne stvarnosti i »idealiziranja« svih područja društvenog života, uz veličanje ekonomske moći države, vojne tehnike i naoružanja. Vaspitanje kapitalističkih armija danas doživljava krizu zbog potpunog odvajanja od progresivnih snaga i već iscrpljenih razvojnih mogućnosti društva. Kapitalizam za svoje ciljeve ne može više uspešno i trajno da pridobije ni borbe svojih armija. Zato njihov starešinski kadar često isključivo posvećuje pažnju spoljnim manifestacijama vojničkog ponašanja, čime se vaspitanje vojnika svodi na puku formalnost. Zato nije iznenađujuće da su u mnogim slučajevima njihova sociološka istraživanja išla za tim da se stavovi i vrednosti vojnika, stečeni pre dolaska u armiju, uopšte ne menjaju. Na taj način je vaspitni uticaj armije negiran u svojoj osnovi.

Vojnicima imperijalističkih zemalja nije moguće objasniti bezobzirni odnos prema suverenitetu drugih zemalja, koji se gazi mešanjem u njihova unutrašnja pitanja. Sve je teže formirati vojnika kao svesnog branioca takvog društvenog uređenja.

Pobeda socijalizma ugrozila je jednovremeno i vekovnu vladavinu buržoaske ideologije. »Prirodnost« i »neoborivost« kapitalizma, sama praksa istorijskog razvitka, odbacila je u nepovrat, pokazavši nenaučnost buržoaske političke teorije. Da bi se buržoaska ideologija ipak održala angažovan je ogroman propagandni aparat.

Međutim, nove ideje, nova shvatanja uvek su pobeđivala stare i zaostale predodžbe. Društveno-istorijska praksa osnovni je kriterijum istinitosti pri utvrđivanju objektivnih činjenica, pa je to i danas, nasuprot svim pokušajima kapitalizma da im se suprostavi.

Socijalizam je danas stvarnost sveta. I ne samo to, samoupravni socijalizam je i budućnost sveta. Socijalizam nije doneo samo privredne uspehe i izgradnju socijalističkih armija, nego je podigao svest ljudi koji sačinjavaju te armije i narode, iako su ostale i neke navike stečene u kapitalizmu. Objektivna stvarnost u kojoj se stvara predstava o socijalizmu u svojoj početnoj fazi ne može biti ista za celokupnu društvenu strukturu. Predstava o socijalizmu visokokvalifikovanog radnika i činovnika, tehničke inteligencije i nekvalifikovanog radnika, generala i vojnog obveznika, itd. ne moraju biti iste. Da se izmeni ljudska svest potreban je dugotrajan, sistematizovan i organizovan rad putem uključivanja pojedinih u zajedničku borbu, život i delanje, u kome socijalistički društveni odnosi utiču na svestrani razvitak ličnosti.

Dijalektičko jedinstvo socijalističke države i njene armije, koja je sastavni deo svoje društvene sredine i organ revolucionarnih snaga, razbija suprotnosti koje vladaju u kapitalističkim armijama i stvara političku svest neposredno vezanu sa opštim motivima, kao što je odanost svom narodu, ljubav prema domovini i svest o humanosti socijalizma i njegovog društvenog uređenja. Starešine naše armije aktivno rade u političkim, društvenim, prosvetnim, sportskim i drugim organizacijama društvenog života zemlje i učestvuju u rešavanju svih važnijih pitanja i problema gradova i komuna u kojima žive i rade. To je armija novog tipa koja vaspitava vojnike kao visokosvesne braniocce socijalizma sa svim stručnim, moralnim i fizičkim kvalitetima, neophodnim u ratu i borbi.

Danas u celom svetu niko više ne sumnja da se bez obimne primene tekovina nauke i tehnologije ne može izgraditi savremena armija. Reči V. I. Lenjina »... bez

nauke ne može se izgraditi moderna vojska« dokaz su neprekidne aktuelnosti nauke i njene primene u armiji. Danas je ta aktuelnost veća no ikada ranije.

Starešinski kadar u armiji predstavlja štab obuke, vaspitanja, discipline, komandovanja i rukovođenja. Starešina putem vojno-stručne obuke i moralno-političkog vaspitanja formira potčinjene sa svim stručnim, borbenim, moralnim, političkim i kulturnim kvalitetima neophodnim za odbranu zemlje. Zato se vojni starešina mora odlikovati ličnim kvalitetima, opštom i vojnom obrazovanošću, majstorstvom u praktičnom radu i svesnim društveno-političkim odnosom prema svom pozivu i poverenim dužnostima. Vojni starešina je i pedagog koji je u najbližem dodiru sa svojom jedinicom, koji svakodnevno rukovodi vojnicima i usmerava njihovu celokupnu delatnost, rad, interese i težnje. On ne samo da obučava vojnike za odbranu zemlje, već je dužan da vaspitnim radom razvija kod njih osobine novog čoveka socijalističkog društva.

Vaspitanje je vrlo složen proces delovanja na um, volju i osećanja vaspitanika-vojnika. Ova složenost se odražava na celokupan proces organizovanja vaspitanja koji se ne može precizno programski propisati. Ljudi se po svojim ličnim kvalitetima znatno razlikuju i ne podnose opšte šablonizirane recepte, već zahtevaju kreativan rad starešina u skladu sa konkretnim ličnostima. Osim toga, rezultati koji se postižu vaspitanjem potčinjenih ne mogu se, kao kod obuke vojnika, proveriti precizno i svestrano, jer se moralno-politički kvaliteti ne mogu podvrgnuti uobičajenim metodama ispitivanja. Međutim, rezultati stvaranja navika, svesnog usvajanja, znanja, discipline, kolektivnog života i rada vidljivi su u svakodnevnom životu. Vaspitni rad se mora svakodnevno pripremiti, tako da prirodno proističe iz nastavnog materijala koji se obrađuje u svakodnevnoj obuci i sa kojim se mora ubedljivo povezati, kako ne bi lebdeo u vazduhu i predstavljao ideološku propagandu. Moralno-politička nastava ne može se ostvarivati samo predavanjima i govorima, koji vremenom nisu u stanju ni da apsorbuju pažnju slušalaca. Uspeh se postiže samo umešnim uklju-

čivanjem moralno-političkog rada u svakodnevni život i rad jedinice, koristeći sva raspoloživa sredstva od ličnog kontakta sa pojedincima do korišćenja filma, televizije i društvenog života van kasarne. Samo takvim radom može se vojni starešina boriti protiv formalizma u nastavi i vaspitanju koji ne može da izazove dublje promene u ličnosti vaspitanika. Znanje, iskustvo, visokosvesni moralno-politički kvaliteti i disciplina u armiji predstavljaju silu koja mnogo ne zaostaje po svom značaju od sile tehnike i naoružanja i koja toj tehnici i naoružanju daje puni značaj i efikasnost.

Moralno-političko vaspitanje jedinice dovodi do upornog stava čitavog kolektiva da hrabro, požrtvovano i sa punom verom u uspeh prebrodi sve teškoće i opasnosti koje su neminovno vezane sa izvršavanjem zadatka. Ono stvara koheziju jedinice, njenu povoljnu društvenu »klimu«, razbija krutost službenih odnosa i omogućuje vojnim starešinama ne samo da upoznaju formalne i službene činioce, već i one neslužbene i neformalne. Sve to jasno ukazuje da se potrebno znanje savremenog starešine ne može steći samo proučavanjem stručne vojne literature, već je neophodno i prethodno opšte obrazovanje i neprekidno praćenje mnogih naučnih disciplina koje su u bliskom odnosu sa armijskom stvarnošću i savremenim ratnim koncepcijama. Celokupni razvoj vojnog znanja u stvari je istorija stalnih promena društvene ekonomske baze i njene nadgradnje koje su omogućile novo naoružanje, opremu, organizaciju, formaciju, taktiku itd. Kvantitativno ogroman fond vojnog znanja, stvoren tokom ljudske istorije, kvalitetnim skokom izmenio je stara shvatanja, postupke i praksu u svim domenima, pa i u izvođenju obuke i vaspitanja u savremenim armijama.

Najzad, objektivno gledajući celokupne mogućnosti vojne nastave, može se konstatovati, da samo njeno izvođenje ne može stvoriti čvrstu koheziju jedinice, drugarstvo, požrtvovanost i ljudsku solidarnost. Ali, ono doprinosi stvaranju takvih objektivnih uslova u kojima ta osećanja jedino mogu nastati i prosperirati. Visoki stepen znanja u jedinicama armije može da stvori takve

uslove, takvu društvenu klimu, u kojoj će se borbenost, idejnost, bratstvo, jedinstvo i ljudska solidarnost suprotstaviti razvijanju šovinizma, zavisti, korupcije, mržnje i pritajenom strahu od surovih vojničkih kazni. Stoga je potpuno uniformni spoljni izgled različitih vojnih jedinica i armija vrlo nesiguran pokazatelj njenih stvarnih kvaliteta i borbenosti. Samo vojnonaučna istraživanja mogu da pokažu pravo stanje. Naučno rukovođenje obukom i vaspitanjem armije je jedino pravilan put, da se spreče neželjena iznenađenja u periodu kada armija treba da pokaže svoju snagu, borbenost i monolitnost.

Film i njegov vaspitni uticaj

Film, kao sredstvo masovne komunikacije ima veliki značaj u vaspitanju. Pronalaskom televizije i njeno masovno prisustvo u domovima i kasarnama, film, odnosno televizijski program, postao je svakodnevna potreba miliona ljudi, veoma uticajno sredstvo masovne komunikacije. U trećoj knjizi već ranije navedenih »Socijalno-psiholoških studija u drugom svetskom ratu« govori se i o ispitivanju dejstva filma.

U najkraćem obimu iznećemo metodologiju i rezultate ovog istraživanja. Metod ispitivanja se sastojao u tome što su — kako se to obično danas u istraživanjima radi — obrazovane dve grupe, od kojih je jedna bila eksperimentalna, a druga kontrolna. Obe grupe davale su odgovore na određene i posebno sastavljene upitnike, a da nijedna nije bila svesna da se ispituje dejstvo filma. Traženi su rezultati kako su gledaoci (a ne istraživači) ocenili neki film sa gledišta istinitosti, zanimljivosti i sl. Ovim se htelo da se dobije opšta ocena o postignutom uticaju filma na gledaoca, a na osnovu toga i podaci koji se mogu koristiti za poboljšanje filmova ove vrste.

Istraživači su stali na stanovište da najbolje merilo nije da li se film gledaocima sviđa ili ne, već da li se gledanjem filma nešto naučilo. U tom cilju sačinjen je test uspeha u sticanju novih znanja o onome što je iz filma gledalac trebalo da nauči.

Glavna svrha eksperimenta bila je da pomogne proizvođača filmova da mu filmovi postignu što veći uspeh kod vojnika, a s tim bi se jednovremeno povećao i njegov vaspitni uticaj. Postupak ispitivanja bio je da su vojnicima prikazivani tokom nedelje samo filmovi koje je odabrala za ovaj eksperiment grupa istraživača. Vojnicima koji su odabrani kao uzorci (ispitanici) za eksperiment dato je da popune individualni upitnik koji počinje pitanjem: »Da li ste poslednje dve nedelje gledali koji od filmova o istoriji rata prikazivanih vojnicima u ovom logoru?« Ovim pitanjem se obezbeđivao slobodan izbor eksperimentalnih filmova, jer drugi filmovi u tom periodu nisu prikazivani. Ostala pitanja bila su — da navede film koji je gledao; da li mu se on sviđa; šta misli kakva je svrha filmova; da li je gledanjem filma dobio pravu sliku o činjenicama i, na kraju, pitanja o samom sadržaju filma koji je gledalac naveo.

Jedan drugi veoma kratak upitnik dat je gledaocima odmah posle prikazanog filma da ga popune pod motivacijom da tvorci filma žele da znaju šta se misli o njihovom filmu. Ovi vojnici nisu bili obuhvaćeni u eksperimentalnoj grupi. Cilj ovog ispitivanja je bio da jedan veliki broj vojnika (uzorak) bude ispitan o mnogim aspektima filma. Kao dopuna komentara koji su u upitniku napisali sami gledaoci-vojnici vođeni su i pojedinačni razgovori (intervjui) s njima. Pored toga, vođeni su i grupni intervjui za dobijanje ideja za poboljšanje filmova i otkrivanje detaljnih reakcija na filmove. Grupni intervjui, s jedne strane, štede u vremenu, a, s druge, predstavljaju društvenu stimulaciju za podsticaj vojnika da slobodno izražavaju svoje mišljenje. Ova vojna grupa gledalaca imala je oko 150 ljudi sličnih godina, obrazovanja i inteligencije, pa je posle gledanja filma podeljena na grupe od 10 do 12 vojnika i sa njima su vođeni grupni razgovori od strane istih ispitivača i to što nezvaničnije. Za razliku od eksperimentalne grupe, ovde je vreme proteklo posle filma bilo skoro beznačajno. Vojnicima je prethodno objašnjeno da proizvođači filma žele da znaju kako im se film dopada, a da oni nisu ni u kakvom vidu

angažovani u izradi filma i da prema tome slobodno izlažu svoja gledišta.

Na kraju eksperimentalnog upitnika podaci su sređeni i dobijeni sledeći rezultati:

Kategorija odgovora o dopadanju filma:	»Bitka za Britaniju«		»Nacisti udaraju«	
Da, mnogo	77%		64%	
		93%		89%
Da, prilično	16%		25%	
Ne, ne mnogo	4%		5%	
Ne, uopšte nije	2%	7%	5%	11%
Bez odgovora	1%		1%	

Ovakve rezultate treba primiti sa izvesnom rezervom jer ne postoje uporedne karakteristike koje bi pokazale stvarne razlike u sklonostima gledalaca, a postojala je mogućnost da je interesovanje u jednoj seriji progresivno raslo. Međutim, ovde se postavlja još jedno pitanje koje je možda igralo presudnu ulogu u dobijanju ovako povoljnih rezultata. Vojnik se svakako pitao šta njegove starešine mogu da zaključe ako mu se ne dopadaju filmovi protiv nacista, a sa njima se ratuje. Najzad, ispitivanje je vršeno u periodu rata i to sa vojnicima, te se postavlja pitanje kakvu bi ocenu dali isti ti ljudi da su u civilu, pre rata i posle rata. Samo uporedna ispitivanja mogla bi dati naučno tačne rezultate. No, neosporno da i ovi rezultati ukazuju na neke važne elemente — da se gledaocima više dopadao film »Bitka za Britaniju«.

Posebno su analizirani vojnici koji su rekli da im se filmovi nisu dopali i utvrđeno je da su ti ljudi poreklom iz zemalja Osovine i stranci, manje obrazovani, iz manjih mesta i sa izolacionalističkim stavovima. Neki od njih smatrali su da bi trebalo da su u civilu i da je Britanija uvukla SAD u rat.

Istinitost prezentacije filma »Bitka za Britaniju« dobila se postavljanjem pitanja: »Ako ste gledali jedan od tih filmova (pomenuto u prethodnom pitanju), smatrate li da je dao istinitu i tačnu sliku događaja?«

Rezultat je bio: 65% tačna slika, 33% delimično istinita, 2% neistinito.

Kad se uporedi sa prethodnim rezultatima o dopadanjima filma, ne postoji velika korelacija, ali većina prihvata film.

Svrha filma je obuhvaćena pitanjem: »Šta je po Vašem mišljenju bio razlog prikazivanja ovog filma Vama i ostalim vojnicima?« Ostavljen je prostor za odgovor (otvoreni upitnik) bez opcione liste. Rezultat je bio: 24% odgovora kazuje da je film imao za svrhu izvesno uticajne na stavove i pobude vojnika, a samo neznatan procenat vojnika odgovorio je sa »propaganda«, s tim da se pod tim podrazumevaju falsifikatorski i neistiniti aspekti filma, ili »obrada« vojnika. Mada je mali procenat onih vojnika koji tvrde da je film propagandnog karaktera, s obzirom da su ti vojnici pripadali kategoriji obrazovanih ljudi, pokušalo se da se grupnim intervjuom ispituju delovi sadržine filma koji su ocenjeni kao propagandni.

Tako su dobijene primedbe da je film jednostran, da se isti kadrovi u filmu pojavljuju više puta, da ima preterivanja, nerealnosti i preterane dramatičnosti. Pokazala se i velika sumnja u autentičnost sekvence sa neprijateljske teritorije, iako je dato prethodno objašnjenje da je to iz »zaplenjenog neprijateljskog filma«. Slične su sumnje izražene i u pogledu kadrova o neposrednoj borbi u vazduhu i na zemlji, od kojih je većina bila autentična. Predlozi vojnika da se poboljša film, bilo isecanjem pojedinih kadrova ili dodavanjem, bili su na veoma niskom opštem i stručnom nivou, tako da su bili od male koristi.

Česti komentari vojnika o delovanju filma na »borbeni duh« naveli su neke istraživače da očekuju znatno dejstvo filma na borbenost vojnika. Bilo je i ovakvih komentara: »Brutalnost nacista me je dovela do besa«, ili »Film je u meni izazvao želju da pobijem gomilu tih kućkinih sinova«. Međutim, eksperimentalna merenja u pitanjima o povećanju borbenog elana pokazala su da nikakve stvarne promene nisu zapažene u procentu volje za

borbom. Možda je ovome uzrok da su borbeniji vojnici koji su davali takve izjave bili u znatnoj manjini, dok je većina manje borbenih uticala da se u rezultatima ispitivanja ne pojavi razlika u povećanju borbenog duha.

Mnogi komentari vojnika govorili su da je SAD dala ogromnu pomoć V. Britaniji i da zahvaljujući tome pobeđuje u ratu. Da bi se ispitalo da li su ovi zaključci dati na osnovu filma, uzeta je kontrolna grupa koja nije gledala film i obema grupama postavljeno sledeće pitanje: »Da li se Vi sećate kolika je pomoć po Zakonu o zajmu i najmu data Engleskoj od SAD kada su nacisti počeli da je bombarduju posle pada Francuske«.

Rezultati:	Kontrolna grupa	Filmska grupa	Razlika
Mnogo	44%	38%	6%
Malo	36%	40%	4%
Nimalo	3%	4%	1%
Ne znam	17%	18%	1%

Ovo je pokazalo da film nije uticao na povećanje procenta vojnika koji misle da je obim u pomoći V. Britaniji veliki, već da su to posledice ranije formiranih mišljenja pre gledanja filma, a koja su stvarno bila netačna. Vršena su i dalja ispitivanja poligrafom sa grupom korespondenata »Dopada mi se«, »Ne dopada mi se«. Na sedištima s jedne i s druge strane postoji po jedno dugme, od kojih levo služi da se pritisne kada dođe do filma koji se ne dopada pri čemu se drži pritisnuto dugme sve dok ta sekvenca traje. Desno dugme na isti način se upotrebljava ali za delove filma koji se dopadaju gledaocu. Na taj način dobija se grafikon neprekidne poligrafske zabeleške grupe »dopada se« i »ne dopada se«, zabeležen neposredno u toku gledanja filma. Metodološki se naročito pokazalo interesantnim upoređivanje rezultata ocene dobijenih poligrafskom registraturom, sa njihovom retrospektivnom ocenom datom u vidu odgovora za upitnike ili kroz komentare u intervjuima. Ovim se dobila razlika u ocenjivanju pomoću metoda poligrafa i upitnika. Međutim, ta razlika ne mora obavezno da

govori o nedoslednosti respodenata vojnika već da se ovim metodama mere i neke druge različite stvari i uticaji. Korelacija između prosečne ocene registrovane poligrafom i ocene dobijene u odgovorima na upitniku su vrlo velike.

U istom delu, u glavi pod naslovom »Kako su filmovi delovali na ljude raznih intelektualnih sposobnosti«, izloženo je sledeće: »Početne studije o uticaju izvesnog broja demografskih faktora dale su iznenađujuće rezultate: oblast porekla, verska pripadnost, bračno stanje, vojni čin, staž u armiji, godine starosti uvedenih u specijalne studije pokazali su malo postojanje i povezanost sa znanjem i mišljenjem i nisu bili ni u kakvom odnosu sa dejstvom filmova. Inteligencija je neposredno povezana sa sposobnošću za učenje i sa drugim faktorima delovanja filma, kao zaključivanje, iako film ne daje zaključke, itd. Znači delovanje filma zavisi od toga koliko se nauči, a varira od stepena inteligencije — to je bila osnovna hipoteza za studiju. Inteligencija je utvrđivana po stepenu obrazovanosti, jer tekst inteligencije nije mogao da se primeni zbog velikog broja učesnika. Velika korelacija između obrazovanja i inteligencije utvrđena je studijom«. Dobijeni su sledeći rezultati:

a) Rezultati ispitivanja pre prikazivanja filma o obaveštenosti vojnika.

Tablica 1.

Primeri specifičnih pitanja i odgovori	Sa osnovnom školom	Sa srednjom školom	Sa fakultetom
Identitet kvislinga Norveški izdajnik	23%	52%	69%
Nemačka taktika za sprečavanje napredovanja saveznika	18%	31%	52%
»Zakrčavanje puteva izbeglica«			
Zašto je Hitleru bila potrebna Norveška?			
»Radi baze za bombardovanje i podmornice«	31%	51%	60%
Prosek za sva pitanja	21,1%	28,6%	41,8%

b) Rezultati ispitivanja posle prikazivanja filma o stepenu učenja.

Tablica 2.

Prosek	Sa osnovnom školom	Sa srednjom školom	Sa fakultetom
Film o čitanju karata	26,1%	28,9%	37,1%
Dva filma o prvoj pomoći	50,7%	57,9%	64,8%

Tablica 3.

Tablica vojnika po stepenu inteligencije

Prosek	IV i V klasa	III klasa	I i II klasa
Film o čitanju karata	25,1%	30,5%	38,4%
Dva filma o prvoj pomoći	50,2%	57,9%	65,7%

Zaključak iz istraživanja je bio onakav kakav se i očekivao postavljenom hipotezom. Obrazovaniji su ljudi pre prikazivanja filma bolje obavješteni, a gledanjem filma više su naučili. Pozitivna korelacija između stečene obrazovanosti i dejstva filma na obavještenost bila je postojana pojava u svim daljim studijama.

Ostala ispitivanja su se odnosila na razlike usvajanja lakšeg i težeg materijala, s obzirom na intelektualne sposobnosti, stepen obrazovanosti, kao i mišljenja među grupama različitih sposobnosti.

Ovom studijom o uticaju filma izneseni su uglavnom neophodni detalji koji su potrebni da bi se prikazale mogućnosti socioloških istraživanja sa raznih aspekata jednog istog predmeta istraživanja — uticaja filma na obuku i vaspitanje vojnika.

Vojna prinuda

Vojna prinuda je drugi instrument rukovođenja koji sociološki još treba istražiti zbog njenog izvanrednog značaja, bilo u pozitivnom ili negativnom smislu.

Mere vojne prinude su nastale još nastankom armije. Kroz istoriju armije, vojna prinuda prošla je kroz mnoge faze, od potpune nezaštićenosti vojnika, samovolje i ugnjetavanja od strane starešina uključujući i smrtnu kaznu u sistem prinude, najodvratnijeg bespravljaja vojnika uz sistematsko gaženje svakog ljudskog dostojanstva, pa preko okrutnih fizičkih kazni i batinjanja, do »demokratskih« kazni kao sredstava za »vaspitanje« armijskog sastava.

Mere vojne prinude ne bi bile potpune, ako bismo zanemarili i jednu davno poznatu pojavu — upućivanje nepoželjnih civila u armiju — kao zvaničnu kaznu. Primer koji u članku: »Upućivanje 183 studenta u armiju«³³ V. I. Lenjin iznosi nije ni danas usamljen slučaj iako u potpunosti odgovara tadašnjem ruskom društvu. U pomenutom članku se navodi da je 11. januara 1901. godine Ministarstvo prosvete uputilo 183 studenta u vojsku sa motivacijom ... »skupnog izazivanja nereda na osnovu Privremenog pravila od 29. jula 1899. godine« kao pretnja studentima, ali i celom društvu. U tom periodu takođe je bila prirodna kazna da se razmaženi plemići šalju u vojsku da zasluže čin oficira umesto ukinutih plemićkih privilegija.

Kapitalističko društveno uređenje uveliko je slavilo »demokratske« reforme armije i uzdizanje ljudskog dostojanstva obavezom služenja u armiji. Međutim, pri tome, feudalna praksa vojne prinude suštinski se malo izmenila. Građanske vlade često šalju »buntovnike« u armiju da bi ih vojna disciplina i sukob s vojnim vlastima psihički i fizički slomili, a stavljanje pod vojni sud i izricanje drastičnih kazni, ukoliko ih fizički ne bi uništilo, za dugo godina odvojilo bi te ljude od svakog kontakta sa društvom. Tako kapitalističke armije i nadalje predstavljaju neku vrstu robije i prikrivena mučilišta vojnika, gde ljudsko dostojanstvo zavisi isključivo od samovolje pretpostavljenih, a skala mere vojne prinude znatno je uvećana i precizno regulisana.

³³ V. I. Lenjin, »Vojna dela« VIZ JNA, 1962, str. 7.

Vojne kazne podeljene su na dve velike grupe: sudske i disciplinske. Razlikovanje sudskih od disciplinskih krivica, iako su obe precizirane zakonskim odredbama, vrlo je delikatno i zavisno od neposrednog vojnog starešine (pretpostavljenog). Sudske kazne su s pravne tačke gledišta regulisane. Disciplinske kazne omogućavaju svojom nepreciznošću svakodnevne primene samovolje pretpostavljenih, uključujući i pretnju prekvalifikacije disciplinske greške u krivično delo. Isto tako, moguće je da se krivica koju treba da rešava vojni sud zataška i reši disciplinskom kaznom u »domenu nadležnosti pretpostavljenog«. Na prvi pogled ovakva primena mera zvanične vojne prinude izgleda apsurdna i izuzetna. Međutim, praksa pokazuje da je ona redovan pratilac loših i neprikosnovenih starešina koji ovim načinom žele da obezbede svoju svemoć, redovno radi postizanja »autoriteta«, pa i materijalne koristi.

Učestalost kažnjavanja, visina kazni i priroda grešaka za koje se primenjuju mere prinude, mogu znatno varirati u raznim jedinicama. To prvenstveno zavisi od kvaliteta starešinskog kadra i društvene klime u kojoj se rukovodi. Pri tome je društvena klima relativno tačan pokazatelj moralno-političkog stanja jedinice, dok broj izrečenih kazni to redovno ne pokazuje. Čest je slučaj namernog nereagovanja na postupke i neizricanje adekvatnih mera prinude, sa svesnim ciljem prikrivanja pravog stanja jedinice. No, i pored toga vrlo je teško utvrditi, pri analizi izrečenih kazni, koliko je stvarna krivica delikventa, koliki je uzrok u društvenoj atmosferi jedinice, koliki je uticaj starešinskog kadra na učinjeni delikt, a koliki je uticaj subjektivnog kriterijuma starešine na visinu izrečene kazne. Posebno je pitanje studijskog rada kakav je uticaj imala određena mera prinude na ponašanje i ličnost kažnjenika, s obzirom na stvarni uzrok koji je izazvao delikt, brzinu izricanja kazne, njen pravedan izbor, itd.

Za stanje jedinice naročito su važne tzv. poluslužbene kazne, koje su u armiji dobile pravo opstanka od najranijih dana njenog stvaranja. To su određeni stavovi

starešina prema pojedinim ličnostima u svakodnevnim interpersonalnim odnosima, a svode se na stalna prekoravanja i zamerke ili pohvale i isticanja pojedinih ličnosti. Ti negativni ili pozitivni primeri izneti pred kolektivom ili pred drugim starešinama, dovode do smanjenja ili povećanja ugleda i prestiža pojedinaca. Nekada, poluslužbena prinuda svodi se i na prisiljavanje vojnika — potčinjenog na izvršenje potpuno besmislenih naređenja sve do fizičkog mučenja i maltretiranja. To govori da u kapitalističkim armijama još nisu sve loše tradicije izbrisane iz prakse. Poluslužbene mere prikrivaju često zvanične kazne, koje one mogu svesti na minimum. Njihova patologija može dovesti do primene drastičnih mera kažnjavanja, što pri vojnonaučnim istraživanjima u armiji ne sme da se izgubi iz vida.

Služenje armijskog roka je opšta obaveza građana. Ona u redove armije dovodi najrazličitiji ljudski sastav, kako po svom klasnom i socijalnom poreklu, tako i po svojim ličnim osobinama i kvalitetima. U takvom armijskom sastavu nije mali broj vojnika koji su pre dolaska u redove armije bili u sukobu sa zakonom i kao takvi osuđivani na duže ili kraće vremenske kazne zatvora. Ovi bivši delikventi odgovarali su pred redovnim sudovima za najraznovrsnije delikte, počev od sitnih krađa do krupnih razbojništva, pa i ubistva. Zato je i razumljivo interesovanje sociologa i psihologa za delikvente u armiji.

Jedno ispitivanje »Ponašanja prearmijskih delikvenata u toku službe u kadru« izvršeno je kod nas sa maloletnim prestupnicima i dobijeni su vrlo interesantni rezultati. Ispitivanje je obuhvatilo grupu od 44 prearmijska delikventa koji su se nalazili uključeni u 31. vod naše armije. Kao kontrolna grupa poslužili su 647 vojnika iz jedinica u kojima su se nalazili delikventi-ispitanici. Između ostalih instrumenata za ispitivanje delikvenata upotrebljen je i sociometrijski test i dve vrste skala za procenu vojničke efikasnosti i kvaliteta jedinica.

Ispitivanje delikvenata je pokazalo da su svega 20,4% (9 delikvenata od 44) bili efikasni kao vojnici. Njihova

inteligencija bila je prosečna ili natprosečna, a vrlo mali broj je bio sa niskim intelektualnim sposobnostima. U socijalno-psihološkom delu ispitivanja, iz oblasti grupne dinamike, utvrđena je značajna veza između kvaliteta jedinice i njene kohezivnosti. Predloženo je da se taj indeks kohezivnosti upotrebi kao dopunski indikator u proceni kvaliteta jedinice. Takođe je ustanovljena značajna veza između veličine jedinice i njene kohezivnosti.

U ovom radu ispitivana je i efikasnost i položaj koji u grupi zauzimaju pojedini njeni pripadnici. Pronađeno je da i efikasnost i prihvaćenost pojedinca od strane grupe u vidnoj meri zavisi od njegovog intelektualnog nivoa. Autori zaključuju da je moguće vršiti procenu objektivnog i subjektivnog aspekta prilagođenosti postojećom skalom za merenje efikasnosti i sociometrijskim testom i mogućnosti određivanja grupnih determinanti (kohezivnost i ekspanzivnost).³⁴

Međutim, nisu bivši delikventi u armiji jedina grupa na koju starešina treba da obrati pažnju zbog sklonosti da se međusobno povežu i stvore neformalnu grupu sa određenim ciljem delovanja. Jedan deo, relativno mali, dolazi u armiju na odsluženje roka sa raznim negativnim stereotipijama o armijskom životu i radu. Oni su unapred spremni da se na najrazličitije načine suprotstave armijskim normama. Primena prinudnih mera u samom početku njihovog stupanja u armiju ne pokazuje se efikasnom, jer još više učvršćuje njihovo ranije stečeno mišljenje o armiji. Tek, ako se upornim vaspitanjem tih redovno nervno labilnih vojnika, ne postignu odgovarajući rezultati, potreban je psihijatrijski pregled i njihovo lečenje. U slučajevima da se pokažu mentalno zdravi primena kazni je neophodna.

U svakom slučaju, mere prinude kod većine vojnika, ne daju trajne rezultate, niti se njima postiže sposobnost samosavlađivanje, drugarstvo, odricanje, požrtvovanost, izdržljivost, hrabrost, itd. One su »nužno zlo«, koje ako se pravilno, zakonski i u skladu sa deliktom brzo pri-

³⁴ VSP br. 7—8, 1966. godine.

mene mogu delovati pozitivno ne samo na pojedinca kome je kazna izrečena, već i na celi kolektiv, koji u njima vidi doslednost pretpostavljenog da svim raspoloživim sredstvima utiče na održavanje discipline svoje jedinice. Vojna hijerarhija, disciplina i autoritet pretpostavljenog starešine ne trpe mlakost, nedoslednost i kolebljivost ni u čemu, pa ni u izricanju kazni kada je to neophodno, i kada od njih zavisi borbena gotovost i sposobnost jedinice.

2. UTVRĐIVANJE STEPENA BORBENE GOTOVOŠTI

Borbena gotovost jedinice, kao krajnji rezultat umešne primene nastave i mera prinude, merilo je vrednosti kolektiva i njegovih starešina. Način utvrđivanja stepena borbene gotovosti u najvećem broju slučajeva je formalan i zavisian od individualnog gledišta pretpostavljenih. Pri tome nije redak slučaj da interpersonalni odnosi sa pretpostavljenim starešinama koji utvrđuju stepen borbene gotovosti jedinice i opšte stvoreno javno mnjenje o starešini jedinice koja se ocenjuje, deluju u izvesnom stepenu pozitivno ili negativno na donete ocene. Ovo je omogućeno tim što je kriterijum za ocenjivanje, ma koliko bio jedinstven, uvek kvantitativno, a ne kvalitativno merilo, što neminovno dovodi do nepotpunosti ocenjivanja. Težnja i sklonost ka prosečnim ciframa i brojnim pokazateljima je opšta karakteristika pri proceni stepena borbene gotovosti armije. Razumljivo je da u takvim mogućnostima sociolozi vrše razne pokušaje da bi došli do što realnijih pokazatelja postignutog uspeha jedinice i njene spremnosti za borbena dejstva u slučaju rata.

Uticao kohezije grupe na izvršenje borbenih zadataka

»Institute for Research in Human Relations« u 1950. godini je, na primer, izvršio ispitivanja sa ciljem da utvrdi kako utiče međusobna čvrsta povezanost i saživljenost članova grupe — vojnika, na izvršavanje borbenog

zadatka jedne mikrosociološke vojne jedinice, u konkretnom slučaju izviđačkog odeljenja.

Ova ispitivanja su odavno uključena u tzv. mikrosociologiju, koja ima za zadatak da ispituje male društvene grupe, kao što su porodice, mali kolektivi, učenici jednog razreda, sportske grupe i sl. Kod ovih kolektiva postoje formalne i neformalne društvene grupe. Postojanje neformalnih društvenih grupa u armiji odražava se i na borbenost, monolitnost i izvršenje zadataka jedinice.

Za ispitivanje čvrstine grupe primenjen je sociometrijski metod. Ispitivanje je izvršeno sa 12 izviđačkih odeljenja. Svako je odeljenje imalo u svom sastavu 6 ljudi, raspoređenih po trojica u jednim terenskim kolima. U prvim terenskim kolima bio je komandir odeljenja sa 2 vojnika i radio-stanicom, a u drugim njegov zamenik sa dva vojnika i puškomitraljezom. Svih 12 odeljenja bila su istog formacijskog sastava i naoružanja.

Pre nego što je počeo praktičan rad izviđačkih odeljenja na terenu, istraživači su pristupili određivanju tzv. čvrstine grupe — kohezionog sastava svakog odeljenja ponaosob — kako bi se sistemom bodovanja odredio redosled odeljenja po pokazanoj unutrašnjoj čvrstini. Za utvrđivanje čvrstine odeljenja — kohezivnosti — između velikog broja, ranijim ispitivanjem srednjih pitanja, odabrano je samo 9 pitanja i to po tri pitanja, iz raznih oblasti vojničkog života — delatnosti.

Iz oblasti ličnih odnosa, van kasarne, postavljena su sledeća tri pitanja:

a. Kada bi dobio dozvolu za izlazak u grad sa kojim bi drugom (drugovima) želeo da zajedno izađeš, a sa kojim (ili kojima) ne bi želeo?

b. Kad bi sutra trebalo da ideš na zabavu ili igranku koga bi druga (ili drugove) želeo da ti pravi društvo, a koje drugove ne bi želeo da budu sa tobom?

c. Kada bi dobio odsustvo za odlazak kući, koga bi druga (ili drugove) želeo da pođe zajedno sa tobom kući u goste, a koga (ili koje) ne bi želeo da ti bude gost?

Iz oblasti života u kasarni postavljena su sledeća pitanja:

a. Za vreme ručka u trpezariji koga bi druga (ili drugove) želeo da imaš pored sebe za stolom, a kojeg (koje) ne bi želeo?

b. Kada bi večeras vaše odeljenje trebalo da gleda neki prvoklasni film koga bi druga (drugove) želeo da je (su) prisutan kinopredstavi?

c. Kada bi bilo rečeno da izabereš čoveka (ljude) sa kojima bi želeo da stanuješ u istom šatoru ili baraci — koga bi izabrao, a koga ne bi?

Iz oblasti ličnih odnosa u borbenim situacijama postavljena su takođe tri pitanja:

a. Koga bi čoveka (ljude) izabrao u vreme neprijateljskog napada da bi s njim (njima) delio bunker — a koga (koje) ne bi izabrao?

b. Kada bi dobio zadatak da izvedeš akciju u neprijateljskom mestu — kojega bi čoveka (ljude) izabrao za svoju zaštitu — kojega (koje) ne bi izabrao?

Ovakav izbor pitanja bio je diktiran ciljem istraživanja, da bi se utvrdio stepen simpatija i antipatija u jedinici, koji po mišljenju Morena, a svakako i istraživača, treba da daju sliku unutrašnje čvrstine kolektiva — grupe. Na sastav i izbor pitanja mogle bi se staviti mnoge primedbe a na prvom mestu da su pitanja diskriminatorska, jer zalaze u najintimnija osećanja vojnika, te je moguće da ih ispitanik i iskrivljuje. Međutim, to ne mora biti kod svih nacija i njihovih vojnika, pa je, s obzirom da se pitanja međusobno ne ukrštaju, moguće da su i dobijeni rezultati ispravni.

Pitanja su data u vidu upitnika i svi ispitanici (12 izviđačkih odeljenja — 72 čoveka) dali su svoje odgovore. Za svaki odgovor koji pokazuje da je član odeljenja lično povezan sa drugovima iz svoga odeljenja određen je najveći broj poena, a ukoliko pokazuje povezanost van formacijskog odeljenja broj poena je minimalan. Na taj način je dobijen broj poena za svako formacijsko odeljenje. Ono odeljenje koje je imalo najveći broj po-

ena dolazilo je na prvo mesto po unutrašnjoj koheziji grupe, a ostala su se aritmetičkim redom opadanja ređala do poslednjeg, koje je imalo najmanji kohezioni brojni pokazatelj.

Trebalo je utvrditi i da li postoji povezanost između čvrstine odeljenja i njihove borbene gotovosti. Za to je bilo potrebno na što kvalitetniji način odrediti stepen borbene gotovosti izviđačke grupe kvantitativnim putem. U tom cilju:

— određen je isti broj tipičnih izviđačkih borbenih zadataka (ukupno 12) za sva odeljenja, čije je izvršenje trebalo da traje 6 časova,

— utvrđen je isti poligon za sva izviđačka odeljenja,

— oprema, naoružanje bilo je potpuno isto,

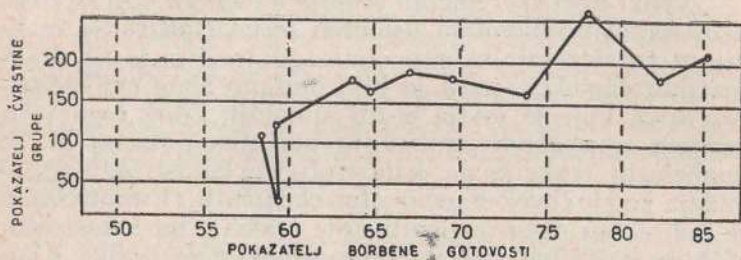
— obuka je ranije bila izvođena u istoj jedinici, pod rukovodstvom istih starešina za sve vojnike iz svih 12 izviđačkih odeljenja.

Izviđanje na terenu osmatrano je i bodovano od strane istraživača i starešina. Po završetku vežbe sređeni su dobijeni kvantitativni podaci po grupama. Rezultat je bio sledeći:

Broj izviđačkog odeljenja	Pokazatelj čvrstine odeljenja	Pokazatelj borbene gotovosti odeljenja
1	210	85
2	193	82
3	256	77
4	160	74
5	178	68
6	185	66
7	185	65
8	171	64
9	186	63
10	119	58,3
11	38	58,7
12	108	57

I pored nekih nepravilnosti i grešaka pokazalo se da izviđačka odeljenja sa većom unutrašnjom čvrstinom

imaju znatno bolju borbenu gotovost, te se može zaključiti da pokazatelj unutrašnje čvrstine (kohezije) odeljenja jednovremeno pokazuje i njegovu borbenu gotovost. Čvrstina grupe sa pokazateljem iznad 170 zauzela je mesta po borbenoj gotovosti 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, a ispod pokazatelja 170: 4, 10, 11 i 12-to mesto. Čvrstina grupe iznad 190 zauzela je: 1, 2. i 3. mesto. Čvrstina grupe iznad 180 zauzela je: 1, 2, 3, 5, 6. i 9 mesto. Anomalije sa grupama br. 11 ili grupom br. 4 su izuzeci ili posledica greške pri testiranju tih odeljenja.

U ispitivanju koje je u našoj armiji izvršio »Institut za primenjenu psihologiju i mentalnu higijenu« u 1965. godini, pokušano je da se indeks kohezivnosti dobijen sociometrijskim ispitivanjem upotrebi kao indikator kvaliteta jedinice. Upoređujući odnos između kvaliteta jedinice (dobijenog uobičajenim načinom ocenjivanja od strane pretpostavljenih) i njene kohezivnosti (dobijene sračunavanjem indeksa kohezivnosti prema primenjenoj sociometrijskoj metodi), ustanovljena je značajna veza između kvaliteta i kohezivnosti u malim vodovima (do 15 vojnika) i u vodovima srednje veličine (do 30 vojnika). Kod većih jedinica ova povezanost nije nađena. Tako je izveden zaključak da se indeks kohezivnosti, kao dopunska mera kvaliteta jedinice, može upo-

trebiti samo kod malih vodova i vodova (kolektivno) srednje veličine.^{34a}

Kada je reč o temama socioloških istraživanja za koje su zainteresovane savremene armije, moraju se pomenuti pokušaji da se istraže *ponašanja ljudi u katastrofalnim situacijama* kao što je zemljotres i slično. U nas su vršena zanimljiva istraživanja ponašanja ljudi posle zemljotresa u Makarskoj i Skoplju. To za armiju ima ogroman značaj, pošto bi eventualni nuklearni rat i upotreba atomskih borbenih sredstava stvorili slične situacije.

Veliki broj savremenih studija naučnika koji se bave društvenim problemima usmeren je na ispitivanje reakcija u katastrofalnim situacijama. Istraživanje tih traumatskih događaja uvek je bilo otežano zbog emocionalnog šoka koji se javlja u toj situaciji. Zbog toga je u jednom američkom ispitivanju načinjen pokušaj da se analiziraju reakcije na katastrofu van katastrofalnog događaja kad je čovek emocionalno elastičniji, tj. upotrebljen je indirektan način za ispitivanje reakcije na katastrofu. Kao provocirajući materijal upotrebljene su slike i karikature iz francusko-pruskog rata (1870—1871). Autori su pošli od hipoteze da u katastrofalnim situacijama prevlađuje motiv samoodržanja (primarni nagonski proces), što se i potvrdilo ovim ispitivanjem.

Upotrebljene slike i karikature ukazivale su ne samo na nivo zrelosti grupa već i na to kako se ispoljavaju grupne emocije. Takođe se pokazalo da su ispitanici odobravali i one postupke (prezentirane na slikama) koje bi pod normalnim okolnostima (kad nije ratno stanje) bile sigurno oštro osuđene. Na osnovu dobijenih rezultata, autori zaključuju da je moguć ovako indirektan način ispitivanja reakcija na katastrofu.³⁵

^{34a} »Vojnosanitetski pregled« br. 6/1966. godine.

³⁵ Primary and Secondary Process as Reflections of Catastrophe: The Political Cartoon as an Instrument of Group Emotional Dynamics — Irwing R. Stewart. *Journal of Social Psychology* First Half 1965.

Za armiju su takođe interesantna sociološka istraživanja ponašanja ljudi u izoliranim grupama, zbog posebnih uslova života u usamljenim garnizonima, odnosno uslovima izolovanosti u savremenoj borbi, u zarobljeničkim logorima, itd. Tako je, u jednom nedavno organizovanom istraživanju, ispitivana putem naročito konstruisanog upitnika saradnja u grupi i efikasnost izolovane grupe, tj. posebnih grupa na antarktičkim stanicama. Pokazalo se da je u ovakvim uslovima, fizička izolovanost i smanjenje socijalne delatnosti, veoma teško održati grupnu organizaciju, harmoniju i efikasnost u radu i izvršavanju postavljenih zadataka.

Istraživanje je ukazalo na značaj kvaliteta i sposobnosti rukovodioca grupe i rukovođenja uopšte, kao i izbora kvalitetnog ljudstva za rad u ovakvim uslovima. Takođe se ukazuje na značaj identifikacije pojedinca sa čitavom organizacijom, koja pomaže da se prevaziđu napetost i nemoć u uslovima produžene izolacije, odnosno »zatočenja«.³⁶

3. SAVREMENE KOALICIONE ARMIIJE

Politički savez ili vojni pakt nekoliko država sklopljen radi zajedničkog delovanja protiv jedne ili više država naziva se koalicija, a njihove ujedinjene armije — koalicione armije i, najzad, ratove koje vode koalicione armije nazivamo, takođe, koalicionim ratovima. Koalicioni politički i vojni savezi, kao i koalicioni ratovi poznati su tokom celog istorijskog razvitka društva, počev od ratova grčkih državnica (V vek pre n.e.) ujedinjenih protiv Persijanaca, pa zaključno sa drugim svetskim ratom. Po svome karakteru koalicione armije mogu biti agresivne i odbrambene, zavisno od ciljeva koalicije.

Savremene koalicione armije pokazuju izvesne nove tendencije i specifičnosti. Naime, ranije koalicione armije

³⁶ Eric Gunderson, Paul D'Nelson, Measurement of Group Affectiveness in Natural Isolated Groups, Journal of Social Psychology, 1965, Vol. 66, II deo (Merenje grupne efikasnosti u prirodno izolovanim grupama).

je zadržavale su svoje nacionalno obeležje skoro u potpunosti, dok se danas kod koalicionih armija pojavljuju tendencije sve većeg ukidanja nacionalnih, političkih, etičkih, tradicionalnih i drugih obeležja nacionalnih armija i težnja za prihvatanjem tih istih obeležja vodećih sila pakta. Ove tendencije su još uvek u zametku i njihovo sprovođenje nije nimalo lak zadatak, pa se traži svestrana pomoć vojnonaučnog istraživanja tih pitanja.

Centralni problem savremenih koalicionih armija su svakako kvalitete pojedinih nacionalnih armija i mogućnosti, s obzirom na te kvalitete i njihove upotrebe u ratnim dejstvima. U zavisnosti od karakteristika pojedinih armija (borbenost, moral, tehnički nivo, itd.) trebalo bi rešiti i pitanja njenog naoružanja, obuke i borbenog mesta u budućim dejstvima koalicione armije. Pitanje *međunarodnog upoređivanja nacionalnih armija*, da bi im se odredila stvarna vrednost borbenog sastava jedinice i olakšalo komandovanje i rukovođenje, nije nerešivo. Ali, javno pristupiti rešenju toga problema izgledalo je do nedavno nemoguće, jer bi to praktično značilo diskriminaciju pojedinih nacionalnih armija i udarac na njihove vojne tradicije. Bilo je teško i pretpostaviti da bi ma koja nacionalna armija prihvatila kao istinite i dokazane negativne podatke o svojim kvalitetima. Svaka nacionalna armija teško će se složiti da su njeni vojnici slabijeg morala ili da su im tehničke navike i kultura nedovoljni za rukovanje elektronskim mašinama, atomskom bombom, itd. Bez obzira što su svojstva pojedinih armija promenljiva, a ne statična, i što su mnoge male zemlje u svom ekonomskom i tehničkom razvoju, pa samim tim mogu da odgovore traženim kvalitetima moderne armije, ipak su istraživanja ove vrste veoma delikatna. Zato je najverovatnije da će se i nadalje donositi odluka o upotrebi pojedinih nacionalnih armija prema ustaljenim stereotipijama koje već postoje o svakoj od njih kod odlučujućih vojnih faktora koalicione armije.

Mada se međunarodno upoređivanje nacionalnih armija u sastavu koalicione armije danas javlja u novom

svetlu, ta su pitanja stara koliko i postanak koalicionih armija. Od uvek su postojali manje važni i važniji delovi fronta, brojno preimućstvo pešadije nad tehničkim rodovima, želja za što svestranijom vatrenom podrškom i javno ili potajno negodovanje povodom donetih odluka za upotrebu nacionalnih armija. Koalicione armije i pored svih istorijskih iskustava o njihovom stvaranju i upotrebi, od samog svoga formiranja nose mnoge slabosti, koje su neminovno vezane za takvu armijsku strukturu.

Neposredno rešenje o upotrebi nacionalnih armija vezano je i za proučavanje raznih profila ličnosti starešinskog kadra, koji bi mogli, s obzirom na specifične okolnosti, da se postave na rukovodeća mesta u koalicionoj armiji. Armijsko komandovanje, oličeno u jednoj ličnosti, zahteva da ta ličnost bude opšte prihvatljiva. To je u koalicionim armijama veoma osetljivo pitanje. Za vrhunske položaje u koalicionim armijama ovo pitanje nije nerešivo. Uvek postoje opštepoznate ličnosti cvenčane slavom, koje mogu da zadovolje na takvim mestima. Međutim, ukoliko se ide ka nižim jedinicama pitanje je sve teže za rešavanje, jer postoje vrlo ukorenjena stereotipna mišljenja da starešinski kadar relativno male zemlje ne raspolaže navikama za rukovođenje velikim jedinicama, pošto u praksi svoje zemlje takva iskustva nije mogao da stekne i sl. Uostalom, tvorci koalicionih armija svakako žele da u svojim rukama zadrže, ako ne sve, a ono najvažnije rukovodeće položaje.

Najzad, pitanja obuke starešinskog kadra i vojnika, koja su vezana sa budućim zadacima nacionalne armije i izabranim rukovodećim kadrom, svakako ima izvanredan značaj, jer od njega zavisi borbena spremnost koalicione armije kao jedinstvene celine. Trajanje vojnog roka, način i sistem obuke, traženi nivo obučenosti i niz konkretnih pitanja vezanih sa tim, pokazuju znatnu neujednačenost kod nacionalnih armija, koja se ne sme dozvoliti, ako se želi postići borbena jedinstvo u izvršavanju zadataka. Neka međunacionalna istraživanja pokazala su da obuka i nastava u celini, iako se znatno razlikuju,

nisu usko povezane sa nacionalnim osobinama i karakteristikama armije, te da je više zajedničkih normativa, nego onih koji razdvajaju nacionalne armije. Po svemu sudeći izgleda da pitanje obuke vojnika raznih nacionalnih armija i ujednačavanje njihovih stručnih gledišta ne predstavlja težak problem ako se izabere pravilna metodologija nastave i ujednače gledišta starešinskog kadra. Ovo je u praksi lakše ostvariti jer se i unificiranje oružja i tehnike, vrši gdegod je to moguće, a kriterijumi u ocenjivanju nastave su isti. Niz ovakvih i sličnih pitanja jasno pokazuju slabosti koalicione armije.

Teško je ma koje pitanje postaviti u koalicionim armijama a da se ne naiđe na određene probleme. Tako, na primer, navedimo pitanje vojnih disciplinskih prekršaja, koji se uglavnom izriču za ustaljene i standardne greške, manje-više, u svim armijama. Te greške su kažnjavanje na radna mesta ili u stroj, manje krađe, nepropisno odevanje, odlaženje bez dozvole u grad, itd. Ovakve greške u raznim nacionalnim armijama imaju različite etičke kriterijume, koji raznoliko utiču na odmeravanje kazni. To može imati vrlo negativan odraz na ljudstvo izvesne nacionalne armije, jer, recimo, nepozdravljanje starešine za dotičnu armiju ne predstavlja skoro nikakav delikt, a za njegovog pretpostavljenog starešinu druge nacionalnosti to može biti prilično velika greška ili prekršaj.

Zato se moraju ujednačiti gledišta i kriterijumi u vezi s kažnjavanjem. Međutim, pravna ujednačenja kriterijuma raznih delikata i njihova klasifikacija još je uvek daleko od shvatanja vojnika, koji su tradicijom vezani za postojeće stanje u svojoj nacionalnoj armiji.

Ne samo kad je u pitanju kazna, već i mnoga druga pitanja, koalicione armije se susreću sa velikim teškoćama zbog tradicionalnih shvatanja i procedura koje postoje u nacionalnim armijama. To se ispoljava i na planu obuke jedinica. Otpor koji vrši tradicija, naročito, postaje veliki kada naučni i tehnički progres vodi dubljim izmenama strukture vojne organizacije i zahteva više opšteg stručnog obrazovanja, a što je karakteristič-

no za sve savremene armije. Tehnička evolucija je tako brzo napredovala da se vojne vlasti sukobljavaju sa mnogim pitanjima komandovanja i rukovođenja ljudstvom u savremenim uslovima, što nije samo rezultat napretka, već i stalnog i jakog pritiska globalnog društva uopšte. Izmena organizacije i formacije nacionalnih armija je za koalicione armije problem koji se postavlja u prvi plan. Ali, struktura sistema vrednosti, stečena u civilnom životu, pokazala se kao vrlo uporna i teško podložna promenama u armiji. To praktično znači da ako se u koalicionim armijama uvede jedinstvena struktura sistema vrednosti, koja je neophodna za armiju kao celinu, ona će biti samo formalno prihvaćena, jer razne nacionalnosti imaju svoje specifične strukture sistema vrednosti, koji se uporno održavaju i u armiji.

Francuski potpukovnik Etjen izvršio je 1961. godine ispitivanje strukture sistema vrednosti kod stanovništva, a koje se odnose na narodnu odbranu. Rezultati su pokazali da je sistem vrednosti vezan za armiju malo koherentan, mada se može računati na tri dobro utvrđena faktora suprotnih polariteta, a koja određuju opštu orijentaciju pri utvrđivanju sistema vrednosti. To znači da se sistem vrednosti koje stanovništvo ispoljava prema svojoj armiji kreću u granicama: radikalizam-konzervativizam, materijalizam-idealizam, i militarizam-antimilitarizam. Sa takvim sistemom vrednosti stupa i vojnik u armiju, a istraživanja su pokazala da služenje roka nije izmenilo sistem vrednosti koji je on sa sobom doneo iz civila.

U stvaranju i razvoju koalicione armije je određivanje i prihvatanje *doktrine koalicije*, kao osnove za obuku, vaspitanje i eventualno vođenje rata nacionalnih armija pod jedinstvenom komandom neobično važan ali i težak problem kome se takođe suprotstavljaju tradicije nacionalnih armija.

Uopšte uzev, doktrina u armiji određuje principijelno osnovni pravac koji služi kao opšta orijentacija pri organizaciji oružanih snaga i izvođenju ratnih dejstava

strategijskih i taktičkih razmera. Usvajanje ovih principa ne mora značiti potpunu uniformnost armije u svakodnevnom životu i radu, ali su oni bez ikakve sumnje osnov za jedinstveno komandovanje i rukovođenje, kako u mirnom tako i u ratnom periodu. Bez jedinstvene doktrine ne može se zamisliti koaliciona armija. Kako je armija podređena političkim ciljevima, to i politika koalicije mora biti jedinstvena. Samo jedinstvena vojna doktrina omogućuje skladno i samostalno rukovođenje jedinicama, što je u uslovima atomskog rata neminovno.

Doktrina određuje i smernice vojne strategije, koja je takođe deo političke strategije. Izrada jedinstvenog ratnog i početnog operacijskog plana je stvar koalicionog vojnog programa, koji se ne može ostvariti bez poznavanja političkih, ekonomskih, naučnih, diplomatskih i drugih programa koalicije.

Sve ove postavke i gledišta ne mogu biti unapred određeni i precizirani sve dok se ne steknu praktična iskustva u toku sprovođenja vojnih programa u izgradnji koalicionih vojnih snaga, pri čemu su neminovne uvek manje ili veće korekcije, uslovljene mnogim unutrašnjim ili spoljnim faktorima.

Problemi koalicionih armija koji se mogu istraživati za sada se samo naziru i dobrim delom pretpostavljaju jer su obavijeni velom tajnosti i teško da će u doglednom vremenu biti dostupni širim međunarodnim naučnim krugovima.

*

U čitavom izlaganju pokušali smo ukazati na osnovne domene armije koji mogu biti predmet izučavanja od strane sociologije kao naučne discipline. U današnje vreme, kada se u armiji jednog modernog, tehnički razvijenog društva sve postavlja na naučnu osnovu i primena vojnonaučnog istraživanja u takvoj armiji postaje imperativ vremena i deo neophodnih napora za stalnu njenu modernizaciju.

Sociološki metod — videli smo — može nam pomoći u razjašnjavanju, sagledavanju i pravilnom postavljanju

skoro svih pitanja i problema armije i društva, počev od mesta i uloge armije u globalnom društvu, odnosa politike i armije i njihovih široko isprepletenih međusobnih veza i uticaja, preko raznovrsnih pitanja međuljudskih odnosa u armiji i njihovih implikacija, organizacije, rukovođenja i komandovanja, malim, većim i najvećim jedinicama i koalicionim armijama, do ispitivanja stavova prema armiji, kako samih njenih pripadnika, tako i nacije u celini, odnosno u njenim pojedinim slojevima i društvenim grupama. Ta saznanja nam mogu koristiti u organizaciji i izvođenju nastave i političko-prosvetnog rada u armiji, u korišćenju savremenih nastavnih metoda i sredstava, kao i sredstava masovnih komunikacija i propagande, a sve radi svrsishodnijeg uticaja na ljude i njihovu savremenu obuku i vaspitanje, odnosno na njihove stavove i ponašanje, u krajnjoj liniji na držanje i čvrstinu u teškim uslovima savremenog rata.

Najzad, široka primena socioloških metoda u ratu za otkrivanje namera i ciljeva neprijatelja, njegove propagande i metoda psihološkog i stvarnog rata, primena novih oruđa i borbenih sredstava, itd., sve to otkriva neslućene mogućnosti primene sociologije kao nauke u armiji.

No, čini nam se da bi pored već nabrojanih mnogobrojnih tema u vezi sa armijom, kojima su se sociolozi bavili u svojim istraživanjima u miru i u ratu, trebalo da bar nabrojimo još neke mogućnosti tih istraživanja, odnosno domene u kojima bi primena sociološkog metoda dala dragocene rezultate. Ti domeni bili bi:

— usklađivanje osobenosti unutrašnje organizacije armije sa opštim osobinama društvenog sistema,

— proučavanje društvenog porekla raznih kategorija stalnog sastava armije i društvenih osobina pojedinih profesionalnih grupa u stalnom sastavu armije,

— proces koordinacije vojnih i građanskih institucija, itd.

Uopšte, svakodnevni život u armiji nameće mnoga pitanja koja treba svestrano proučiti da bi im se našla praktična rešenja, kao na primer:

— da li se na svim nivoima naših jedinica izgrađuje jedinstvo oružanih snaga i u kom obimu?

— da li se u formalnim grupama stvaraju motivacije boraca i kakva je njihova uloga na koherentnost osnovnih jedinica?

— kakva je uloga ideologije u stvaranju čvrstine, međusobne povezanosti i borbenosti pojedinih delova armije i oružanih snaga u celini?

— kakva je najpovoljnija struktura ideologije u armijskim jedinicama?

— analiza funkcije komandovanja na raznim nivoima?

— uticaj tradicije na borbenost armije i međuljudske odnose?, itd.

Razumljivo je da sociološka istraživanja u armiji, pre svega, imaju za cilj poboljšanje i usavršavanje praktične delatnosti armije, odnosno u krajnjoj liniji jačanje odbrambene moći zemlje i njenih vojnih potencijala. Međutim, armija je veoma pogodna i za druga sociološka istraživanja, pošto se u njoj okupljaju svi slojevi stanovništva, sve nacije i narodnosti zemlje, sve profesije i svi obrazovni nivoi ljudi. Zbog toga je dosta lako odrediti uzorak koji će biti reprezentativan i iz čijih će se stavova i ponašanja moći izvoditi zaključci od opšte vrednosti. Iskorišćavanje ovih mogućnosti i sprovođenje, uz relativno male materijalne izdatke, značajnih opšte socioloških istraživanja u zemlji, učiniće da primena sociologije u armiji ne bude izolovana od njenog opšteg teorijskog razvoja kao opšte društvene nauke.

REČNIK

- ADEKVATAN** — odgovarajući, prikladan! Adekvatan izraz je jezični simbol koji tačno pogađa ono što treba da izrazi. Adekvatan pojam u logici tačno odgovara predmetu i sadrži njegove bitne karakteristike.
- AFINITET** — srodnost, sličnost, privlačnost, naklonost. U filozofiji i psihologiji sličnost između pojmova ili psihičkih struktura. Sklonost određenim predmetima, mislima, zanimanjima i sl. U Kantovoj filozofiji označuje objektivni osnov mogućnosti asocijacije onoga što je različito.
- AFIRMACIJA** — tvrđenje, potvrđivanje, protivno negaciji, postizanje nekog uspeha, položaja, priznanja. Afirmativan sud kojim tvrdimo da nešto jeste. Afirmirati se, učvrstiti se, biti priznat.
- AGENS** — sve što deluje aktuelno ili potencijalno, sve što može biti uzrok nečemu.
- AGNOSTICIZAM** — filozofsko učenje da je naša spoznaja ograničena, te da nam je prava priroda bića nepoznata, i da je nikad ne možemo spoznati. Ovako gledište je metafizičko i nenaučno. Naučne spoznaje potvrđene kroz praksu, koja se na njima temelji jesu primer saznanja objektivne stvarnosti.
- AGREGATNO STANJE** — naziv za oblike, u kojima se može pojaviti materija.
- AGRESIJA** — neizazvani napad. Agresivan, nasrtljiv. Agresor, napadač.
- AKCIJA** — delo, radnja, delatnost, rad na ostvarenju neke zamisli, deo društvenog kapitala (deonica).
- AKTUELAN** — sadašnji, stvaran, mogućan.
- ALTERNATIVA** — u logici sistem od dva stava, od kojih je jedan istinit. U običnom govoru alternativa je izbor između dve mogućnosti za koje se čovek opredeljuje sa teškoćom.
- ANALITIKA** — prema Aristotelu veština raščlanjivanja misaonih oblika-pojmova, sudova i zaključaka. Analiza, razlaganje, raščlanjavanje: ispitivanje celine predmeta, pojave, stvari.

- ANALOGIJA** — srodnost, podudarnost, sličnost, delimična paralelnost između dve stvari ili dva pojma. U filozofiji se obično — za razliku od jednakosti i sličnosti — podudarnost u odnosima među elementima kvalitativno različitih celina i sastava.
- ANARHIZAM** — doktrina o onom društvenom uređenju u kome samo potpuno slobodan čovek može da čini dobro, a to se postiže ukidanjem države i svih državnih, političkih, ekonomskih, verskih i dr. prinuda. Anarhija označuje rasulo jednog društvenog stanja ili civilizacije.
- ANEGDOTA** — kratka, duhovita i karakteristična pričica, često duhovita i zajedljiva o osobama i događajima.
- ANIMIZAM** — verovanje da svuda u prirodi deluju duševne sile, da živo i neživo ima dušu, tj. da oseća, misli, hoće, itd.
- ANOMALIJA** — nepravilnost, neprirodnost, odstupanje od pravila, zakona, normi, udaljavanje od načina kako se većina individua vlada u određenim prilikama.
- ANONIMAN** — nepotpisan, nepoznat, bezimeni, bez potpisa.
- ANTAGONIZAM** — označuje neprijateljski odnos u okviru nepomirljivog rivaliteta na principu suprotnosti, tj. borba, aktivno suprotstavljanje neke osobe drugoj osobi, neke grupe drugoj grupi, neke ideologije drugoj ideologiji. Među grupnim antagonizmima najznačajniji su klasni i staleški antagonizmi.
- ANTICIPACIJA** — predubeđenje, zbivanje ili delovanje, koje je usledilo prije svog pravog vremena. U filozofiji saznanje kojim se može a priori odrediti što spada u empirijsko saznanje. U psihologiji prilagođena reakcija, koja je nastupila pre odgovarajuće draži.
- ANTICIPIRATI** — prije vremena staviti nešto na neko mesto, preteći, zauzeti nešto prije drugog, zapremiti, unapred dobiti, predvideti, predosećati, ne čekati, preteći vreme odluke.
- ANTIKA** — starinska stvar, retkost, sinonim za davno proteklo doba. Ime kojim se obuhvata cela grčko-rimska kultura od Omira do propasti Zapadnog Rimskog Carstva (476), a trajala je oko hiljadu godina i odnosi se na sve materijalne i duhovne pojave toga doba.
- ANTINOMIJA** — protivurečnost između dva principa ili uopšte između dva zaključka koji su izvedeni iz podjednako verodostojnih primesa.
- ANTIPATIJA** — odvratnost, neraspoloženje, osećaj nesklonosti, nelagodnost, protivno od simpatije.
- ANTIPODI** — naziv za ljude ili geografske objekte koji se nalaze na dijametralno suprotnim tačkama.
- ANTISOCIJALNO** — nedruštveno, protivdruštveno, nesocijalno, protivu opšteg dobra.

- ANTROPOLOGIJA** — u filozofiji nauka o čoveku i njegovom položaju u svetu, filozofsko istraživanje prirodnih, psihičkih i socijalnih uslova života ljudi.
- APOLOGET** — uopšte onaj koji brani od nečega — napada nauku, umetnost.
- A PRIORI** — sve istine u svom važenju nezavisne od iskustva.
- APSOLUTIZAM** — sastav vladavine u kojoj je sva vlast u rukama monarha i isključuje postojanje nekog državnog organa koji bi bio nezavisan od monarha ili sa njim delio vlast.
- APSOLUTNO** — nezavisno, potpuno, savršeno, neograničeno prostorom, u nekim filozofskim sistemima, naročito idealističkim: metafizički osnov celokupne stvarnosti.
- APSTRAKTAN** — misao, pojmovan, koji se može samo zamišljati a ne iskusiti, protivno konkretnom.
- APSURD** — besmislica, besmisleno, ono što se protivi zdravom razumu.
- ARGUMENT** — dokaz, činjenica, razlog, opravdanje, sadržaj — izvod nekog dela.
- ARHAIZAM** — povodjenje za zastarelim oblicima materijalne kulture, običajima, načinu izražavanja i mišljenju.
- ARISTOKRACIJA** — državno uređenje u kome vlast pripada užem, odabranom krugu ljudi, odnosno označuje viši, privilegovan stalež u takvom društvu. Aristokrat, plemić, velikaš, pripadnik visokog plemstva.
- ARKEBUZA** — stara puška sa dužom cevi i primitivnim načinom paljenja.
- ASOCIJACIJA** — u psihologiji, psihička pravilnost, po kojoj se naše predodžbe i ostali svesni sadržaji i stanja obnavljaju u svesti u onakvim vezama, u kakvim smo ih nekada doživeli. U ekonomskoj teoriji udruživanje.
- ASOCIJALAN** — nesocijalan, nedruževan, koji nije koristan član društva ili ne sudeluje u radu za opšte dobro.
- ASPEKT** — gledište, stanovište, s kojega se promatra, istražuje ili propagira neki predmet, proces ili pojava. Primenom raznih aspekata na isto područje stvarnosti postaje ono predmet različitih nauka.
- ASTROLOGIJA** — veština gatanja sudbine pojedinog čoveka ili ljudskih zajednica iz položaja planeta i zvezda pomoću horoskopa.
- ASTRONOMIJA** — nauka o pojavama u svemiru i o svemirskim telima.
- ASPIRACIJA** — težnja, stremljenje.
- ATMOSFERA** — gasoviti omotač oko naše zemlje, u sociologiji, unutrašnje društveno stanje grupe ljudi, koje je karakteristično za tu grupu ljudi u datom momentu.

- AUTENTICAN** — prav, istinit, izvoran, koji potiče zaista od onoga kome se i pripisuje.
- AUTOKRACIJA** — neograničena vlast, oblik vladavine u kojoj je sva vlast u rukama vladara, koji nije vezan zakonima.
- AUTORITET** — moć, uticaj, ugled koji se temelji na društvenom položaju ili funkciji ili na radnim, intelektualnim i moralnim osobinama pojedinaca i grupa.
- AUTONOMIJA** — samostalnost, nezavisnost, samouprava. U filozofiji, sposobnost čoveka da sam sebi propisuje moralno delovanje i da ih se pridržava. Protivteža centralnoj državnoj vlasti.
- BARIJERA** — prepona, prepreka, brana, zapreka, smetnja.
- BICE** — ono što jeste, što realno postoji bilo na materijalnom svetu ili u mišljenju, bez obzira na sve bliže definicije. Kategorija koja označava celokupnost svih predmeta i iskustava.
- BIOLOGIJA** — nauka koja proučava zakone životnih pojava, izučavajući živa bića ili organizme.
- BIOSOCIOLOGIJA** — nauka o zajednicama živih bića, sastav pojedinih zajednica živih bića, njihove međusobne odnose kao i odnose prema spoljnjoj sredini.
- BIROKRATIZAM** — vladavina grubih i formalističkih činovnika dalekih od naroda i stvarnih potreba života.
- BLEF** — iznenađenje, varka, zaslepljivanje, plašenje protivnika drskošću i hvalisanjem u pogledu snage i sredstava kojih, u stvari, nema.
- BROŠURA** — knjiga prošivena iglom, tanka knjižica, koja nije ukoričena.
- BUMERANG** — oružje australijanskih urođenika. Manji bumerang vraća se bacaču natrag.
- BURŽOAZIJA** — klasa kapitalista u modernom društvu, koji su vlasnici sredstava za proizvodnju i iskorišćuju najamni rad.
- CENA** — je vrednost robe izražena u novcu. Ona označuje količinu novca koja se dobija ili se može dobiti za neku robu.
- CIKLUS** — niz pojava koje se odvijaju po jednom određenom redu. U sociologiji upotrebljava se kao oznaka za mnoga razdoblja, u kojem se razvija neko društvo, postepeno raste i opada njegova kultura.
- CIVILIZACIJA** — sveobuhvatni pojam za razne faze i načine materijalnog, intelektualnog i moralnog razvoja ljudskih društvenih zajednica.
- ČULO** — sposobnost kojom ljudi i životinje primaju spoljne utiske pomoću čulnih organa. Čulni osećaji su psihičke manifestacije kojima prethode izvesni fenomeni u čulnim aparatima.
- DEDUKCIJA** — metoda zaključivanja od opšteg ka posebnom, od opštijih sudova na manje opšte sudove i na pojedinačne sudove. Suprotna joj je metoda indukcije.

- DEFINITIVAN** — koji konačno rešava ili svršava neku stvar.
- DEFORMACIJA** — promena oblika, odnosno sadržaja materijalne ili duhovne prirode, prouzrokovane spoljnim ili imanentnim uzrocima.
- DEIZAM** — filozofsko-religijski stav koji priznaje da van ovog sveta postoji bog, koji je stvaralac svega, ali koji posle akta stvaranja dalje ne utiče na razvoj i istoriju onoga što je stvorio.
- DEKLARISAN** — onaj koji je izgubio osnovne klasne oznake i nema nikakvog udela u društvenoj proizvodnji ili je potisnut iz više u nižu klasu, moralno zapušten tip, vezan sa svetom zločina.
- DELIKATAN** — fin, nežan, suptilan, osetljiv, koji zahteva osobitu pažnju i obzir; delikatno pitanje ili stvar: o čemu nije dobro govoriti, što pripada samo najužem krugu.
- DELIKTI** — svaki čin koji neka pravna norma bila civilna ili krivična zabranjuje.
- DELIKVENT** — počinitelj razbojništva, umorstva ili sl., prestupnik.
- DEMAGOG** — politikant, zavoditelj naroda koji se rečima prikazuje kao zastupnik njegovih interesa da bi ostvario svoje spekulacije. Onaj koji se razbacuje obećanjima a ne misli da ih ispuni.
- DEMOGRAFIJA** — nauka o stanovništvu koja istražuje i proučava zakonitosti i pravilnosti u kretanju stanovništva i njihovo kvalitativno i kvantitativno delovanje i međusobne odnose te pojave sa društvenim i privrednim pojavama.
- DEMOKRATIJA** — vladavina u kojoj učestvuje ceo narod suprotno od drugih načina vladavine gde narodom upravlja pojedinac ili samo jedna grupa naroda.
- DEMIJURG** — kod Platona je to termin za filozofa i termin za stvaraoca sveta, tj. personifikacija sile koja je od bezoblične pramaterije po uzoru ideja oblikovala postojeći svet.
- DESKRIPCIJA** — opis, opisivanje bez pokušaja tumačenja.
- DESTRUKTIVAN** — razoran, razarajući, rušilački, uništavajući.
- DETERMINANTA** — elemenat, koji određuje jednu činjenicu ili jedan rezultat, presudan faktor.
- DETERMINIZAM** — učenje prema kome su svi ljudski postupci, pa i hotimični nužno određeni bilo spoljnim bilo unutrašnjim uslovima, dakle neslobodni.
- DEVIJACIJA** — skretanje nečega od pravca kretanja.
- DEZINFORMACIJA** — namerno kriva informacija, lažna, zlonamerna vest proširena sa određenim ciljem, da se naškodi onome, o kome se daje.

- DIDAKTIKA** — nauka o nastavi. U užem smislu didaktika je intelektualno obrazovanje pomoću nastave; u širem smislu nauka o obrazovanju i van škole i posle škole.
- DIFERENCIJA** — razlika, različitost, nepodudaranje.
- DIHOTOMIJA** — logička podela, kod koje neku pojmovnu celinu rastavljamo na dva dela.
- DIJALETIKA** — najpre je značila veštinu raspravljanja i dokazivanja. Kod Hegela je ona univerzalna metoda njegove filozofije po kojoj se razvija apsolutna ideja. Za Marksa i Engelsa dijalektika je nauka o opštim zakonima kretanja i razvoja prirode, društva i mišljenja. Dijalektički način mišljenja sve promatra u kretanju, razvitku i saglasnosti sa opštim zakonima dijalektike. Metafizički način mišljenja je suprotan dijalektičkom.
- DIJALETIČKI MATERIJALIZAM** — filozofija marksizma, najviši stepen razvitka filozofije.
- DIJAMETRALNO SUPROTAN** — sasvim, potpuno različit.
- DIJAZOZITIV** — pozitivna fotografska ploča na staklu ili celuloidu podesna za projektiranje na zid ili platno a izrađuje se u jednoj ili više boja.
- DIMENZIJA** — protezanje, prostiranje u prostoru.
- DINAMIKA** — nauka o silama uopšte i opštim zakonima kretanja, mehanika.
- DIPLOMATIJA** — grana politike koja se bavi odnosima između država.
- DIREKTAN** — neposredan.
- DISKRECIJA** — obzirnost u govoru; vođenje računa o osetljivosti drugoga.
- DISKRIMINACIJA** — obespravljeno, umanjeno ili ograničeno prava, ponižavanje pojedinaca ili celih grupa.
- DISLOKACIJA** — razmeštaj, odvajanje delova od celine, podela jedinica na garnizone.
- DOKAZ** — iskustveni ili misaoni podatak koji opravdava prihvatanje nekog suda; postupak kojim se potkrepljuje valjanost neke tvrdnje. U logici: izlaganje pretpostavki iz kojih određeni sud nužno sledi.
- DOKTRINA** — nauka, skup mišljenja neke literarne, filozofske i sl. škole, neke ideologije, pokreta, stranke.
- DOMEN** — prostor, oblast, vlasništvo, funkcija.
- DOMINANTAN** — glavni, osnovni, temeljni, koji preovladava, naglašen.
- DOKUMENTARAN** — zasnovan na dokumentima, potkrepljen dokumentarnom građom.
- DRASTIČAN** — grub, sirov, surov, krut, prostački, nepristojan.

- DRIL** — kruta, mehanička metoda vojničke obuke, kojom se vojniku utvrljuje precizno i mehaničko izvođenje pokreta i slepo izvršenje naredjenja.
- DROGA** — sirovi ili napola preparirani produkti biljnog, životinjskog ili mineralnog sveta. Drogoman, čovek koji uživa droge.
- EGZAKTAN** — tačan, savestan, potpun, brojno određen. Egzaktne nauke koje teže za tačno određena saznanja koja se mogu matematički i eksperimentalno dokazati.
- EGZISTENCIJA** — postojanje, življenje, život, način života. U filozofiji egzistencija označuje u tradicionalnoj upotrebi činjenicu da nešto jeste.
- EKOLOGIJA** — naučna grana biologije koja se bavi ispitivanjem odnosa organizama prema uslovima spoljašnje sredine, kao i odnosima između njih samih.
- EFEKT** — učinak, posledica nekog uzroka, razloga; uspeh; ostvarenje; u filozofiji uzročnost. Uzrok. Posledica.
- EKONOMIZAM** — struja na Prvom kongresu Socijaldemokratske radničke partije Rusije koja tvrdi da radnici samo treba da vode ekonomsku borbu za poboljšanje svojih radnih i životnih uslova, dok vođenje političke borbe treba prepustiti liberarnoj buržoaziji.
- EKSKLUZIVAN** — isključiv, koji isključuje neku stvar kao nepojivu, koji nečemu pripada kao posebno privilegovano.
- EKSPANZIJA** — rasprostiranje nekog tela; širenje; u politici: težnja imperijalističkih sila za osvajanjem novih teritorija i tržišta u drugim zemljama.
- EKSPLOATACIJA** — iskorišćavanje prirodnih izvora; proces odvajanja, menjanja i prilagođavanja prirodnih dobara ljudskim potrebama; prisvajanje plodova tuđeg neplaćenog radnog vremena — viška rada.
- EKSPROPRIJACIJA** — izvlašćenje; oduzimanje nekog imovinskog prava u opštem interesu; najčešće, oduzimanje vlasništva na sredstva za proizvodnju kapitalističkoj klasi.
- EKSTREMAN** — krajnost, kraj; vrhunac; preteranost. Ekstremi, suprotnosti. Ekstremitet, krajnost, krajnja tačka, granica, poslednji čas, preteranost, nepomirljivost u nekom pitanju.
- EKSTRAVAGANTAN** — onaj koji odstupa od uobičajenog, koji zastranjuje; nastran, čudan, lud.
- ELEKTRONIKA** — nauka o elementima koji rade na principu upravljanja prolaza elektrona i elektricitetom nabijenih čestica kroz vakuum, gasove i poluvodiče, kao i u sklopovima, u kojima se takvi elementi primenjuju.
- ELEKTRON** — najmanja čestica negativnog elektriciteta, kojoj se pripisuje korpuskularni karakter.

- ELEMENT** — sastavni deo nečega; početni, osnovni podaci, temeljna građa; član pripadnik neke zajednice; sredina, okolina obično ljudska; osnovne stvari iz kojih je nastala čitava priroda.
- ELIMINACIJA** — isključenje, izbacivanje, odstranjenje, udaljšivanje, isterivanje.
- EMANACIJA** — odvajanje čestica od tela koje ih sadrži; odvajanje sina od oca; postepeno odvajanje od jednog apsolutnog bića.
- EMBRIOLOGIJA** — nauka o razvitku zametka (embrija).
- EMINENTAN** — istaknut, osobit, veoma velik.
- EMOCIJA** — ganuće, uzbuđenje; u psihologiji: modalitet psihičkog doživljavanja koje se javlja kao ugodno ili neugodno, a praćeno je fiziološkim promenama disanja, proticanja krvi, sekrecije žlezda, itd.
- EMPIRIZAM** — u teoriji spoznaje jedno od tri osnovna stanovišta; uči da sva ljudska spoznaja izvire iz iskustva, a ne iz nekih saznanja a priori.
- ENTUZIJAZAM** — zanos, oduševljenje, razdraganost, strasna ljubav za neku ideju, ideal.
- EP** — opširno pripovedačko delo u stihovima u kome se oko glavnog junaka i događaja nižu mnogo sporednih događaja i prizora.
- EPOHA** — doba, određeno razdoblje u istoriji; epohalan, veoma značajan, koji nadmašuje sve što se u tom razdoblju dogodilo i daje mu svoja obeležja.
- ETIKA** — skup navika, prosečno vladanje, osobito svesno vladanje nekog čoveka, klase, naroda i sl. ocenjeno s moralnog stanovišta; nauka o moralu; filozofska disciplina koja ispituje oblike ljudskog vladanja i kriterije, po kojima se ono ocenjuje.
- EVOLUCIJA** — razvitak nekog prirodnog ili društvenog procesa.
- EVENTUALAN** — slučajan, uslovan, sporedan, koji zavisi od nezvesnog događaja.
- FAKTOR** — činilac, tvorac, uzrok, pokretna snaga, uslov neke pojave i procesa.
- FALANGA** — ravan i zbijen borbeni poredak pešaka sa obično 8 redova.
- FANATIZAM** — preterana odanost nekom čoveku ili ideji, a ispoljava se često nasiljem.
- FANTASTIČNO** — nešto što je stvoreno maštom, plod uobrazilje.
- FAVORIZIRATI** — biti naklonjen nekome, davati nekom prednost.
- FAZA** — oblik u kojem se nešto pojavljuje, stepen razvitka, razvojni stepen.

- FENOMEN** — svaka stvar, proces, zbivanje ili pojava koju možemo zameniti našim osetima. U filozofiji: fenomen u teoriji spoznaje razlika između suštine stvari i suštine fenomena. Problem suprotnosti između fenomena i stvari u marksizmu se ne postavlja, jer se u svesti, manje ili više verno odražava spoljni svet.
- FIZIOLOGIJA** — nauka o procesima koji su svojstveni živim organizmima.
- FORMALAN** — koji se tiče oblika ili spoljnog izgleda, spoljašnji, po izgledu. Formalizam, preterano davanje značaja spoljnoj formi a ne suštini.
- FORMULISATI** — dati nečemu kratak i jasan oblik, precizno utvrditi.
- FUNKCIJA** — delovanje, delatnost, rad, služba, vršenje dužnosti.
- GNOSOLOGIJA** — teorija spoznaje. Proučavanje kako subjekt spoznaje realno postojeći objekt.
- GENETIKA** — nauka o nasleđivanju, kako se prenose svojstva roditelja na decu.
- GENEZA** — postanak, nastajanje, put ili način kako je nešto nastalo, kako se nešto razvilo, kako je do nečega došlo.
- GENEALOGIJA** — istorija svakog razvitka; proučavanje porekla, razvoja i granjanja porodice i plemena.
- GENERACIJA** — naraštaj, pokolenje, ljudi koji su živeli u isto vreme pod istim društvenim uslovima.
- GENERALIZACIJA** — uopštavanje; misaoni postupak kojim se iz pojedinačnih opažaja izvode opšti zaključci.
- GLOBALAN** — celokupan, ukupan.
- HARMONIJA** — sklad, usklađenost; funkcionalno prikladan odnos delova u nekoj složenoj celini, jedinstvo mnogolikosti.
- HIJERARHIJA** — stepenovanje vlasti, članova, dostojanstva, bilo kakva klasifikacija na osnovu subordinacije.
- HIPOFIZA** — jedna od glavnih žlezda u čovekovom organizmu sa unutrašnjim lučenjem (sekrecijom).
- HIPOTEZA** — logički izraz za sud koji pretpostavljamo da je istinit, da bismo pomoću njega mogli objašnjavati niz određenih činjenica.
- HOMOGEN** — istorodan, istovrstan, istoga porekla; suprotno heterogen.
- HOPLIT** — u antičko grčkoj vojsci teško naoružani pešak, opremljen kratkim mačem, kopljem i štitom sa šlemom na glavi i štitnikom na nogama.
- HUMANIZAM** — u nauci o spoznaji učenja da spoznaja vredi isključivo za čoveka; u etici učenje da su svi ljudski odnosi podređeni pojedincu.

- IDEAL** — uzor, cilj, svrha, misao vodilja, misao života, potpuno savršenstvo.
- IDEALIZAM** — pravac u filozofiji i pogled na svet, prema kojem je primarna duhovna stvarnost (ideja, duh, misao, bog).
- IDIOTIZAM** — najteži stupanj slaboumnosti, prirodan i stečen u najranijem detinjstvu.
- IDOL** — kip ili slika koja prikazuje neko božanstvo, te i sam postaje objekt kulta.
- ILUSTRACIJA** — tumačenje, objašnjenje.
- ILUZIJA** — obmana, varka, netačno predstavljanje čulnih podataka.
- IMANENTNO** — ono što ostaje ograničeno na neko područje, što ne prelazi određeni krug zbivanja, aktivnost, doživljavanje.
- IMPERATIV** — glagolski način kojim se izražava zapovest, zabrana, molba.
- INTEGRACIJA** — okupljanje odeljenih elemenata u jedinstvenu grupu, sistem; proces kojim se stvara neka celina.
- INTELEKT** — psihološko-filozofski pojam, kojim se označava najviša ljudska spoznajna moć, koju nazivamo i razumom, umom.
- INTENZITET** — stepen jačine nekog delovanja, u psihologiji: stepen jačine nekog duševnog doživljaja.
- INTERPRETACIJA** — tumačenje, objašnjenje, shvatanje; misaoni postupak kojom se utvrđuje smisao neke pojave, događaja, teksta, naredbe, itd.
- IRACIONALIZAM** — metafizičko učenje da suština sveta nije dostupna razumu, da se stvarnost ne može spoznati pomoću intelektualnih funkcija.
- IRELEVANTAN** — neznatan, sporedan, nevažan, beznačajan, na šta se ne može osloniti, suprotan relevantan.
- ISTINA** — saznanje koje relativno adekvatno odgovara činjenicama objektivne stvarnosti.
- KATEGORIJA** — vrsta, klasa, razred, grupa; u filozofiji kategorije su pojmovi, koji, kao trajni rezultat apstraktnog postupka, predstavljaju najopštije određivanje stvarnosti.
- KLASIČAN** — najbolji, uzoran; ona doba antike kada su stvorena najbolja dela, nenadmašan uzor, starinski, drevan.
- KLASIFIKACIJA** — sistematska podela predmeta ili pojmova na skupine.
- KOMENTAR** — tumačenje, beleške, analize, razgovor, mišljenja, osvrti.
- KOMPARACIJA** — poređenje, sredstvo da se detaljnije objasni neko svojstvo, stanje, delovanje.
- KOMPONENTA** — sastavni deo neke celine.

- KOMPROMIS** — podvrgavanje odluci jednog arbitra, rešenje spornog pitanja međusobnim ustupcima.
- KONFORMIZAM** — društvena a osobito politička prilagodivost; prihvatanje neke doktrine, ideologija, mišljenja data bez razmišljanja iz špekulativnih razloga, labilan karakter.
- KONKRETAN** — ono što stvarno postoji, čulima pristupačno za razliku od apstraktnog.
- KONSTATACIJA** — spoznajni, misaoni čin, kojim se utvrđuje postojanje neke činjenice ili se proverava istinitost neke tvrdnje.
- KONSTELACIJA** — sticaj okolnosti, situacija politička, istorijska, itd.
- KONSTITUCIJA** — individualne anatomske i fiziološke osobine nekog čoveka, koje se ogledaju u njegovom reagovanju na razne uticaje.
- KONSTITUCIONALIZAM** — sistem vladanja, koji se zasniva na ustavu.
- KONTEKST** — govorna, odnosno misaona celina, kojoj pripada neka reč, rečenica, izjava i sl.
- KONTINUITET** — neprekidnost, smer, održavanje; nastavljanje odnosno produženje bez prekida i bez skokova.
- KONZERVATIVIZAM** — uverenje da svu starinu treba održati i sačuvati, jer je to samo po sebi dobro, tako da je uvođenje reformi u društvu i državi nedopustivo i opasno.
- KORELACIJA** — međuodnos, odnos između dveju veličina kod koje jedna pokazuje pravilnu zavisnost od druge.
- KULMINACIJA** — stanje, vrhunac.
- KULT** — poštovanje božanstva.
- KVALITET** — svojstvo osobina, kakvoća; ono što označuje neki predmet i razlikuje ga od drugog. U psihologiji elementaran doživljaj čulnog karaktera.
- KVANTITET** — pojam koji označuje veličinu, proširenost, mnoštvo. Odnos kvantiteta i kvaliteta izražen je dijalektičkim zakonom, po kome kvantitativne promene kada dostignu izvestan stepen dovode do nagle promene kvaliteta.
- KVAZI** — skoro kao, na neki način, u neku ruku, kao.
- LABILAN** — nepostojan, prevrtljiv.
- LANDSKNEHT** — nemački vojnici plaćenici (najamnici) u XV i XVI veku koji su kao pešadija imali svoju posebnu organizaciju, uniformu, naoružanje i taktiku.
- LOGOS** — objektivan zakon koji vlada svim u kosmosu. Prema tom logosu sve postaje i prestaje.
- MAGIJA** — čarolija, tehnika uticanja na natprirodne sile i njihovo potčinjavanje ciljevima čoveka.

- MANIFESTACIJA** — objavljivanje, vidljiv spoljni izgled, unutrašnje raspoloženje (psihičke manifestacije).
- MAKRO** — nešto neobično veliko, suprotno od mikro, upotrebljava se kao prefiks u složenim rečima.
- MATERIJA** — kao filozofska kategorija je objektivna stvarnost nezavisna od ljudske svesti.
- MATERIJALIZAM** — filozofski pogled na svet prema kome je materija primarna a svest i mišljenje sekundarno. Suprotno idealizmu.
- METAFIZIKA** — sistem u većini čiste spekulacije, proizvoljne konstrukcije mašte, često antiracionalno obojeno. Metafizičko mišljenje je svako mišljenje koje stvari zamišlja kao nepromenljive, večne, izolovane jedne od druge, lišene protivurečnosti, apsolutno identične same sebi.
- METAMORFOZA** — menjanje oblika, preobraženje.
- MIKROSOCIOLOGIJA** — suprotno od makrosociologije koja izučava čitavo društvo kao celinu ili velike društvene grupe kao nacije, klase i sl. mikrosociologija proučava male društvene grupe kao porodicu, brak, školski razred, posadu aviona i sl.
- MILITARIZAM** — ideologija i praksa koja se zasniva na prevlasti vojske u svim oblicima političkog i državnog života.
- MISLJENJE** — viši oblik psihičke delatnosti koja se sastoji u upoređivanju pojmovnih elemenata, a javlja se kao reakcija na stvarnost.
- MIT** — u bajci, priči, pesmi izražena fantazijom prožeto mišljenje.
- MONIZAM** — filozofski pravac koji sve pojave u svetu objašnjava preko jednog principa. Razlikuje se materijalistički monizam i idealistički monizam. Prvi kao osnovni princip uzima materiju a drugi duh.
- MONOFILETSKA TEORIJA** — teorija o postanku čoveka po kojoj se tvrdi da je čovek postao od jedne filogenetske vrste, tj. da je čovečanstvo jedinstveno i postalo od samo jedne vrste majmunima srodnih predaka.
- MORFOLOGIJA** — nauka o oblicima.
- MOTIV** — povod za neko delovanje.
- NEGACIJA** — poricanje nečega, odrečnost.
- NEOLIT** — mlađe kameno doba. U Evropi je trajalo od 10.000 do 3.000 godine p.n.e. Ljudi u tom dobu glačaju i bruše kamen, podižu prve gradove i naselja, bave se zemljoradnjom i stočarstvom.
- OLIGARHIJA** — vlada malene grupe eksploatora — aristokrata ili bogataša. Pojam može da bude primenjen i na državu sa takvom vladom.
- OPAŽAJ** — sinteza perceptivnih i aperceptivnih elemenata. Naime svaki opažaj sastoji se od sinteze čulnih utisaka izazva-

nih samim predmetom (njegov oblik, boja, miris itd.) i utisaka iz našeg pamćenja koji se nadovezuju na prethodne utiske i omogućuje nam da razumemo smisao dotičnog predmeta.

ONTOLOGIJA — nauka o biću, deo metafizike koji izučava osnovne osobine, zakone i suštine bića uopšte.

PALEOLIT — ili staro kameno doba, doba kada su ljudi živeli od lova i ribolova i pravili alatke od grubo obrađenog kamena

PATOLOGIJA — nauka o bolesnim procesima i stanjima u čevečijem organizmu.

PERCEPCIJA — vidi: opažaj.

PETRIFICIRATI — okameniti.

POPULACIJA — stanovništvo.

POLIFILETSKA TEORIJA — teorija o nastanku čoveka u kojoj se smatra da je čovečanstvo nastalo od više vrsta majmuna srodnih predaka.

POLIGRAF — pisac koji piše o svemu i svačemu.

POSTULAT — sud do koga se ne dolazi vlastitim razmišljanjem već se prima kao polazna tačka bez dokaza.

PRIMAT — prvenstvo.

PROCES — tok neke radnje, postupak.

PSIHOANALIZA — postupak za ispitivanje duševnih procesa.

PSIHOLOGIJA — nauka o duševnom životu.

RACIONALAN — razuman.

RADIKALIZAM — temeljitost, korenitost, doslednost i preternost u zastupanju ili sprovođenju nekog političkog programa.

RELAKSACIJA — odmor, olakšanje.

REFORMATORI — pristalice reformacijske crkve koju su osnovali 1518. Cvingli i Kalvin i zbog čega je u Švajcarskoj izbio građanski rat. Pokret reformacije se kasnije proširio na gotovo celu Evropu.

SELEKCIJA — izbor, odabiranje. U biologiji: proces nadživljavanja najotpornijih, najsposobnijih, određenim uslovima najbolje prilagođenim jedinkama.

SOMATOLOGIJA — nauka o opštim osobinama čevečijeg i životinjskog tela.

STAGNACIJA — zastoj, prestanak razvitka.

STATISTIKA — naučan postupak za istraživanje, proučavanje i upoznavanje masovnih pojava, odnosno rezultati primene tog postupka, tj. statistički podaci.

SUPERMACIJA — vrhovna vlast, nadmoć, nadmoćnost.

STRUKTURA — način na koji je neka celina složena iz svojih elemenata.

TEHNOLOGIJA — nauka o fizičkim, hemijskim i dr. postupcima obrade ili prerade sirovina u proizvodnji, skup samih tih procesa.

TEIZAM — religiozno shvatanje po kome je bog predstavljen u jednoj osobi, jednoj ličnosti koja stalno upravlja svetom. Suprotno ateizmu.

TENZIJA — napetost.

TEST — pitanje, proveravanje nečije sposobnosti i inteligencije.

TIPOLOGIJA — svaka disciplina koja predmete i pojave deli po tipu, tj. po srodnosti.

TOTALITET — filozofski pojam koji označuje unutrašnju povezanost i jedinstvo izvesnog sistema predmeta (processa, živih bića). Svaki je pojedini predmet u odnosu na dati sistem njegov deo.

TRANSFORMACIJA — pretvaranje, preobražaj.

UTILITARIZAM — pravac u etici po kojem je osnovno načelo i kriterijum moralnog delovanja korist.

UNIFORMAN — jednoznačan, jedinstven, istog oblika.

VALIDAN — koji važi, valjan.

VERIFIKACIJA — proveravanje, u filozofiji: metod kojim se utvrđuje kako se došlo do izvesnih saznanja.

VOLUNTARIZAM — filozofsko učenje po kome volja predstavlja primaran princip objašnjenja pojava.

LITERATURA

1. Aleksandrov F. G., Bihovski E. B., Mitina B. M., Judin F. P.: »Istorija filozofije«, I i II tom, Beograd, 1949.
2. Ahdrejevski S.: Military Organisation and Society, London, 1954.
3. Američki pragmatizam i instrumentalizam, III kolo edicije »Filozofija«, Rad, Beograd, 1959.
4. Aristotel, Politika, Kultura, Beograd, 1960.
5. Balek W.: Entwicklung der Taktik im Weltkriege, Berlin, 1922.
6. Berelson B.: Content Analysis, Lindsey Handbook of Social-psychology, 1954.
7. Bihovskij B.: Naučni pogledi na sociologiju, Beograd, 1945.
8. Boring E. C.: Psychology for the Armed Service, Infantry Journal Press, Washington, 1945.
9. Bulajić, Rašković, Novaković: Osnovi društvene nauke, Beograd, 1962.
10. Broz J. Tito: Izgradnja nove Jugoslavije, knjiga II, Kultura, Beograd, 1948.
11. Broz J. Tito: Borba za socijalističku demokratiju, knjiga II, Kultura, Beograd, 1953.
12. Broz J. Tito: Stvaranje i razvoj JA, VŠ MNO, Beograd, 1949.
13. Broz J. Tito: Vojna dela, III 1952—1961, VIZ, Beograd, 1961.
14. Broz J. Tito: Govori i članci, knj. II i III, Zagreb, 1959.
15. Barjaktarević M.: Prvobitni oblici religije, Beograd, 1956.
16. Chaudessais Ch. colonel: Psychologie dans l'armée, Presses universitaires de France, 1959.
17. Copeland N.: Psychology and the Soldier, The Military Publishing Comp. Harrisbourg, Pensilvania, 1951.
18. Dirkem E.: Pravila socioloških metoda, Beograd, 1962.
19. Didro D.: O umetnosti, Kultura, Beograd, 1954.
20. Đurić M.: Problemi sociološkog metoda, Beograd, 1962.

21. Đorđević dr J.: Razvitak društva i sloboda čoveka, Rad, Beograd, 1953.
22. Đorđević dr J.: O javnom mnenju, I kolo »Sociologije«, Rad, Beograd, 1957.
23. Đurđev dr B.: Društvo i ekonomske formacije društva, »Pregled« br. 11—12, 1960.
24. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb, 1945.
25. Engels F.: Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, Zagreb, 1945.
26. Engels F.: Izabrana vojna dela, knj. I i II, Beograd, 1953.
27. Erl: Tvorci moderne taktike, Beograd, 1952.
28. Frunze M.: Izabrana dela, VIZ, Beograd, 1946.
29. Fuller J.: Armament and History, London, 1945.
30. Fijamengo dr A.: Uvod u opću sociologiju, Sarajevo, 1962.
31. Fijamengo dr A.: Faktori koji podržavaju religioznu svest, Rad, Beograd, 1958.
32. Fridman Ž.: Kuda ide ljudski rad, Rad, Beograd, 1959.
33. From E.: Zdravo društvo, Rad, Beograd, 1963.
34. George A. L.: Prediction of Political Action by Means of Propagande Analysis, The Public Opinion Quarterly, 1956.
35. Goričar dr J.: Sociologija, Beograd, 1954.
36. Greenfield R. K., Palmer R. R., Wiley I. B.: The organisation of Ground Comabt Troops-Historical Division-Department of the Army, Washington, 1947.
37. Hauzer A.: Socijalna istorija umetnosti i književnosti, Beograd 1962.
38. Hertz A.: Sociologija wojny, Pregled sociologiszuy, tom VIII, sv. 1—4, 1964.
39. Jahn M.: Geschichte der Kriegwissenschaften, I—III, München, 1889.
40. Kardelj E.: Socijalizam i rat, Kultura, Beograd, 1960.
41. Young K.: Social Psychology, Appletan Century Gracts, New York, 1944.
42. Klauzevic K.: O ratu, Vojno delo, Beograd, 1951.
43. Korač M., Vlaškalić T.: Osnovni političke ekonomije, Beograd, 1961.
44. Kosanović I.: Dijalektički materijalizam, Sarajevo, 1956.
45. Kosanović I.: Istorijski materijalizam, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1960.
46. Krzyzanowski A.: Sociologia wojny, Krakow, 1918.
47. Kuročkin P. A.: Metodika vojnonaučnog istraživanja, Beograd, 1963.
48. Lenjin I. V.: O književnosti, Beograd, 1949.

49. Lenjin I. V.: Država i revolucija, Beograd, 1947.
50. Lenjin I. V.: Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Beograd, 1945.
51. Lenjin I. V.: O religiji, Zbornik, Kultura, Beograd, 1953.
52. Lenjin I. V.: Velika inicijativa, Kultura, Beograd, 1946.
53. Leer A. H.: Verträge über Strategie, Wien, 1868.
54. Legradić R.: Sociologija prava, Beograd, 1965.
55. Leontijev A.: Predmet i metod političke ekonomije, Zagreb, 1947.
56. Lukić dr R.: Osnovi sociologije, Beograd, 1956.
57. Lukić dr R.: Politička teorija države, Beograd, 1962.
58. Mandić dr O.: Klase, kaste i staleži, Rad, Beograd, 1957.
59. Marcuse H.: Reason and Revolution — Hegel and the Rise of Social Theory, New York, Oxford University Press, 1941.
60. Marks, Engels i Lenjin: Izabrana dela, knj. II, IV i X, Zagreb, 1963.
61. Marks K. i Engels F.: Rani radovi, »Naprijed«, Zagreb, 1961.
62. Marks K.: Epohe ekonomske formacije društva, Kultura, Beograd, 1960.
63. Marks K. i Engels F.: Pismo o istorijskom materijalizmu, Kultura, Beograd, 1960.
64. Marks K. i Engels F.: Nemačka ideologija, I deo, Kultura, Beograd, 1956.
65. Mideldorf E.: Die Taktik in Russlandfeldzug, Darmstadt, 1956.
66. Milić dr V.: Sociološki metod, Nolit, Beograd, 1962.
67. Mill S. J.: A System of Logic, London, 1872.
68. Milovanović K.: Artiljerija, Beograd, 1879.
69. Moreno J.: Osnovi sociometrije, »Savremena škola«, Beograd, 1962.
70. Möring: Ogleđi iz istorije ratne veštine, VIZ, Beograd, 1955.
71. Nagel E.: A Formalisation of Functionalism, The Logic without Metaphysic, Glencoe, III, The Free Press, 1956.
72. O moralno-političkom faktoru i partijsko-političkom radu (zbirka članaka), Beograd, 1961.
73. Oreščanin B.: Vojni aspekti borbe za svetski mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam, Beograd, 1962.
74. Palit K. D.: Osnovi vojnih znanja, »Mala vojna biblioteka«, Beograd, 1953.
75. Parson T.: The Social System, Glencoe, III, The Free Press, 1951.
76. Pašić dr N.: Savremena država, Kultura, Beograd, 1960.
77. Pečujlić dr M.: Uvod u sociološke teorije. Osnovi nauke o društvu, Rad, Beograd, 1963.

78. Pešić—Golubović dr Z.: Ličnost i društvo, »Omladina«, Beograd, 1957.
79. Plehanov V. G.: Prilozi istoriji materijalizma, Beograd, 1950.
80. Popović M.: Savremena sociologija, Kultura, Beograd, 1961.
81. Popović S.: Osnovne karakteristike robovlasničkog i feudalnog sistema, Rad, Beograd, 1957.
82. Razmatranje o savremenom ratu. Narodna armija, Beograd, 1959.
83. Razuin: A. E.: Istorija voenogo iskustva, tom I, Moskva, 1955.
84. Revol J.: Histoire de l'armée française, Paris, 1929.
85. Rozenberg D.: Istorija političke ekonomije, Beograd, 1949.
86. Rustov W.: Die Feldherrenkunst das neunzehnten Jahrhunderts, Zürich, 1867.
87. Ružeron K.: Budući rat, Beograd, 1953.
88. Ružeron K.: Pouke iz rata u Koreji, Beograd, 1953.
89. Smith C. C.: Teh Roman Army, Military Review, 2/1960.
90. Sorokin P.: Sociologija I i II, »Geca Kon«, Beograd, 1933.
91. Stahl F.: Heeresleitung 1939, Bad Neuheim, 1954.
92. Stauffer A. S.: studies in Social Psychology in World War II, Princeton, New Jersey Princeton University Press, 1949.
93. Steinmetz R.: Sociologie des Krieges, Berlin, 1929.
94. Stern F.: Gedanken über Heeresorganisation, Berlin, 1917.
95. Švajcer V.: Grupa kao subjekt obrazovanja, »Matica Hrvatska« Zagreb, 1964.
96. Svjetlov V., Ojzerman T.: Pojava marksizma, revolucionarni prevrat u filozofiji, Zagreb, 1948.
97. Sveznanje, »Narodno delo«, Beograd, 1939.
98. Svečin V.: Strategija, Beograd, 1956.
99. Schwarte M.: Die militärischen Lehren des grossen Krieges, Berlin, 1920.
100. Tarlo J. J., Jefimov B. A., Hejfec A. F.: Istorija novog veka, tom I i II, Beograd, 1948.
101. Teodosić dr R.: Uloga nasleđa, društva i vaspitanja u razvoju ličnosti, Narodna knjiga, Beograd, 1953.
102. Tkalčić M.: Dijalektičko jedinstvo odgoja, obrazovanja i nastave, »Školska knjiga«, Zagreb, 1951.
103. Vlajić V.: Nauka o oružju, Beograd, 1930.
104. Vranicki dr P.: Dijalektički i istorijski materijalizam, Zagreb, 1958.
105. Vranicski dr P.: O sadržaju i formi društvenih odnosa, Kultura, Beograd, 1957.
106. Woodworth S. R., Schlossberg H.: Experimental Psychology Methuen and Co, London 1954.

107. Wauty E.: Incidences atomiques sur les idées ac²quises, L'armée la nation, I, 2/1956.
108. Wheeler—Bennett: The Names of Power, the German Army in Politics 1918—1945, London — New-York, 1953.
109. Weniger E.: Wermachtserziehung und Kriegserfarhrung, »Mittler and Sohn, Berlin, 1938.
110. Wiatr J. Jerży: Armia i społeczenstwo. Wprowadzenie do socjologii wojska, Warszawa, MON, 1960.
111. Wiatr J. Jerży: Socjologia wojska. Warszawa, MON, 1964.
112. Wiatr J. Jerży: Czy zmierzch ary ideologii? Waszawa, Kaiazka i Wiedza, 1966.
113. Zihelr B.: Dijalektički i istorijski materijalizam, Rađ, Beograd, 1952.
114. Živković dr Lj.: Šta je ideologija? Ljubljana, 1949.
115. Žomini: Pregled ratne veštine, Beograd, 1938.

IZDANJA VOJNE BIBLIOTEKE »NAŠI PISCI«

- 1 Vekoslav Kolb, **BORBENA DEJSTVA U ŠUMI**, II dopunjeno i prerađeno izdanje, izdanje 1956 — rasprodato.
- 2 Pero Morača, **NAPADI NOVJ NA NASELJENA MJESTA**, izdanje 1956 — rasprodato.
- 3 Jovo Vukotić, **ZADRŽAVAJUĆA ODBRANA**, izdanje 1957 — rasprodato.
- 4 Grupa pisaca, **ATOMSKO ORUŽJE I ZAŠTITA**, izdanje 1957 — rasprodato.
- 5 Grupa pisaca, **BIOLOŠKA SREDSTVA U RATU**, izdanje 1957 — rasprodato.
- 6 Danilo Cerović, **RAKETE**, izdanje 1958 — Rasprodato.
- 7 Milivoje Stanković, **ISTORIJSKI OSVRT NA ULOGU ARTILJERIJE U ZDRUŽENOM BOJU**, izdanje 1958 — rasprodato.
- 8 Branko Obradović, **PROTIVVAZDUŠNA ODBRANA**, izdanje 1959 — rasprodato.
- 9 Borivoje Rackov — Franc Smole, **FORSIRANJE PLANINSKIH REKA**, izdanje 1958 — rasprodato.
- 10 Aleksandar Vojinović, **RAZMIŠLJANJA O PRINCIPIMA RATOVANJA U ATOMSKIM USLOVIMA**, izdanje 1959 — rasprodato.
- 11 Petar Tomac, **VOJNA ISTORIJA**, izdanje 1959 — »Nagrada 22. decembar« — rasprodato.
- 12 Milan Pavlović, **TENKOVI U PROŠLOSTI I BUDUCNOSTI**, izdanje 1959 — rasprodato.
- 13 Pero Morača, **ODBRANA U NOR**, izdanje 1959 — »Nagrada 22. decembar« — rasprodato.
- 14 Vladimir Timčenko, **OPERATIVNO MASKIRANJE**, izdanje 1959. — rasprodato.
- 15 Blažo Žugić, **ANEGDOTE**, izdanje 1959 — rasprodato.
- 16 Branko Borojević, **DRUGA STRANA RATA**, izdanje 1959 — »Nagrada 22. decembar« — rasprodato.

- 17 Josip Žužul, POMORSKO OPERATIVNOTAKTIČKI DESANTI, izdanje 1959 — rasprodato.
- 18 Vladimir Gintovt, GEOGRAFSKA KARTA, izdanje 1959 — rasprodato.
- 19 Đorđe Dragić, SANITETSKA SLUŽBA U PARTIZANSKIM USLOVIMA RATOVANJA, izdanje 1959 — »Nagrada 22. decembar« — rasprodato.
- 20 Aleksandar Vojinović, O NARODNOM RATU, izdanje 1960 — rasprodato.
- 21 Petar Kleut, PARTIZANSKA TAKTIKA I ORGANIZACIJA, izdanje 1960 — rasprodato.
- 22 Branko Borojević, DRUGA STRANA RATA, II izdanje — izdanje 1960 — rasprodato.
- 23 Grupa pisaca, O VOJNOJ VESTINI — I, zbirka izabranih članaka štampanih u časopisima JNA — izdanje 1960, poluplatno, 711 stranica, cena 8 dinara.
- 24 Grupa pisaca, O VOJNOJ VESTINI — II, zbirka izabranih članaka štampanih u časopisima JNA — izdanje 1960, poluplatno, 713 strana, cena 8 dinara.
- 25 Grupa pisaca, O MORALNO-POLITIČKOM FAKTORU I PARTIJSKO-POLITIČKOM RADU, zbirka izabranih članaka štampanih u časopisima JNA, izdanje 1961 — rasprodato.
- 26 Đorđe Dragić, SANITETSKA SLUŽBA U PARTIZANSKIM USLOVIMA RATOVANJA, II izdanje, izdanje 1961 — rasprodato.
- 27 Peko Dapčević, TAKTIKA PARTIZANSKIH ODREDA I BRIGADA U TOKU NOR, izdanje 1961 — rasprodato.
- 28 Rajko Tanasković, PITANJA PARTIZANSKOG RATOVANJA, izdanje 1962 — »Nagrada 22. decembar« — rasprodato.
- 29 Grupa pisaca, ARTILJERIJA U NOR, izdanje 1962, poluplatno, 372 strane, cena 7 dinara.
- 30 Milan Zelenika, PRVI SVETSKI RAT — 1914, izdanje 1962 — rasprodato.
- 31 Savo Orović, MORALNO VASPITANJE, izdanje 1962 — rasprodato.
- 32 Grupa pisaca, OKLOPNE JEDINICE, izdanje 1962 — rasprodato.
- 33 Bogdan Oreščanin, VOJNI ASPEKTI BORBE ZA SVETSKI MIR, NACIONALNU NEZAVISNOST I SOCIJALIZAM, izdanje 1962 — rasprodato.
- 34 Blažo Žugić, ANEGDOTE I HUMORESKE, izdanje 1962 — rasprodato.
- 35 Dušan Živković, BOKA KOTORSKA I PAŠTROVICI U NOR, izdanje 1964, poluplatno, 1 skica, 452 strane, cena 10 dinara.
- 36 Milija Stanišić, STAREŠINA U BORBI, izdanje 1964 — »Nagrada 22. decembar« — poluplatno, 243 strane, cena 6 dinara.

- 37 Rajko Tanasković, PITANJA PARTIZANSKOG RATOVANJA, II izdanje, izdanje 1964, poluplatno, 222 strane, cena 6,50 dinara.
- 38 Stojan Cmelić, VASPITANJE VOJNOG KOLEKTIVA, izdanje 1965, poluplatno, 277 strana, cena 6 dinara.
- 39 Petar Tomac, FRANCUSKI REVOLUCIONARNI I NAPOLEONOVİ RATOVI, izdanje 1965, poluplatno, 794 strane, cena 1,8 dinara.
- 40 Đorđe Dragić, SANITETSKA SLUŽBA U USLOVIMA PARTIZANSKOG RATOVANJA — III izdanje, izdanje 1965, poluplatno, 452 strane, cena 10 dinara.
- 41 Petar Kleut, PARTIZANSKA TAKTIKA I ORGANIZACIJA — II izdanje, izdanje 1965, poluplatno, 324 strane, cena 8 dinara.
- 42 Grupa pisaca, IZGRADNJA ORUŽANIH SNAGA, izdanje 1965, proširano, 317 strana, 3 skice, cena 8,5 dinara.
- 43 Grupa pisaca, TEHNIKA U SLUŽBI ARMİJE, izdanje 1965, proširano, 152 strane, 27 skica, cena 3,6 dinara.
- 44 Grupa pisaca, O BORBENIM DEJSTVIMA JEDINICA, izdanje 1965, proširano, 231 strana, cena 5,8 dinara.
- 45 Branko Rakočević, INFRACRVENI ZRACI I NJIHOVA PRIME-NA U VOJNOJ TEHNICI, izdanje 1966, proširano, 148 strana, cena 13 dinara.
- 46 Dušan Mušicki, RAZORNI EKSPLOZIVI, poluplatno, izdanje 1966, 52 crteža, 185 strana, cena 7 dinara.
- 47 Tomislav Kronja, PSIHOLOŠKA RAZMATRANJA O RUKOVOĐENJU U ARMİJI, poluplatno, izdanje 1966, 132 strane, cena 6 dinara.
- 48 Джордже Драгич, ПАРТИЗАНСКІЕ ГОСПИТАЛИ В ЮГОСЛАВИИ, izdanje 1966, proširano, strana 152, 25 slika i 1 skica, cena 17 dinara.
- 49 Đorđe Dragić, PARTISAN'S HOSPITALS IN YUGOSLAVIA, izdanje 1966, proširano, strana 154, 25 slika i 1 skica, cena 17 dinara.
- 50 Đorđe Dragić, LES HOPITAUX DES PARTISANS EN YOUGO-SLAVIE, izdanje 1966, proširano, str. 161, 25 slika i 1 skica, cena 17 dinara.
- 51 TITO — ИЗБРАННЫЕ ВОЕННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ, izdanje 1966, platno, str. 360, 10 slika i 7 skica, cena 37 dinara.
- 52 TITO — SELECTED MILITARY WORKS, izdanje 1966, platno, str. 336, 10 slika i 7 skica, cena 37 dinara.
- 53 TITO — OEUVRES MILITAIRES CHOISIES, izdanje 1966, platno, str. 363, 10 slika i 7 skica, cena 37 dinara.
- 54 TITO — OBRAS MILITARES ESCOGIDAS, izdanje 1966, platno, str. 359, 10 slika i 7 skica, cena 37 dinara.

- 55 Viktor Bubanj, TREĆA DIMENZIJA RATA, izdanje 1966, — »Nagrada 22. decembar«, platno, str. 288, cena 11,5 dinara.
- 56 Grupa autora, RUSKO-SRPSKOHRVATSKI VOJNI REČNIK, izdanje 1967, platno, str. 420, cena 26 dinara.
- 57 CATALOGUE OF PUBLISHING INSTITUTIONS OF YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY.
- 58 CATALOGUE DES MAISONS D'ÉDITION DE L'ARMÉE POPULAIRE YOUGOSLAVIE.
- 59 КАТАЛОГ ПУБЛИКАЦИИ ИЗДАТЕЛСТВА ЮГОСЛАВСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ.
- 60 Milivoje Stanković, PROTIVTENKOVSKA ODBRANA, izdanje 1967, poluplatno, str. 294, cena 15 dinara.
- 61 Grupa autora, ZAŠTITA OD NUKLEARNOG ZRAČENJA, izdanje 1967, str. 459, cena 30 dinara.
- 62 Zdravko Kolar, OSNOVI TEORIJE VOJNE NASTAVE, izdanje 1967 — »Nagrada 22. decembar«, poluplatno, str. 295, cena 17 dinara.
- 63 Ilija Mrmak, METODE VOJNE NASTAVE, izdanje 1967, poluplatno, str. 313, cena 17 dinara.
- 64 Stevo Jovanović, PRILAGOĐAVANJE OBUKE RATU, izdanje 1967, poluplatno, str. 264, cena 17 dinara.
- 65 Grupa pisaca, OSNOVI VOJNE ANDRAGOGIJE, izdanje 1967, — »Nagrada 22. decembar«, platno, str. 566, cena 20 dinara.
- 66 Душан Пејановић, УЧАСТИЕ ЮГОСЛАВСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ — В ВОСТАНОВЛЕНИИ И СТРОИТЕЛЬСТВЕ СТРАНИ, izdanje 1967, broširano, str. 132, 20 slika.
- 67 Dušan Pejanović, THE YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY — IN THE COUNTRY, izdanje 1967, broširano, str. 141, 20 slika.
- 68 Dušan Pejanović, L' ARMÉE POPULAIRE YOUGOSLAVE — PENDANT LA RECONSTRUCTION ET L'ÉDIFICATION DU PAYS, izdanje 1967, broširano, str. 140, 20 slika.
- 69 Petar Tomac, RATOVI I ARMIIJE XIX VEKA, izdanje 1968, poluplatno, str. 828, cena 73 dinara.
- 70 Vojislav Simić, INFRACRVENO ZRAČENJE i NJEGOVA PRIMENA U RAKETNOJ TEHNICI, izdanje 1968, platno, cena 40 dinara.
- 71 Grupa autora, TEORIJSKI PROBLEMI SAVREMENE VOJNE NASTAVE, izdanje 1968, platno, str. 537, cena 32 dinara.
- 72 Grupa autora, TEORIJSKI PROBLEMI VOJNOG VASPITANJA, izdanje 1968, platno, str. 532, cena 32 dinara.

- 73 Grupa autora, RAZMATRANJA O MORALNOJ SNAZI ARMIJE, izdanje 1968, platno, str. 431, cena 28 dinara.
- 74 Milija Stanišić, RATNA TEHNIKA I VOJNO DELO, izdanje 1968, platno, str. 358, cena 26 dinara.
- 75 S. Sedmak — P. Stojanović, TERENSKI AUTOMOBILI SAVREMENE ARMIJE, izdanje 1968, platno, str. 463, cena 50 dinara.
- 76 Grupa pisaca, VOJNA NASTAVA U SVETLU NAUČNE TEORIJE, izdanje 1968, str. 544, cena 34 dinara.

U ŠTAMPI:

22 Radovan Krivokapić, BIBLIOGRAFIJA VOJNIH IZDANJA 1945. — 1968. godine.

S A D R Ź A J

	Strana
<i>PREDGOVOR</i>	5
DEO I — PRIRODA I DRUSTVO	11
A. PRIRODA I POSTANAK ČOVEKA	11
Tri aspekta prirode	12
Priroda i istorija	13
Nastanak čoveka	14
Rasističke teorije o postanku čoveka	15
Generička suština čoveka	16
Individua i ličnost	19
Prirodna i socijalna sredina	20
Društveni i međuljudski odnosi	21
B. DRUSTVO, OSNOVA, NADGRADNJA	23
1. <i>Nastanak društva</i>	23
Marks o suštini društva	26
2. <i>Osnova i nadgradnja</i>	28
Proizvodne snage	29
Proizvodni odnosi	30
Zavisnost proizvodnih odnosa od proizvodnih snaga	32
Relativna samostalnost proizvodnih odnosa	34
Podela rada	37
Radne uloge	37
Odnosi u raspodeli, razmeni i potrošnji	38
Sociološki aspekti raspodele i potrošnje	39
Karakter odnosa osnove i nadgradnje i njihovih de- lova	42

DEO II — DRUSTVENO-EKONOMSKE FORMACIJE	44
A. PRVOBITNA ZAJEDNICA	46
1. <i>Divljaštvo</i>	46
Prva svest ljudi	48
Pojava društvene svesti — nadgradnja	50
Prve oružane skupine	52
2. <i>Varvarstvo</i>	53
Formiranje naroda	53
Pojava porodice	55
Stvaranje privatnog vlasništva	56
Nova oružja za borbu	58
B. ROBOVLASNIČKO DRUŠTVO	60
1. <i>Razvoj robovlasničkog društva</i>	61
Stvaranje organa prinude	63
Nastanak prava	64
Društvene klase	65
2. <i>Stvaranje armije i njena osnova</i>	67
Sastav i struktura oružanih snaga	70
Pojava najamničke vojske	72
3. <i>Nastanak religijske nadgradnje</i>	74
Prvi ideolozi društva	75
4. <i>Pojava filozofske i naučne svesti</i>	77
Hesiod — »prvi glasnik rada«	77
Osamostaljivanje umetnosti	79
C. FEUDALNO DRUŠTVO	81
1. <i>Razvoj feudalnog društva</i>	81
Etape razvoja	83
Nadgradnja i njene karakteristike	86
2. <i>Razvoj oružanih snaga</i>	88
Stvaranje konjice	89
Najamničke vojske	91
Krstaški i seljački ratovi	94
D. KAPITALISTIČKO DRUŠTVO	95
1. <i>Razvoj kapitalističkog društva</i>	96
Nadgradnja i njene karakteristike	100

2. <i>Nastajanje stajaće vojske</i>	102
Stvaranje nacionalnih armija	103
Kontrarevolucionarni ratovi buržoazije	106
E. SOCIJALISTIČKO DRUŠTVO	109
1. <i>Pojava i razvoj socijalističkog društva</i>	110
Socijalističke revolucije	111
2. <i>Nastajanje armije novog tipa</i>	114
Pojava Crvene armije	115
Stvaranje Jugoslovenske armije	118
Klasni karakter armije	121
3. <i>Razvoj socijalističkog društva</i>	123
Ideološko-političke i kulturne promene	124
Promene u društvenoj svesti	126
Politika »hladnog« i »vrućeg« rata	128
DEO III — OSNOVNI METODI SOCIOLOSKOG ISTRAŽIVANJA	130
A. METOD UPITNIKA I INTERVJUA	133
Karakteristika metoda upitnika i intervjuja	133
Sastavljanje upitnika	134
Redosled postavljanja pitanja i njihova formulacija	137
B. METOD POSMATRANJA	140
Indirektno i direktno posmatranje	141
Posmatranje pojedinačnih i masovnih društvenih pojava	143
C. ANALIZA SADRŽAJA	147
Sadržaj poruke	148
Tehnika analize sadržaja	149
Primena analize sadržaja	151
D. METOD UPOREĐIVANJA	152
Opisivanje i razjašnjavanje pojava	153
Kabinetska i terenska uporedna istraživanja	154
E. EKSPERIMENAT	156
Eksperimentalna i kontrolna grupa	157

Eksperimentat u laboratorijskim i prirodnim uslovima	159
Planiranje i izvođenje eksperimenta	163
Analiza rezultata	165
F. MERENJE U SOCIOLOGIJI	166
Izbor indikatora	168
Sociometrijski metod	177
Sociogram	180
Sociometrijska matrica	183
DEO IV — ARMIJE I NEKA TEORIJSKA RAZMATRANJA O NJIMA	186
A. BURŽOASKA I MARKSISTIČKA GLEDIŠTA O ARMIJI	190
Tri gledišta buržoaske misli o armiji	190
Marksističko gledište o armiji	194
Armija i društveni zakoni	198
Ideološki komformizam i armija	199
B. SAVREMENO DRUŠTVO — SAVREMENA ARMIJA	203
Pojava državnog kapitalizma	204
Savremene političke promene	206
C. DVA OSNOVNA FAKTORA ARMIJE	208
Materijalno-tehnički faktor u savremenoj armiji	208
Ljudski faktor u savremenoj armiji	211
DEO V — SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA O ARMIJI	216
A. OPŠTE KARAKTERISTIKE I PODELA SOCIOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA	216
Racionalni i empirijski pristup istraživanju	218
Kritički prilaz istraživačkim radovima	220
Armija i njene specifičnosti	223
Vojnonaučna istraživanja o armiji — zahtevi, mogućnosti i teme	226
Podela socioloških istraživanja i raznih studija o armiji	228
Nedovoljno istražena područja armijske stvarnosti	230
B. ARMIJA KAO SASTAVNI DEO GLOBALNOG DRUŠTVA	231
1. <i>Politika i armija</i>	232
Odnosi armije, civilne vlasti i politike	232
Uticaj političkih faktora na armiju	236

	Uticaj vojnih faktora na politiku	240
	Vladavina »specijalista za nasilje«	247
2.	<i>Društvene grupe o armiji</i>	250
	Važnost i nastanak mišljenja o armiji	250
	O mišljenju i javnom mnenju	252
	Rumor i stereotipije	254
	Sociološki aspekti vojne obaveze	258
C.	ARMIJA KAO SPECIFIČNA OBLAST DRUŠTVENE STVARNOSTI	262
1.	<i>Procesi prilagođavanja</i>	264
	Stupanje u armiju	264
	Napuštanje armije	268
2.	<i>Primarne grupe</i>	270
3.	<i>Međuljudski odnosi</i>	287
	O shvatanjima dužnosti i discipline u armiji	290
	Sociološka ispitivanja odnosa u armiji	295
	Promene u armiji i njihov uticaj na međuljudske odnose	297
	Sociološka istraživanja međuljudskih odnosa	302
	DEO VI — ISTRAŽIVANJA U ARMIJI	307
A.	ISTRAŽIVANJA U PERIODU RATA	307
1.	<i>Istraživanja u oblasti propagande</i>	311
	Politička propaganda	312
	Primene analize sadržaja propagande	317
2.	<i>Istraživanje stanja morala kod neprijatelja</i>	322
3.	<i>Utvrđivanje tačnosti protivničkih pretnji</i>	327
4.	<i>Otkrivanje neprijateljskog delovanja na sopstvenoj teritoriji</i>	334
B.	ISTRAŽIVANJA U PERIODU MIRA	338
1.	<i>Dva osnovna instrumenta rukovođenja</i>	339
	Vojna nastava	339
	Film i njegov vaspitni uticaj	346
	Vojna prinuda	352
2.	<i>Utvrđivanje stepena borbene gotovosti</i>	357
	Uticaj kohezije grupe na izvršenje borbenih zadataka	357
3.	<i>Savremene koalicione armije</i>	363
	REČNIK	371
	LITERATURA	385

VIKTOR PEROLO
DRUŠTVO — ARMIJA

Urednik - redaktor
potpukovnik Mićo Radonić

*

Jezički redaktor
Stana Stanić, prof.

*

Tehnički urednik
Andro Strugar

*

Korektor
Biljana Đorđević

*

Stampanje završeno decembra 1968.

Tiraž 2500

Cena 27 din.

